

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

ПОБОЧИЙ І.А., ПАВЛОВ Д.М.

ПОЛІТОЛОГІЯ

конспект лекцій

*«Політика це наука, котра пояснює минуле,
управляє сучасним і може прогнозувати майбутнє.»*

Ніколо Макіавеллі
/ 1469-1527 рр. /

м. Дніпропетровськ,
2013 рік

УДК 32.019.5

Рецензенти:

Хилько М.І. – доктор філософських наук, професор кафедри політології КНУ імені Тараса Шевченка

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою соціології ДНУ імені Олеся Гончара;

Братаніч Б.В. – доктор філософських наук

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України (протокол № 5 від 11 квітня 2013 р.)

Побочий І.А., Павлов Д.М.

П 50 Політологія: Конспект лекцій – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2013. – 112 с.

ISBN 978-966-8676-63-2

У стислій та доступній формі подається основний зміст курсу політології, відповідно Програмі курсу та робочим планам. Основна увага зосереджена на вивченні предмету та методів політичної науки, історії зарубіжної та вітчизняної політичної думки, науки про владу, політичної системи сучасного суспільства, політичного процесу та його структури, становлення громадянського суспільства та правової держави, політичної свідомості та політичної культури, політології міжнародних відносин, світового політичного процесу та сучасних суспільно-політичних течій. В кожній темі розглядаються проблеми суспільно-політичного розвитку сучасної Української держави.

ISBN 978-966-8676-63-2

УДК 32.019.5
ББК 66.01. Я73

© І.А. Побочий, Д.М. Павлов, 2013

© НМетАУ, 2013

ПЕРЕДМОВА

Існує не так багато сфер суспільного життя, які в усі часи викликали живу зацікавленість. Одна з таких сфер – політика. В різних суспільних групах, в університеті або в компанії друзів, на мітингу або після перегляду цікавої передачі, улюбленою темою є питання політики, подій в країні та за її межами.

Політичні знання і культура потрібні сьогодні будь-якій людині, незалежно від її професійної приналежності, оскільки, живучи у суспільстві, вона обов'язково має взаємодіяти з іншими людьми та державою. Без володіння такими знаннями особистість ризикує стати розмінною монетою у політичній грі, перетворитися в об'єкт маніпулювання зі сторони більш активних у політичному відношенні сил та осіб.

Метою вивчення політології є забезпечення сучасної політичної освіти студентів, формування у них політичної свідомості і демократичної політичної культури, необхідних навичок політичної діяльності.

Основними завданнями “Політології” як навчальної дисципліни є:

- сприяння засвоєнню студентами знань об'єкту, предмету і методів політичної науки, її понятійно-категоріального апарату;
- вивчення студентами історії становлення й розвитку політології як науки, різних політичних шкіл і концепцій, сучасних політичних течій;
- формування у студентів наукових уявлень й розуміння політичної влади, політики, політичного життя, політичних відносин і процесів, політичних режимів, суті і функцій держави і громадянського суспільства;
- формування у майбутніх спеціалістів уміння виділяти теоретичні, прикладні, аксіологічні та інструментальні компоненти політичного знання і використовувати їх у практичній життєдіяльності, навичок участі у виробництві, прийнятті і реалізації політичних рішень, аналізу міжнародного політичного життя, геополітичного становища і політичних процесів в Україні, її місця, статусу і відповідальності у сучасному політичному світі.

Головним завданням студентів в опануванні курсу “Політологія” є глибоке вивчення і всебічне розуміння політики і політичної системи як системи влади, місця, ролі і взаємовідповідальності людини, громадянського суспільства і держави за зміст, напрямки і ефективність функціонування політики і системи політичної влади.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПОЛІТОЛОГІЇ	6
ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.....	10
2.1. Політична думка Стародавнього світу та Середньовіччя	
2.2. Основні політико-правові доктрини епохи Просвітництва	
2.3. Політична думка Нового та Новітнього часів	
ТЕМА 3. ПОЛІТИЧНА ДУМКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	23
ТЕМА 4. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ТА ФОРМИ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ.....	29
4.1. Сутність, об'єкт і суб'єкт влади	
4.2. Теорія розподілу державної влади, її сутність та значення. Особливості прояву в Україні.	
4.3. Ресурси та види влади. Політичне панування та легітимність	
4.4. Моделі конституційного і громадянського суспільства.	
4.5. Тоталітаризм і авторитаризм	
ТЕМА 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ СТРУКТУРА	44
5.1. Держава - базовий інститут політичної системи	
5.2. Форми правління та територіального устрою сучасних держав	
5.3. Політичні партії та суспільно-політичні рухи	
5.4. Проблеми формування багатопартійності в Україні	
ТЕМА 6. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО СТРУКТУРА. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА.....	56
6.1. Поняття політичного процесу	
6.2. Форми участі громадян у політичному житті суспільства	
6.3. Політична стабільність та конфлікти	
6.4. Політичні еліти	

ТЕМА 7. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРАВОВА ДЕРЖАВА....	67
7.1. Громадянське суспільство: суть, структура, риси	
7.2. Правова держава: суть та основні риси.	
ТЕМА 8. ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ	71
8.1. Людина і політика	
8.2. Демократія як суб'єкт політики	
ТЕМА 9. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ. ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	79
9.1. Нації і принципи їх політичного самовизначення	
9.2. Українська національна ідея та основні аспекти її реалізації	
9.3. Регіональна політика в Україні	
9.4. Державна адміністрація та її місце в системі органів виконавчої влади	
ТЕМА 10. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА....	86
10.1. Суть і рівні політичної свідомості	
10.2. Самосвідомість українського народу	
10.3. Сутність та моделі політичної культури	
10.4. Функції політичної культури і проблеми її формування	
ТЕМА 11. ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	96
11.1. Зовнішня політика та її закономірності	
11.2. Спрямованість і засоби зовнішньої політики	
ТЕМА 12. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС І СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ.....	102
12.1. Поняття і суб'єкти міжнародного політичного процесу.	
12.2. Основні ідейно-політичні течії.	
СПИСОК РЕКОМЕНДАВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	109

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПОЛІТОЛОГІЇ

Широкі можливості для ґрунтовної і об'єктивної характеристики суспільства, в якому ми живемо, і політики, яку необхідно втілювати в життя країни та за її межами, має наука про політику - політологія.

Політична думка, яка зародилася більше двох з половиною тисяч років тому в Стародавній Греції, після тривалого забуття стала відроджуватися в епоху Ренесансу, а потім - бурхливо розвиватися в ХХ столітті.

Політика (від д.-грець. *політікῆ* «державні справи», грець. *πόλις* «місто, держава») – це сфера взаємовідносин між індивідами та соціальними групами, класами, націями, народами і державами з приводу використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів та потреб.

Тривалий час не існувало єдиного підходу до визначення основних понять політології. Процес остаточного становлення політології завершився на Міжнародному колоквіумі з політичних наук (Париж, 1948 р.), який був організований ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури), і де було визначено зміст предмету цієї науки та рекомендовано включити курс політології для вивчення в системі вищої освіти як загальнообов'язкової дисципліни.

У загальному виді – **Політологія** (від грець. *politika*, *Πολιτικές Επιστήμες* – «державні справи» і *logos* – «слово, поняття, вчення») – інтегруюча соціальна наука про політику та її взаємовідносини з людиною та суспільством.

Зазначимо, що ЮНЕСКО визначило і чотири складові політології:

1. Теорія політики
2. Теорія політичних інститутів
3. Теорія політичної участі
4. Теорія міжнародних відносин

В 1949 р. під егідою ЮНЕСКО була створена Міжнародна асоціація політичної науки.

Слід мати на увазі, що наряду з політологією, дослідженням тих або інших аспектів політики займаються і інші науки, такі як політична філософія, політична соціологія, історія політичних учень, політична психологія та інші. Можна вважати, що вказані науки досліджують окремі частини політичного життя суспільства, а до найбільш загальних та повних наук про політику слід відносити політологію. Інтегруючи в собі окремі аспекти указаних дисциплін, політологія розташовується мов на їх перетині та представляється міждисциплінарною наукою.

Предмет політології, як науки, складає політичне життя в цілому. Зокрема, це сутність і зміст політики і політичного життя суспільства, тенденції і закони, структури функціонування і розвитку життя соціальних спільнот за допомогою включення їх в діяльність щодо реалізації політичної влади і політичних інтересів. Виокремлюють теоретичну, практичну та емпіричну політологію.

Метод дослідження – це принципи та процедури, які застосовуються для пізнання об'єкту дослідження, система правил, якими слід керуватись при перевірці наукових пропозиції та гіпотез.

Методи політології	
	<u>Системний підхід</u> – розглядає події політичного життя як частину єдиного процесу;
	<u>Структурно-функціональний</u> – є конкретизацією системного методу, але дає можливість дослідити функції кожного з елементів структури;
	<u>Інституціональний метод</u> – дослідження інститутів, за допомогою яких здійснюється політична діяльність;
	<u>Емпіричний⁽¹⁾ метод</u> – є найпоширенішим методом будь-якого дослідження, передбачає: опитування, спостереження, аналіз документів, тощо;
	<u>Біхевіористський⁽²⁾ метод</u> – досліджується конкретна поведінка окремих особистостей та груп;
	<u>Метод порівняльного аналізу</u> – дозволяє порівняти характеристики та властивості явищ політичного життя в просторі та часі, виявити їх схожість та відмінності

⁽¹⁾: (від грець. εμπειρία — дослід) — систематизоване знання, яке ґрунтується на експериментальних даних, отриманих дослідним шляхом.

⁽²⁾: Англійське слово *behavior* у перекладі означає «поведінку». Цей термін у політології вперше було застосовано американськими вченими для наукового аналізу емпірично достовірних фактів політичної поведінки індивідів. При цьому поведінці людей надавали суто політичного характеру.

Крім вищезазначених загальних методів у політології розробляється й конкретна методика політичних досліджень, яка полягає у використанні в належній послідовності та взаємозв'язку сукупності певних технічних прийомів.

Розглядаючи **закони політології**, необхідно виходити з того, що економіка є визначальною відносно політики (політико-економічні закономірності). Разом з тим політика має і зворотний вплив на економіку, але абсолютизувати самостійність політичної влади не можна, оскільки це призводить до неминучого гальмування економічних процесів, краху суспільно-політичної системи.

Найважливішими **специфічними законами політичного життя** є: закон суперечності та єдності класового і загальнолюдського в політичному житті; закон, що враховує різноманітні форми взаємин соціальних суб'єктів політичного життя, зростання ролі людського чинника в політичних процесах, закон циклічності політичних режимів. Головною в законах політичної науки є система відносин, яка забезпечує стабільність політичного життя суспільства, через такі принципи, як консенсус, конструктивна опозиція, толерантність.

Найважливіше місце в розумінні суті будь-якої галузі знань і оцінки її ролі в житті суспільства є визначення **функцій**, що виконуються нею.

Функції політології	
	<u>теоретико-пізнавальна функція</u> - присвячена вивченню глибинних сутнісних рис політичного життя, його тенденцій і закономірностей;
	<u>методологічна функція</u> - пов'язана з розробкою методів, способів пізнання політичних процесів
	<u>світоглядна функція</u> - впливає на формування політичної свідомості і поведінки, політичної культури, громадянських якостей особи, дозволяє краще зрозуміти, пізнати позиції тих або інших партій, лідерів рухів;
	<u>прикладна функція</u> - полягає в тому, щоб на основі пізнання закономірностей політичного життя розробляти технологію практичного застосування політичних теорій, впровадження їх в життя.
	<u>прогностична</u> – дозволяє передбачення, прогнозування перспектив розвитку політичних процесів, наслідків прийняття і виконання політичних рішень, моделює політичні процеси і відносини.

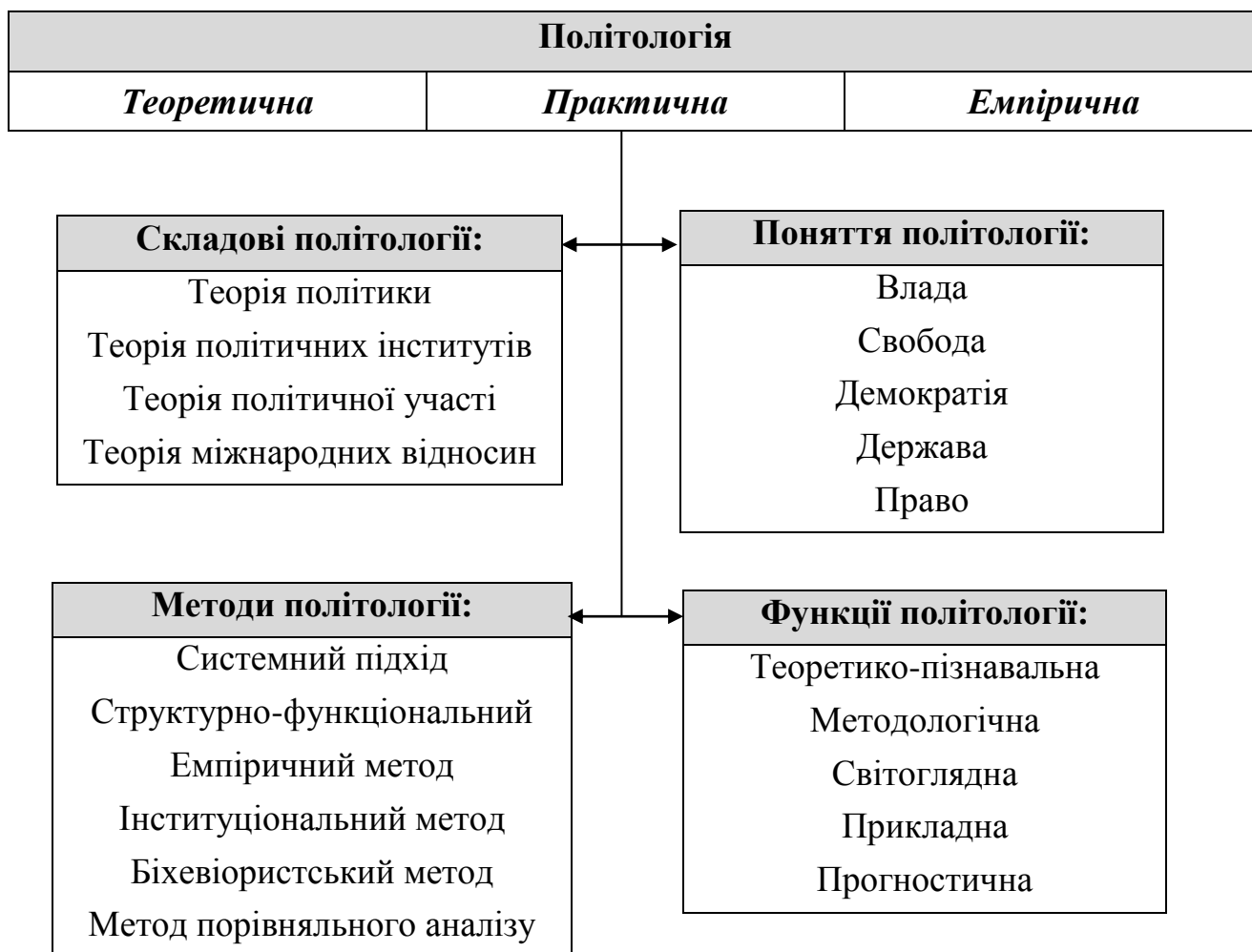
До основних **понять /категорій/ політології** відносяться: "політика", "політичні відносини", "політичний процес", "політичні явища", "політичні інститути та організації", "політична система", "політичне життя", "політична

влада", "політична революція", "політичний вплив", "політичний авторитет", "політична свобода", "демократія", "держава", "право" тощо.

Політика як явище має подвійний характер. З одного боку - це наука, оскільки вона базується на законах суспільного розвитку. З іншого - мистецтво, яке полягає в умінні використовувати існуючі можливості, ухвалювати правильні політичні рішення на основі поєднання теоретичних знань з інтуїцією, сміливістю, творчою фантазією.

Прагматичне значення політології пов'язане з регулюванням, зміною та вдосконаленням політичних відносин. Призначення політології не лише в тому, щоб дати точну модель політичного життя, але й у тому, щоб забезпечити поступальний розвиток суспільства.

Підсумовуючи матеріал даної глави наводимо наступну схему:

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

2.1. Політична думка Стародавнього світу та Середньовіччя

У політичних поглядах Стародавнього Сходу превалювала думка про божественне походження держави. Проте тенденція відходу від подібних поглядів в цих країнах простежується вже в XI-VII сторіччях до нашої ери. Вона знайшла віддзеркалення у ряді вчень мислителів Індії, Китаю, Персії та інших країн.

У розвитку староіндійської політичної думки важливе місце займає **трактат "Артхашастра"**, який спеціально розглядає питання державного управління. У ньому домінує ідея сильної централізації державної влади і необмеженої влади царя над економічним і політичним життям рабовласницького суспільства. Задля збереження влади цар може порушувати закони і використовувати будь-які засоби.

Історія стародавнього китайського рабовласницького суспільства характеризується запеклою боротьбою рабовласників і рабів, родової знаті та общинників. Гострота класових конфліктів зумовила боротьбу різних напрямків у політичній думці. Панівною була політична ідеологія рабовласницької знаті, в якій значне місце приділялося обґрунтуванню ідеї божественної природи царської влади. Цар був "сином неба", що здійснює державне управління за велінням неба.

Передові ж мислителі відкидали ідею божественної природи держави. Так, у вченні **Лао-цзи** (VI-V ст.ст. до н.е.) розвінчується ідея про божественне походження царської влади. Соціальним ідеалом Лао-цзи був лад, заснований на рівності людей і відсутності гноблення.

Одним з великих і оригінальних мислителів людства був китайський учений, поет і філософ **Конфуцій** /551-479 рр. до н.е. /, який поклав початок цілій течії у філософії та політиці - конфуціанству. Благо народу - центральний пункт конфуціанської доктрини владарювання. А звідси і уявлення про державу як про велику сім'ю, де володар - батько своїх підданих, йому підпорядковані чиновники, які своє право на управління постійно доводять знаннями, здібностями, мудрістю і чеснотами. Народ, беззаперечно, виконує волю пануючих.

В постійній полеміці з конфуціанством склалось поличне учення **Мо-дзи** /479-384 рр. до н.е./, який виходив з визнання рівності прав людей від природи.

Політичні ідеї, вироблені в країнах Стародавнього Сходу, вплинули на політичну думку рабовласницької Греції та Риму.

Сократ /469 - 399 рр. до н.е./ - принциповий прихильник законності, яка складає основу благополуччя держави, функціонування її установ. Він вважав, що царство і тиранія є влада, але влада різна. Влада, заснована на волі народу і на законах, - це царство, а влада проти народу, в основі якої не закони, а свавілля правителя - тиранія.

Сократ перший в історії європейської політичної думки сформулював концепцію договірних відносин між державою і громадянином. Розвиваючи вчення про природне право, він вважав, що існують неписані божественні закони, встановлені не людьми, а богами і що вони мають силу повсюдно, незалежно від волі людей.

Платон /427 - 347 рр. до н.е./ - визначний учений і філософ, є автором політичної філософії. У своїх працях "Держава", "Закони", "Політика" він спробував сформулювати найважливіші принципи і правила стабільного суспільного устрою. Він висловив думку про те, що основною ідеєю будь-якої держави є ідея справедливості. Ідеальному типу державного устрою Платон протиставляє негативний тип, можливий в чотирьох формах: тімократія, олігархія, демократія, тиранія. Кожна з цих форм є подальше погіршення форми ідеальної. Але якнайгіршою формою державного устрою Платон вважав тиранію - владу одного над всіма. Тиран, для збереження своєї влади, знищуватиме своїх друзів і ворогів, поки навколо нього не залишиться нікого, окрім лестивців.

Ідеальна держава, згідно Платону, правління кращих і благородніших - аристократичне державне утворення. Але це не правління родової аристократії, а аристократії знань, де правителями можуть бути не тільки особи, здатні управляти, але й особи, до цього спеціально підготовлені - правителі-філософи. Досконала держава має, як стверджує Платон, чотири головні доблесті: мудрість, мужність, стримуюча міра, справедливість.

Аристотель /384-322 рр. до н. е./ є зачинателем політичної науки як окремої самостійної дисципліни. Ним написані праці "Політика", "Афінська політика", "Етика". Його називають "батьком політології". Суть політики полягає в тому, писав Аристотель, щоб наділити громадян хорошими якостями.

Інакше кажучи, мета політики - благо для всіх. Метод політики як науки - це метод аналізу. Політичний устрій припускає влада закону, оскільки там, де не діє закон, там немає політичного устрою.

Держава, на думку Аристотеля, складається з громадян, які беруть участь в суді і управлінні, несуть військову службу і служать богам. Вона виникає як завершення еволюції сім'ї і поселення. Влада в державі - це продовження і розвиток влади глави сім'ї.

Аристотель розрізняє політичний устрій за кількісною, якісною та майновою ознаками. Держави розрізняються, перш за все тим, в чіїх руках влада - у однієї особи, меншості або більшості. В результаті він виводить шість форм політичного устрою: три правильні (монархія, аристократія, політія) і три неправильні (тиранія, олігархія і демократія).

Вперше в історії Аристотель виділив в політичному устрої три самостійні влади: законодавчу, адміністративну і судову, які незалежно одна від одної діють в межах своєї компетенції. На думку Аристотеля, закон, а не людина втілює верховну владу в державі. Особливість закону Аристотель бачить, в його примусовій силі. Проте, підкреслює він, ніякої користі не принесуть найкорисніші закони, якщо населення не виховане у дусі відповідного державного ладу і законодавства.

В I ст. до н.е. - V ст. н.е. центр розвитку суспільно-політичної думки перемістився до Риму, в якому рабовласницькі відносини досягають класичних форм і вступають в етап об'єктивного логічного завершення. Ідеологи республіканського Риму **Полібій** /біля 200-120 рр. до н.е./ і **Цицерон** /106-43 рр. до н.е./ вважали римську республіку ідеалом державного устрою, в якому поєднуються елементи монархії /консули/, аристократія /сенат/ і демократії /коміції/. Вони визначають державу як народне надбання.

У історії політичної і правової думки найбільшу увагу привернули положення Цицерона про правовий характер держави, про державу як справу народу і правової спільноти, про справедливі і правдиві закони, про природне право, про громадянина як суб'єкта держави і права. Цицерон стояв у витоків юридизації поняття "держави" та римського права.

Абсолютна перевага релігії в середньовічному світогляді, способі життя та культурі наклало відбиток і на політичні погляди: всі явища в сфері політики оцінювались з позиції християнського учення. Політичні проблеми розглядались як частина проблем теологічних.

Саме так їх трактував визначний католицький теолог **Августин Аврелій** /353—430 рр./, за думкою якого діяльність держави повинна бути цілком підпорядкована волі Божій.

Ідею божественного виникнення державної влади розвивав і **Фома Аквінський** /1225—1274 рр./. Сутність влади, визначена Богом, є благою, але конкретні її форми, які реалізують люди, можуть бути і дурними та не відповідати волі Божій.

В епоху пізнього середньовіччя відбувається відхід від чисто теологічної інтерпретації політики та в надрах феодального ладу формуються нові соціально-економічні та політичні відносини – буржуазні.

2.2. Основні політико-правові доктрини епохи Відродження та Просвітництва

Видатним представником політичної думки епохи Відродження був **Ніколо Макіавеллі** /1469-1527 рр./. Будучи ідеологом молодого італійської буржуазії, він приділяв політиці величезну увагу, присвятивши їй основні праці "Володар", "Князь", "Історія Флоренції", "Роздуми". Політику він характеризував як науку, що об'єднує минуле, керує сьогоденням і може прогнозувати майбутнє.

В історію політичної думки Макіавеллі увійшов і як автор теорії моралі в політиці. Відносний характер моралі в політиці, констатує він, визначається конкретною історичною ситуацією, а, отже, немає незмінно хороших або поганих методів правління людьми, існують лише методи, які адекватні або неадекватні ситуації. А оскільки людині властиві прагнення до влади та власності, егоїзм і ненависть, злість і підступність, остільки в політиці необхідно спиратися на силу, а не на мораль, якою можна і нехтувати за наявності благої мети. А мета політичної діяльності - благо держави, тому результат може бути досягнутий будь-якими засобами і методами, в тому числі й за допомогою обману й насильства, тобто "мета виправдовує засоби".

Розглядаючи політику стосовно конкретного суспільства, Макіавеллі відзначав великий вплив на неї боротьби протилежних класів - простого народу та еліти, імущих та неімущих. Він запровадив у науковий обіг один з ключових термінів політичної науки - державу, яка, на його думку, означає політичний стан суспільства: відносини тих, що володарюють і підвладних, наявність

організованої політичної влади, існування правових інститутів. От чому багато вчених вважають Н.Макіавеллі основоположником науки про політику, "батьком" буржуазної політології.

Логічним продовженням ідей, висловлених мислителями епохи Відродження, стали суспільно-політичні погляди епохи Просвітництва (XV11-XV111 ст.ст.). Просвітництво (англійське, французьке, німецьке) виступило як широке соціально-політичне і філософське вчення, яке відкрито відкидало ідеологію феодального суспільства і обґрунтувало основні політико-правові доктрини буржуазного суспільства.

Епоха Просвітництва породила блискучу плеяду мислителів: **Гобс** і **Локк** (Англія), **Джефферсон** (США), **Монтеск'є**, **Руссо** (Франція), **Кант** і **Гегель** (Німеччина). У основі їх концепцій були принципи раціональності (розумності), законності і дотримання природних, рівних для всіх і кожного, прав людини.

Томас Гоббс//1588-1679 рр./ в своїй основній праці "Левіафан", доводив, що політика і її носій - держава, засновується шляхом домовленості між собою (одне з одним) і довіряють єдиній особі (окремій людині і зібранню людей) Верховну владу над собою. Держава і є особа, що використовує силу і засоби всіх людей задля їх миру і загального захисту. Уклавши одного разу суспільний договір, індивіди втрачають можливість змінити форму правління, звільнитися з-під дії Верховної влади

Основоположником теорії соціального компромісу був **Джон Локк** /1632-1704 рр./. У своїй праці "Два трактати про управління державою" він аргументовано доводить право народних мас на революцію, але разом з тим визначає межі його відповідно до інтересів заможних класів. Отже, основа держави - приватна власність.

Важливе місце в концепції Локка займає ідея відокремлення держави від влади, що передбачає два різновиди угод: суспільний договір, який встановлює державу, і урядовий договір, який встановлює владу. Тому революція скидає владу, але не знищує державу. Концепція сутності та обмеженості революції, як і захист приватної власності, роблять Локка засновником сучасного буржуазного лібералізму. Ідеї Локка "життя, свобода, власність" отримали велике розповсюдження і лягли в основу доктрини буржуазного конституціоналізму, що народжувався, першим документом якого була

Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (1770г.) **Томаса Джефферсона** /1732-1804 рр./.

У цьому великому революційному документі проголошується пріоритет природних прав людини над державними законами, не відчуженість таких його основних прав, як право на життя, свободу, прагнення щастя, користування власністю; ідея народного суверенітету і похідне від нього право народу на повстання, встановлення бажаної йому форми правління, положення про обмеження функцій державної влади з метою зменшення небезпеки свавілля з боку останньої стосовно особи.

За чотири десятиліття до французької революції 1789 року французькі просвітителі піддали жорстокій критиці основи феодалізму, монархізму, релігії, проголосивши віротерпимість, свободу думки.

Одним з перших був **Ш. Монтеск'є** /1689-1755 рр./ . Він розвинув вчення про залежність юридичних норм держави і її існування від законів, які визначаються типом державного устрою, - республіканським, монархічним або деспотичним. Основна гарантія свободи - установи, які обмежують і стримують свавілля. Монтеск'є був автором ідеї розподілу властей на законодавчу, виконавчу, судову.

Оригінальним і своєрідним мислителем був **Ж.Ж. Руссо** /1712-1778 рр./, який вважав, що джерелом походження держави є майнова нерівність. У праці "Про суспільний договір" Руссо розвиває договірну теорію походження держави, стверджуючи, що остання є результатом суспільного договору, який забезпечує абсолютну відповідність між індивідуальною і загальною волею, тобто волею всього народу. В результаті суспільного договору з'являється і громадянське суспільство. Загальна народна воля суверенна, тобто володіє Верховною владою.

Руссо розвивав ідею державного суверенітету на республіканській основі. Лише республіканський тип правління, вважав він, є цілком законним і розумним, оскільки в республіці справжнім творцем законів є сам народ. Ідеї "Суспільного договору" лягли в основу "Декларації прав людини і громадянина", прийнятої установчими зборами Франції 26 серпня 1789 року. В ній записано: "Люди народжуються вільними і рівними в правах". Начала верховної влади завжди знаходяться в народі; ніяка установа або особа не може здійснювати влади, не виходить від народу"

Розвиток суспільно-політичної думки в епоху Просвітництва пов'язаний з ім'ям **І.Канта** /1724-1804 рр./. та ідеєю "правової держави". Право, на думку Канта, існує для того, щоб регулювати зовнішню поведінку людини, виключити свавілля одного стосовно іншого, не обмежуючи при цьому внутрішньої свободи індивіда. Це можливо лише тоді, коли право сприймається як єдине для всіх, тобто діє в межах суспільних законів.

Розглядаючи державу, Кант розрізняє в ній республіканську та деспотичну форми правління. Перша, на його думку, заснована на розділенні законодавчої, виконавчої і судової влади, а друга - на їх злитті. Він вважав, що народовладдя і "верховенство народу" завжди пов'язане з республіканською формою правління.

Геніальний мислитель **Г.В.Ф.Гегель** /1770-1831 рр./, узагальнивши теоретичні висновки своїх попередників, створив єдину, органічно взаємопов'язану систему суспільно-політичних поглядів, засновану на принципах ідеалізму, радикалізму та діалектики. На його думку, політичні явища в суспільному розвитку завжди первинні.

Найголовніша функція громадянського суспільства – стежити, щоб вільний розвиток особистості не поглинався суспільством. Шляхом групового представництва суб'єктів громадянського суспільства в органах влади (те, що ми називаємо сьогодні політичним плюралізмом) держава отримує можливість синтезувати групові та індивідуальні інтереси громадян в єдине ціле. Забезпечуючи право на захист, власність і свободу, вона набуває характеру правової держави, писав Гегель в "Філософії права". У суспільстві, за Гегелем, повинна бути лише одна рівність - перед законом. Всі інші форми політичної рівності є не що інше як непорозуміння і не мають права на існування.

Таким чином, в епоху Просвітництва були створені три політико-правові доктрини: народного суверенітету, правової держави і розподілу властей.

Ідеї епохи Просвітництва підготували Велику французьку революцію, яка здійснилася під гаслом "Свобода, рівність, братерство" і заснувала республіку. У декларації прав людини і громадянина законодавчо були закріплені основні буржуазно-демократичні свободи: слова, друку, зборів, особистості, разом зі свободою "священної і недоторканної" приватної власності.

2.3. Політична думка Нового та Новітнього часів

Велика французька революція і промисловий переворот забезпечили перемогу капіталістичних відносин і їх корінних засад - капіталістичної приватної власності, купівлі-продажу робочої сили, вільної конкуренції і приватної ініціативи. Відповідно до цього почалося створення нової політико-правової системи, зміцнення буржуазних свобод і прав, ухвалення відповідних кодексів і конституцій, розробляються нові теорії і концепції.

Ряд цікавих політичних концепцій з'явилося в першій половині ХІХ століття. На основі аналізу, досвіду англійської та французької революцій було зроблено три важливих висновки:

- 1) історія твориться людьми;
- 2) революції відбуваються в результаті суспільних суперечностей;
- 3) походження класів і державної влади походять своїм корінням від завоювання одних племен іншими (теорія завоювання).

Огюст Конт /1798-1857 рр./ трактував державу як орган управління матеріальною діяльністю суспільства, яке спирається на розподіл праці.

Герберт Спенсер /1820-1903 рр./ в своїй роботі "Характерна сфера влади" висловив думку про те, що держава, за своєю суттю, є акціонерне суспільство для захисту інтересів його членів.

У політичному житті першої половини ХІХ ст. переважало прагнення буржуазії до свободи, прогресу, законності. Але у міру розвитку політичного процесу буржуазія від революційної ідеї приходила до ідеї лібералізму.

Ліберали **Б.Констан** /1767-1830 рр./, **І.Бентам** /1748-1832 рр./ та інші обґрунтували буржуазні права і свободи, перш за все, "особисту свободу", недоторканність особистості, свободу приватної власності і промислової конкуренції, невтручання держави в економіку. У лібералізмі цього періоду відбувався поворот від революції до еволюції.

Буржуазні політико-правові вчення першої половини ХІХ ст. розвивалися в боротьбі, з одного боку, з феодальними доктринами держави і права, а з іншого - з ідеями соціалістів-утопістів. Поняття "Утопія" походить від назви однойменної книги **Т.Мора** і в перекладі означає "місце благословенне, але таке, що не існує".

Особливість політико-правових поглядів утопістів полягає в тому, що в своїх уявленнях про державний устрій вони намагалися виходити не з існуючих

реалій, об'єктивного руху суспільних законів, а зі створених ними ж комуністичних ідеалів, бачення яких у кожного з авторів було різним.

Сучасна наука виокремлює три етапи в розвитку утопічного соціалізму: перший - ранній етап /XVI-XVIII ст.ст./, другий, - етап критичного утопічного соціалізму /початок XIX ст./, третій - революційно-демократичний етап /50-60 pp. XIX ст./

Перший етап утопічного соціалізму представлений когортою блискучих мислителів і учених, які не сумнівалися в необхідності зміни існуючого ладу і пропонували свої шляхи перевлаштування, свої "моделі" справедливого суспільства. Так Т.Мор мріє про суспільство, де немає багатих і бідних, між людьми панує мир і згода, рівноправ'я та вільнодумство. **Т.Кампанелла** висунув ідею про можливість наукового управління суспільством. **Ж.Мельє** у своїй праці «Заповіт» закликав до народної революції. **Г.Бабеф** закликав до революційного перевороту і встановлення диктатури пригноблених

Другий етап утопічного соціалізму співпадає з часом утвердження капіталізму і представлений трьома видатними мислителями **Анрі Сен-Симоном, Шарлем Фур'є і Робертом Оуеном** /початок XIX ст./. Визнавши закономірності капіталізму, і разом з тим критикуючи його, вони висунули ідею самоврядних комуністичних общин.

Третє покоління утопічного соціалізму - революціонери-демократи другої половини XIX століття. (**Дж.Гарібальді, Дж.Мадзіні, Ш.Петефі, Х.Ботєв, Рабіндранат Тагор, О.М.Радищев, В.Г.Бєлінський, О.І.Герцен, Т.Г.Шевченко, М.Г.Чернишевський, М.А.Добролюбов, І.Я.Франко, П.А.Грабовський, Леся Українка** та ін.). Для цього напрямку політичній думці характерний пошук шляхів революційного перетворення суспільства на демократичних засадах. Основні антагонізми, що існували в буржуазному суспільстві, вони пов'язували з економічними і соціальними суперечностями. Для всіх них була безперечною необхідність побудови нового суспільства, головними рисами якого були б демократія та рівність. Революціонери-демократи не лише словом, але і ділом боролися за краще майбутнє трудящих, багато хто з них віддав життя за свої соціалістичні ідеали.

Після виникнення марксизму утопічний соціалізм продовжував існувати як теоретичне оформлення соціальних ілюзій дрібнобуржуазних і люмпенських верств населення. Це знайшло втілення в таких його формах, як соціал-

реформізм (Л.Блан, Ф.Лассаль), анархізм (Прудон, М.Бакунін, П.Кропоткін), християнський соціалізм тощо.

Величезний вплив на вчення про політику здійснив марксизм. Впродовж всієї своєї діяльності **К.Маркс** і **Ф.Енгельс** приділяли пильну увагу суті політики і політичної влади, характеру і методам політичної діяльності, глибоко аналізували політичні процеси, діяльність держави, політичних партій, масових рухів.

Маркс і Енгельс створили розвинену і цілісну теорію політичних відносин, яка включає:

1) політичні відносини - це відносини, які походять від боротьби за владу та здійснення влади. Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин породжує суперечності між базисом і надбудовою. Подолання їх досягається революційним шляхом;

2) базис завжди первинний, а надбудова - вторинна, але надбудовним інститутам відведена активна роль у формуванні соціально-економічних відносин. Політика виступає як важливий аргумент в суспільно-політичних процесах, як знаряддя формування нового економічного базису;

3) держава є продуктом класових суперечностей і служить інтересам економічно пануючого класу. Вони виводять державу з розвитку суспільних відносин, які у свою чергу є результатом розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Економічний розвиток - основна передумова, а насильство - похідна в процесі виникнення класів і держави;

4) економічно пануючий клас - він і політично і ідеологічно пануючий. Висновок про те, що економічне, політичне і ідеологічне панування - це взаємодоповнюючі аспекти панування класового, покладений в основу марксистської теорії;

5) марксизм створив власну теорію політичної свідомості. Початковим її пунктом є положення про те, що суспільне буття людей визначає їх свідомість, отже, політичні погляди людей формуються під впливом їх положення, а також інтересів, що визначають це положення. Проте залежність між інтересом і свідомістю є лише залежність потенційна, а насправді вона деформована ідеологічним впливом пануючого класу;

6) аналіз суспільного положення класів, верств і соціальних груп - початковий пункт для розуміння політичної поведінки мас.

Марксистська політична концепція зробила значний вплив на розвиток політичної науки, особливо європейської. Разом з тим, вона не стала основою сучасної політології. Марксизм не мав якого-небудь значного впливу в США, а саме там закладалися основи сучасної політичної науки і її основні концепції.

В XIX столітті поряд з марксистською отримали швидкий розвиток і отримали велику популярність і немарксистські політологічні концепції, вивчення яких має велике політичне, практичне і пізнавальне значення.

Однією з найбільш яскравих фігур в політології є **Макс Вебер** /1864-1920 рр./. Він обґрунтував теорію ідеальних типів панування, яка включає такі види: панування "традиційне", засноване на вірі в традиційність і святість певних традицій; панування "харизматичне", в основі якого лежить віра в надлюдські якості вождя, лідера; панування "раціональне», яке базується на вірі людей в законність (легітимність) існуючої політичної і державної системи. Віддаючи перевагу останньому типу, вчений обґрунтував теорію державної демократії та бюрократії.

Порівнюючи масову демократію з демагогією, Вебер стверджує, що при демократії політичний лідер приходить до керівництва шляхом демагогічних звернень до мас. Масова демократія призводить до такого явища як цезаризм, коли влада зосереджується в руках вибраного народом лідера, який використовує апарат примушення для придушення будь-якої опозиції.

Італійський соціолог та політолог **Вільфредо Парето** /1848— 1923 рр./ бачив два реальних механізмів управління людьми: силу та хитрість, тому ефективно діючі політики поділені ним на "левів" та "лисиць".

Автор теорії соціальної солідарності **Еміль Дюркгейм** /1858-1917 рр./ досліджував політичні явища в контексті розподілу праці в суспільстві, під яким він розумів її професійну спеціалізацію: чим досконалішим є розподіл праці в суспільстві, тим більше виражена соціальна солідарність його членів. Учений підкреслював важливість функцій держави, але виступав проти їх абсолютизації і самого процесу одержавлення. А щоб уникнути його, він пропонував створити поряд з державою різні групи і асоціацій, які обмежували б її політичну владу.

Бурхливий розвиток природничих і суспільних наук в XIX в. стимулював інтерес до політичних досліджень в США і сприяв створенню американської політології, основоположником якої вважається **Джон Бургес**. Американські політологи XIX століття основну увагу приділяли дослідженню конкретних

фактів життя суспільства. Особливе місце в світовій і американській політології зайняла теорія **Вудро Вільсона** про право націй на самовизначення, право кожної нації на створення своєї держави.

У ХХ столітті політологія остаточно оформилася як самостійна галузь наукових знань. У цей період загострилася в теорії і на практиці боротьба між марксистськими і немарксистськими політологічними концепціями.

Після другої світової війни обґрунтований ряд цікавих теоретичних положень, зокрема, про "середній клас" як носія прогресивних змін в суспільстві, про можливість синтезу приватної ініціативи і державного регулювання, про широкий демократизм в умовах політичного плюралізму і законності.

Політична наука стала самостійною, активно співпрацює з іншими гуманітарними науками. З'являється система наукових шкіл і напрямків політології, здійснюється спеціалізація наукового знання, виникають наукові установи, мережі навчальних закладів, що готують політологів, дослідників, з'являються спеціалізовані періодичні видання, міжнародні та національні організації політичної науки.

Останні три десятиліття політологія розвивається як процес синтезу різних концептуально-історичних підходів на основі поведінкової політичної науки, доповнених новими аспектами політологічного аналізу.

Підсумовуючи матеріал даної глави наводимо наступну таблицю:

Історія становлення та розвитку зарубіжної політичної думки		
Основні етапи	Особливості та характерні риси	Представники
<i>Політичні учення Давнього Сходу (Китай, Індія, Вавилон та ін..)</i>	Не відокремлювались в самостійну галузь знань, представлялись у міфологічній формі, панувало божественне походження влади, разом з тим вже пропонувались теорії про рівність людей.	Конфуцій, Хаммурапі, Мо-дзи, Лао-цзи
<i>Політичні учення Давньої Греції та Давнього Риму</i>	Звільнення політичних поглядів від міфологічної форми – уособлення їх як самостійної частини філософії. Пропонується деяка «ідеальна» структура держави та права.	Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон
<i>Політичні учення Середньовіччя</i>	Розвиток суспільно-політичної думки відбувається зусиллями релігійних діячів та під значним впливом релігії.	Августин Аврелій, Фома Аквінський
<i>Політичні учення епохи Відродження та Просвітництва</i>	Розвиток гуманістичних підходів у політичній теорії, звільнення від теології. Аналіз проблем прав і свобод людини, закону, держави та демократичного устрою.	Н.Макіавеллі, Т.Гобс, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, Ж.Руссо, Г.В.Ф.Гегель
<i>Політичні учення Нового часу</i>	Формування ліберальної політичної ідеології Характеристика правової держави та бюрократії. Формування концепцій прав людини та громадянина. Рекомендація включення курсу політології для вивчення та дослідження в системі вищої освіти.	О.Конт, Г.Спенсер, Б.Констан, І.Бентам, К.Маркс, М.Вебер, Е.Дюркгейм, Д.Бургес

ТЕМА 3. ПОЛІТИЧНА ДУМКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Процес формування соціально-політичної думки українського народу почався ще в Київській Русі в IX-XI ст.ст. Не дивлячись на те, що вона формувалася під впливом поглядів античних і особливо візантійських авторів, вона, проте, відрізнялася самобутністю і була спрямована на вирішення питань політики, релігії і моралі, усвідомлення місця людини і українського народу в світі.

У соціально-політичних поглядах мислителів Київської Русі затверджуються соціально-політичні концепції, в яких міститься головна ідея, - об'єднання всього східного слов'янства в єдину державу. Вперше її обґрунтував Київський митрополит **Іларіон**. У своєму творі "**Слово про закон і благодать**", він висловлює такі основні ідеї:

- величі і слави староруського народу, що створив свою державу;
- економічної, політичної та культурної незалежності Київської Русі;
- рівності всіх народів, що прийняли християнство.

Питання про роль держави, про єднання всіх слов'ян на загальній основі їх походження ставлять автори знаменитої "**Повісті тимчасових років**" - чернець Києво-Печерського монастиря **Нестор** та ігумен Видубецького монастиря **Сильвестр**. Основна їх політична ідея - велич, єдність і незалежність Київської Русі.

Історія зберегла ще декілька пам'ятників соціально-політичної думки Київської Русі. У "**Повчанні Володимира Мономаха**" висловлюються правила високої особистої і суспільної моралі, проголошується ідея правосуддя Великого князя. Володимир вимагає від підданих завжди дотримуватися норм законодавства, справедливості і правосуддя. У творі міститься ідеальний образ російського князя - політика, воїна, державного діяча і монарха.

Важливою віхою в утвердженні традицій української державності була політична діяльність князя Галицько-волинського князівства **Данила Галицького** /1200-1264 рр./. За його часів була створена модель державного управління, яка ні в чому не поступалася європейським інститутам. Було багато зроблено для обмеження свавілля світських і церковних феодалів, зміцнення верховної влади, здійснена орієнтація на Європу і зроблені спроби її об'єднання для спільної боротьби проти татаро-монголів, що знайшло віддзеркалення в "**Галицько-волинському літописі**" /XII ст./.

В цілому ж для української політичної думки епохи Київської Русі характерними рисами є: схильність до індивідуальної свободи /відсутність рабства, вільний перехід зі стану в стан /, народоправство в публічному житті /народне віче, вибори князя, підписання договору з ним, існування самоврядування/, зачатки федералізму /удільні князівства/.

Значну роль у ствердженні політичних, соціально-економічних і культурних цінностей України в XVII-XVIII ст.ст. зіграла Києво-Могилянська академія, професором і ректором якої був видатний учений - **Феофан Прокопович**. Суть розробленої Прокоповичем теорії освіченого абсолютизму полягала в обґрунтуванні пріоритету світської влади над духовною, підпорядкуванні церкви державі, секуляризації /вилученні/ церковних і монастирських земель. Абсолютний монарх, як верховний носій державної влади, стоїть над всіма законами. Але на троні повинен обов'язково сидіти освічений монарх, який може забезпечити розвиток науки, мистецтва, ремесел і мануфактури.

Вперше принцип демократизму знайшов своє юридичне оформлення в надзвичайно важливому історичному документі "Договорі і Конституції", який підписали 16 квітня 1710 р. у м. Бендери гетьман **П.Орлик** і кошовий отаман **К.Гордієнко**. І хоча ця конституція не була реалізована, вона, при всій своїй обмеженості, має величезне значення як документ, який вперше в історії України юридично зафіксував положення, які регламентують взаємовідносини гетьмана і народу, закріплюють соціальні і політичні вольності запорожців і старшини. Решта всіх станів українського народу стоїть нижче за козацтво, яке уособлює в собі озброєну силу і виконавчу владу.

Активними творцями соціально-політичної доктрини українського Просвітництва XVIII ст. були **Я.Козельський**, **С.Десницький**, **В.Каразін**, **П.Лодій**. Вони проголошували феодально-кріпосницькі відносини несправедливими, такими, що суперечать нормам права. Просвітницька ідеологія стала ідеологією "природних, природжених прав" людини. Важливе місце в ній займала договірна теорія держави та суспільства (теорія суспільного договору), де народ і державна влада - рівноправні сторони. Тому ліквідація договору і підписання нового цілком допустимо. Просвітництво і моральне засудження громадською думкою деспотичних порядків - основні способи боротьби за утвердження суспільного договору.

Вони вважали, що рівність полягає у визнанні рівності людей перед законом, виступали за знищення класових і станових привілеїв, але не самих класів. Політична свобода і рівність органічно пов'язані з правом власності. Порухення права свободи або рівності призводить до порушення права власності і навпаки.

Криза феодално-кріпосницьких відносин і визрівання в їх надрах капіталістичних, зумовила появу в 40-і роки ХІХ століття нових соціально-політичних ідей. В кінці 1845 – початку 1846 рр. в Україні виникло Кирило-Мефодіївське братство, організоване **М.Костомаровим, М.Гулаком, В.Білозерським**, пізніше до нього увійшли **П.Куліш, О.Маркович, Т.Шевченко**. Всі їх об'єднувала ідея слов'янської республіканської федерації.

Товариство відстоювало ідеали свободи, рівності і братерства для українського та інших слов'янських народів, що знаходилися під соціально-економічним, політичним і національним гнітом. Воно відкидало всі форми пригноблення, виступало проти царизму і самодержавного ладу, кріпосного права і пригноблення людини і народу. Здійснити свої ідеали Кирило-Мефодіївське товариство вважало за можливе шляхом реформ, мирної пропаганди, виховання, літературної діяльності.

Особливу позицію в цьому питанні займав **Т.Шевченко**, Він першим в українській політичній філософії обґрунтував неминучість і необхідність селянської революції, кінцевою метою якої повинне бути встановлення демократичної республіки.

Видатне місце в історії суспільно-політичної думки в Україні другої половини ХІХ ст. посідає діяльність **М.Драгоманова** (1841-1895 рр.). В його особі українське суспільство отримало мислителя, який вперше підняв українське питання на європейський рівень і тому може по праву вважатися "батьком української політології". М.Драгоманов успадкував традиції Кирило-Мефодіївського товариства, що знайшло віддзеркалення в програмі "Громада" (1880 р.), яку підписали **М.Драгоманов, С.Подолінський, М.Павлик**. Всі вони стояли на автономно-федеральних позиціях у вирішенні соціальних, економічних і політичних питань, вважаючи, що державна централізація несе в собі багато зла і повинна поступитися місцем іншим, кращим формам суспільного устрою. М.Драгоманов підкреслював, що автономія політична і національна можлива і без державної відособленості. Він вважав, що національні права можуть бути здійснені на основі політичних свобод, "чим

більше політичних свобод, тим більше національних прав". Протиставляючи ідеям сепаратизму ідею автономії і федерації, Драгоманів розробив програму національно-культурної автономії.

Надзвичайно самобутнім і оригінальним мислителем був поет, письменник, філософ, революціонер-демократ **І.Франко** (1856-1916 рр.). У соціальній революції він вбачав корінну зміну всієї системи соціально-економічних і політичних відносин. При цьому він припускав спокійний розвиток революції, відповідно матеріальній і духовній культурі народу. Чим розвиненіший народ, тим менше можливостей для кровопролиття і насильства. Революція, за Франком, призведе до соціалізму, при якому держава в старому значенні слова, зникне. Державу і політику замінить діяльність самих громад. І.Франко відзначав, що цивільний-федеральний принцип охороняє і гарантує свободу особи і громади, визначає їх права та обов'язки.

Концепція української державності у всій її історичній повноті була розроблена **Михайлом Грушевським** /1866-1934 рр./. Для його політологічних поглядів характерне:

- наукове (а не ідеологічне) обґрунтування правомірності українського народу мати свою державу;
- не фетишизація державної самостійності, а розуміння її як засобу в досягненні головної мети - "блага народу і кожного громадянина";
- створення української держави як батьківщини всіх народів, які проживають на Україні;
- строге і постійне порівняння ідеалу (державного суверенітету) з умовами та можливостями його реалізації;
- створення соціальної держави, основна функція якої полягає в забезпеченні суспільного блага і суспільної користі, це гуманістична держава людей і для людей.

Розвиток політичної науки в Україні початку ХХ століття пов'язаний з іменами **В.Липинського, Д.Донцова, М.Хвильового, В.Винниченка**. В.Липинський стверджував, що лише власна держава, створена українською нацією на своїй етнографічній території, врятує її від розвалу і правової анархії. Основна думка, яка виражає його політичне кредо, - ніхто не створить нам Української держави, якщо ми самі його не створимо, і ніхто не зробить нас нацією, якщо ми самі нацією не бажаємо бути.

Згідно з концепції В.Липинського, лише держава повинна об'єднати жителів території в органічну цілісність. Для консолідації нації необхідна сильна рука в особі однієї особи (спадкового монарха), яка втілює в собі ідею суверенності і незалежності, очолює оборону і державну адміністрацію, але влада якої була б обмежена двома законодавчими палатами, де вищою була б палата - Трудова Рада держави.

В.Липинський вважав, що географічне положення України, загальне історичне минуле, загальні економічні інтереси вимагають, щоб Україна, як окрема незалежна і національна держава, спільно з Росією та Білоруссю створили військовий і економічний союз і спільно з ними шукали собі союзників у Європі.

На відміну від В.Липинського, в центрі уваги Д.Донцова була нація. У 1926 році він видав працю "Націоналізм", в якій розглядав націоналізм як світогляд, який стимулює всі почини і встановлює взаємовідносини зі всіма країнами зовнішнього світу. Для розширення і зміцнення українського націоналізму, на думку Д.Донцова, необхідно було перетворити українця на людину, яка б з релігійною любов'ю підходила до своєї нації і вважала б моральним і етичним лише те, що підсилює і укріплює націю.

Разом з пошуком рішення проблеми національного, та державного відродження на шляхах монархізму і націоналізму, були спроби вирішити цю проблему і на ґрунті соціалістичних перетворень. Так **М.Хвильовий** всі свої зусилля направив на те, щоб надати комуністичному світогляду національного змісту. Для цього, вважав він, необхідно збудити самосвідомість українців, яким був прищеплений комплекс рабства. Для цього необхідно прагнути до ідеалу європейської людини - людини-громадянина, творця історії, творця культурних, суспільних і політичних цінностей. Звідси заклик до українців орієнтуватися на Європу, а не на Росію.

Погляди **В.Винниченка** - письменника, драматурга, видатного політичного діяча - першого голови уряду (Генерального Секретаріату) Української Народної Республіки зазнали складної еволюції. У 1917 році при визначенні національно-державного устрою він виходив з інтересів будівництва соціалізму, вважав, що для соціалістів національний розвиток - необхідна, природна передумова і спосіб наближення людства до вищих форм соціального життя. Ідеал української демократії він вбачав у федерації російської республіки і участі в ній України "як рівного з іншими державного тіла".

У 1920 р. в праці "Відродження нації", В.Винниченко прийшов до висновку, що найкращою формою розвитку революції кожної нації є повна державна незалежність, та добровільний союз зі всіма соціалістичними державами проти світової буржуазії. В.Винниченко відзначав, що відродження української нації здійснювалося і здійснюватиметься в гармонії з соціальним звільненням. Чим "лівішим" буде соціально-політичний режим в Україні, тим більше він сприятиме національному відродженню українського народу.

У 1949 р., осмислюючи уроки української історії, в роботі "Заповіт борцям за визволення" він писав, що українська держава є, її створив український народ. Але існуюча українська державність не може задовольнити потреби національного відродження. Вона не самостійна, покалічена, понівечена, пограбована і замучена, але вона є. Вона живе, береже в собі сили, які містять в собі ідею "самостійності" і за певних умов здійснить її.

На початку 30-х років паростки української політичної думки були задушені. У країні на довгі роки встановився тоталітаризм, якому політологія як наука була не потрібна і розвивалася як ідеологія. Політологія як наука, у тому числі і українська, розвивалася лише за межами СРСР в зарубіжних наукових центрах, створених українською діаспорою та еміграцією. Розпад СРСР і проголошення України суверенною республікою в 1991 р. створив якісно нові умови для розвитку вітчизняної науки про політику, з урахуванням всього світового досвіду у цій галузі знань.

ТЕМА 4. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ТА ФОРМИ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

4.1. Сутність, об'єкт і суб'єкт влади

Влада існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, різних організаціях і установах, в державі в цілому.

Існують різноманітні визначення влади, що відображає складність і багатоаспектність цього явища.

Трактування влади (концепції)	
1.	Телеологічні /с точки зору цілей/ визначення характеризують владу як здатність досягнення поставлених цілей, отримання намічених результатів.
2.	Біхевіористські трактування розглядають владу як особливий тип поведінки, коли одні люди командують, а інші підкоряються. Тут особлива увага звертається на суб'єктивну мотивацію влади. Людина бачить у владі засіб поліпшення життя: придбання багатства, престижу, свободи, безпеки і тощо.
3.	Психологічні інтерпретації влади, намагаються розкрити суб'єктивну мотивацію цієї поведінки, витоки прагнення до влади, що кореняться в свідомості і підсвідомості людей. Прагнення до влади і особливо володіння нею виконують функцію суб'єктивної компенсації фізичної або духовної неповноцінності.
4.	Структурно-функціоналістські інтерпретації влади розглядають її як спосіб самоорганізації людської спільноти, заснований на доцільності розподілу функцій управління і виконання. Без влади неможливе колективне існування людини, спільна життєдіяльність людей.
5.	Реляціоністські визначення розглядають владу як взаємовідносини між двома партнерами, агентами, при яких один з них здійснює визначальний вплив на іншого. В цьому випадку влада уявляється як взаємодія її суб'єкта і об'єкту, де суб'єкт за допомогою певних засобів контролює об'єкт.
6.	Політичний аспект полягає в розумінні, що влада є способом існування впливу, підпорядкованості та підкорення

Зазначимо, що вищенаведені трактування є в деякій мірі умовними, тому що вони реалізуються тільки при діалектичному сприйнятті та формують єдине ціле поняття «влади».

Політична влада - це реальна здатність одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм.

Політична влада здійснюється:

- державою;
- політичними партіями і громадсько-політичними організаціями;
- органами місцевого самоврядування.

Признаки політичної влади	
	Домінування владної волі
	Наявність спеціального апарату управління
	Монополія на регламентацію життя суспільства
	Право на примус стосовно суспільства та особистості
	Суверенітет органів влади по відношенню з іншими державами
	Легітимність

Політична влада відіграє надзвичайно велику роль у житті суспільства і виконує такі головні соціальні функції.

Функції політичної влади	
	Інтегративна функція - інтегрування зусиль різноманітних соціально-політичних сил, політичних партій та суспільних об'єднань на основі загальнонаціональних інтересів (владні структури намагаються запобігати і долати конфлікти, бути конструктивними).
	Регулятивна функція - регулювання життєдіяльності суспільства, здійснення політико-нормативного регулювання суспільного життя.
	Мотиваційна функція - формування мотивів політичної діяльності, підпорядкування суспільно значущим мотивам усіх інших мотивів політичної діяльності різноманітних політичних сил та політико-організаційних структур.
	Консолідуюча функція - консолідація всіх елементів політичної системи - намагання не допустити виявів конфронтації та консолідувати суспільство (з урахуванням характеру і тенденцій розвитку в суспільстві політичних відносин, політичних інститутів, норм

політичного життя, виходячи з особливостей функціонування політичного режиму та рівня політичної культури). Якщо влада буде нездатна це зробити, то це може призвести до серйозних деформацій та криз.

Стабілізаційна функція організації суспільного й політичного життя - постійне зміцнення політичної системи, безперервне оновлення та розвиток демократичних політичних інститутів, гарантованість та захист політичних прав та свобод громадян.

Для виникнення владних відносин необхідно, щоб суб'єкт володів низкою якостей. В першу чергу – це саме бажання володарювати, воля до влади, яка виявляється в розпорядженнях і наказах. Разом з тим, для ефективного керівництва одного бажання керувати, володарювати для суб'єкта влади недостатньо. Він повинен бути компетентним, знати суть справи, стан і настроїв підлеглих, уміти використовувати ресурси, володіти авторитетом. Не останню роль відіграє і внутрішня організованість суб'єкта.

Суб'єкт визначає зміст владної взаємодії через розпорядження, наказ, команду, в яких диктується поведінка об'єкту влади, вказується або мається на увазі заохочення і покарання за виконання або невиконання команди. Від характеру вимог, що містяться в наказі, багато в чому залежить відношення до нього виконавців. Влада завжди двостороння, асиметрична взаємодія її суб'єкта і об'єкта. Вона неможлива без підпорядкування об'єкта. Якщо такого підпорядкування немає, то немає і влади.

Межі відносин об'єкта до суб'єкта владарювання простягаються від запеклого опору, боротьби на знищення /в цьому випадку влада відсутня/, до добровільної, сприйманої з радістю покори. В принципі підпорядкування також природно властиве людському суспільству, як і керівництво.

Якості об'єкта політичного владарювання визначаються, перш за все, політичною культурою населення. Переважання в суспільстві людей, звиклих лише беззаперечно покорятися, які прагнуть "твердої руки", є сприятливим живильним середовищем деспотичних режимів. І, навпаки, якщо в суспільстві переважають демократичні традиції і волелюбність, то в нім формується ліберальна влада.

4.2. Теорія розподілу державної влади, її сутність та значення.

Особливості прояву в Україні.

Державна влада – це політична влада, яка реалізується через державні органи за допомогою юридичних норм. Оскільки кожна людина при владі має схильність до зловживання, ще **Полібієм** та в епоху Просвітництва (**Ш.Монтеск'є**, **Д. Локк**) пропонувалося встановити порядок, що виключав би можливість узурпації чи надмірної концентрації влади в одних руках, створював би умови контролю різних гілок влади.

Ідея розподілу влади, яка розроблена Дж. Локком та Ш. Монтеск'є, вперше була застосована в Конституції США 1789 р. та конституційних актах Великої французької буржуазної революції 1789 – 1794 рр., реалізувавшись надалі в політичній практиці багатьох країн сучасного світу. Політичний досвід цих держав свідчить про необхідність та доцільність розподілу влади, зокрема:

1. це дозволяє чітко визначити функції, компетенцію та відповідальність кожної гілки влади, кожного державного органу, провадити взаємний контроль, створювати систему стримувань та противаг, яка допомагає досягнути єдності дій в державному управлінні та підтримувати динамічну рівновагу в суспільстві в процесі подолання протиріч.

2. дає можливість не допустити зловживання владою, встановлення диктатури, тоталітаризму.

3. реалізація принципу розподілу влади дає можливість гармонійно поєднати такі протиставлені аспекти життя суспільства, як влада і свобода, закон і право, держава і суспільство, в призмі самоцінності особистості.

Аспекти поділу:

1. поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, які працюють не втручаючись у компетенцію один одного.

2. поділ влади між соціальними верствами та групами шляхом їх пропорційного представництва в законодавчих органах

3. розмежування влади (повноважень) між вищими і нижчими структурами однієї і тієї самої гілки влади

Поділ влади передбачає розмежування предметів ведення та розподіл повноважень між органами держави на основі системи стримувань та противаг, яка перешкоджає надмірному зосередженню владних повноважень в одному державному органі (чи особі). Рівні за „політичним значенням” органи

державної влади об'єктивно прагнуть до абсолютної влади, і не отримуючи її, не дають цього зробити конкурентам. За допомогою „стримувань і противаг” забезпечується баланс гілок влади.

Державна влада єдина і водночас складається з різних гілок влади, які мають забезпечувати законні права та свободи, та утверджувати право.

В Україні принцип поділу влади був зафіксований в Конституції УНР (1918 р.), проголошений в Декларації про державний суверенітет України (1990 р.). На сьогоднішній день він визначений в Конституції України (1996 р.) (далі – К.): «єдиним джерелом влади є народ, що здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (ст.5 К.). Президент як окремий інститут влади є главою держави. Законодавча влада здійснюється Верховною Радою України (ст. 75 К.) (далі – ВРУ) - вищим представницьким органом, що видає закони і виступає як представник народу. Виконавча влада відповідальна перед Президентом та підзвітна, підконтрольна перед ВРУ (Кабінет Міністрів, центральні та місцеві органи виконавчої влади). Судова влада – реалізується незалежними судовими органами загальної юрисдикції.

4.3. Ресурси та види влади. Політичне панування та легітимність

Найважливішою соціальною причиною підпорядкування одних людей іншим є нерівномірний розподіл ресурсів влади. У широкому сенсі **ресурси влади** є ті засоби, які індивід або група людей можуть використовувати для впливу на інших.

Ресурси влади так само різноманітні, як багатоманітні засоби задоволення різних потреб та інтересів людей. Існує декілька класифікацій ресурсів. Американський політолог **А.Етціоні** ділить їх на утилітарні, примусові та нормативні.

Утилітарні ресурси - це матеріальні та інші соціальні блага, пов'язані з повсякденними інтересами людей. З їх допомогою влада, особливо державна, може купувати не лише окремих політиків, але й цілі верстви населення. Ці ресурси можуть використовуватися як для заохочення, так і для покарання /наприклад, зменшення зарплатні/.

Як **примусові ресурси** зазвичай виступають заходи адміністративного покарання, які використовуються в тих випадках, коли не спрацьовують

ресурси утилітарні. Це, наприклад, судове переслідування учасників страйків, які не побоялися економічних санкцій тощо.

Нормативні ресурси включають засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації та норми поведінки людини. Вони покликані переконати підпорядкованих у спільності інтересів керівника та підлеглих, забезпечити схвалення дій суб'єкта влади.

Широко поширена **класифікація ресурсів** відповідно до найважливіших сфер життєдіяльності. Вони поділяються на:

- економічні;
- соціальні;
- культурно-інформаційні;
- примусові (силові).

Економічні ресурси - це матеріальні цінності, гроші, як їх загальний еквівалент, техніка, родючі землі, корисні копалини тощо.

Соціальні ресурси – це здатність підвищення або пониження соціального статусу людини, її місця в соціальній стратифікації.

Культурно-інформаційні ресурси – це знання та інформація, а також засоби їх отримання і розповсюдження: інститути науки та освіти, засоби масової інформації тощо. Сьогодні знання та інформація стають найважливішим ресурсом влади.

Примусові (силові) ресурси - це зброя, інститути фізичного примушення і спеціально підготовлені для цього люди. У державі їх ядро складають армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура. Цей вид ресурсів традиційно вважається найбільш ефективним джерелом влади, оскільки його використання здатне позбавити людину життя, свободи, майна - вищих для неї цінностей.

Залежно від засобів здійснення розрізняють **види влади**.

Види влади	
1.	Економічна влада - це об'єктивно зумовлені матеріальними потребами життя суспільства відносини, в яких власник засобів виробництва підпорядковує своїй волі волю інших учасників процесу виробництва. Засобами такого підпорядкування можуть бути як безпосереднє володіння власністю, так і контроль над нею, а також кошти, цінні папери, договірні зобов'язання тощо.

2.	Соціальна влада означає розподіл соціальних благ (визначенням статусу різних груп у структурі суспільства, посад, прав та обов'язків, наданням соціальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом тощо, а також розподілом доходів, різноманітних пільг і привілеїв).
3.	Духовно-інформаційна влада - це організація духовного виробництва в усіх його формах і здійснення інформаційного та ідеологічного впливу. Ця влада реалізується за допомогою засобів духовно-інформаційного впливу на людей (мораль, релігія, ідеологія, мистецтво, наукові знання, інформація про поточні події суспільного життя тощо). Незаперечною є влада так званих моральних авторитетів - людей з високими моральними рисами, які присвятили своє життя служінню суспільному благу. Та й незаперечна влада кримінальних авторитетів ґрунтується на так званих поняттях - нормах, за якими живе злочинний світ. Найбільшу духовно-інформаційну владу в сучасному суспільстві мають засоби масової інформації - преса, радіомовлення, телебачення, а останнім часом - міжнародна інформаційна комп'ютерна мережа Інтернет.
4.	Сімейна влада побудована на силі авторитету вплив одного або декількох членів сім'ї на її життєдіяльність. Цей авторитет є виявом поваги одних членів сім'ї до інших, результатом визнання їхнього життєвого досвіду, трудових заслуг тощо.

Для того, щоб упорядкувати, стабілізувати владу в суспільстві, зробити її функціонально здатною, її необхідно закріпити у формі політичного панування, яке означає структурування в суспільстві відносин командування і підпорядкування, організаційне і законодавче оформлення факту розподілу в суспільстві управлінської праці - з одного боку, і виконавської діяльності - з іншого.

Наукове розуміння **панування** - це політичний порядок, при якому одні командують, а інші підкоряються, хоча перші можуть знаходитися під демократичним контролем других. Такий порядок може відповідати інтересам не лише меншини, що управляє, але й усього суспільства або, принаймні, його більшості. Схвалення населенням влади, визнання її права управляти і згода

підкорятися означає **легітимність** політичної влади, яка, зазвичай, характеризується як правомірна та справедлива.

Великий внесок в теорію легітимації панування (влади) вніс **Макс Вебер**. Залежно від мотивів підпорядкування він виділив три головні типи легітимності влади:

Типи легітимності влади (за М.Вебером)	
1.	Традиційна легітимність. Вона формується завдяки звичаям, звичці покорятися владі, вірі в непохитність і святість спрадавна існуючих порядків. Традиційне панування характерне для монархій і характеризується міцністю. Тому, вважає Вебер, для стабільності демократії корисне збереження спадкового монарха, що підкріплює авторитет держави багатовіковими традиціями шанування влади.
2.	Харизматична легітимність. Вона заснована на вірі у виняткові якості, чудовий дар, тобто харизму керівника, якого іноді навіть обожають, створюють культ його особи. Харизматична легітимність базується на вірі і на емоційному, особистісному відношенні вождя і мас.
3.	Раціонально-правова, демократична легітимність. Її джерелом виступає раціонально сприйнятий інтерес, який спонукає людей підкорятися не особі керівника, а законам, в межах яких обираються і діють представники влади в демократичних державах.

Окрім розглянутих вище, існують і інші способи легітимації і, відповідно, її типи. Один з них - **ідеологічна легітимність**. Її суть полягає у виправданні влади за допомогою ідеології, що вноситься до масової свідомості. Ідеологія обґрунтовує відповідність влади інтересам народу, нації або класу. Залежно від того, до кого апелює ідеологія і які ідеї вона використовує, ідеологічна легітимність може бути класовою або націоналістичною.

Легітимність влади корениться в політичній культурі населення і означає її відповідність ціннісним уявленням громадян.

Ефективність влади - це її результативність, міра виконання нею своїх функцій в політичній системі і суспільстві, реалізації очікувань громадян. У сучасних умовах легітимність і ефективність влади - два найважливіші чинники її стабільності, довіри до неї і підтримки її громадянами.

4.4. Моделі конституційного і громадянського суспільства

Сучасні західні моделі конституціоналізму є результатом тривалого історичного розвитку на основі цінностей, що склалися ще в період греко-римської цивілізації, під величезним впливом християнської моралі і поєднання визнання влади і права на критичне відношення до неї, опонування їй.

Пріоритет закону затверджується паралельно з розвитком іншої максими - вимоги законослухняності. Перед політикою постала проблема - як реалізувати ці максими в політичній практиці. Історія довела, що небезпечна як абсолютна монархія, так і абсолютна влада народу, більшості виборців. Терор якобінської диктатури дискредитував ідею народовладдя і показав, що зміна одного всевладдя іншим - це зміна одного диктату іншим. Постало питання про те, як захистити людину від будь-якого всевладдя. У результаті акцент був поставлений не на характері влади (монархічна, духовна, народна), а на відношенні влади з людиною, на визначенні меж державної влади.

Вперше ця проблема була сформульована у Великій Хартії вольностей 1215 р. Вона була першим кроком в обмеженні влади короля Великобританії і визнанні прав підданих монархії, зокрема встановлювалася недоторканність особистості феодалів та їх майна.

У громадянському суспільстві відносини повинні бути впорядковані на основі визнання невід'ємного права кожної людини, його свободи ними користуватися.

Суть прав виражається в тріаді: «життя, свобода, власність».

Суспільству, яке побудоване на жорсткій приналежності кожного до якої-небудь групи (стану, цеху), протиставляється суспільство, в якому ніхто не має ніяких привілеїв, але всі рівні перед законом.

Всеvладдя закону і усвідомлення неминучого покарання за його порушення, незалежно від соціального положення, є основою конституціоналізму.

Такий тип громадянського суспільства сформувався в першій половині XIX ст. у США і Великобританії, а також в британських домініонах - Канаді та Австралії. Оскільки цей тип суспільного устрою багато в чому був успадкований іншими країнами, ми детальніше зупинимося на англо-американській моделі конституціоналізму.

У США в умовах багатопартійної системи впливовими є дві політичні партії: республіканська, заснована в 1854 р. і демократична - в 1828 р. Обидві ці партії постійно мають в своєму розпорядженні крупні фракції в Конгресі США і в законодавчих органах штатів, не допускаючи обрання в них представників інших партій. Вони поперемінно перемагають на президентських виборах і формують уряд.

Основою державного ладу США є Конституція, прийнята в 1787 р. Вона складається з преамбули і всього семи статей. Прийняті пізніше поправки не включаються в первинний текст Конституції, а публікуються додатково до нього.

У тексті Конституції США 1787г. нічого не говорилося про права і свободи громадян. Ці питання розроблені в поправках 1791г., які, зазвичай, називають "Американським біллем про права", де записані положення, що забороняють Конгресу видавати закони, що обмежують свободу віросповідання, свободу слова, друку, право народу на мирні зібрання, встановлені судові гарантії недоторканності особи.

Положення Конституції США щодо системи найвищих органів держави сформульовані у дусі теорії "розподілу властей": законодавча влада надана Конгресу, виконавча - президентові, судова влада - Верховному суду. Членам Конгресу заборонено посідати посади "на службі США", а посадовим особам бути членами Конгресу.

За формою правління США - президентська республіка, за формою державного устрою - федерація. Суб'єктами федерації є 50 штатів. Найвищий орган федерації - Конгрес США. Він складається з двох палат - палати представників і сенату, які обираються шляхом прямих виборів населення країни. Особливістю законодавства США є те, що ні за яких умов жодна з палат Конгресу не може бути розпущена достроково.

Нижня палата - палата представників обирається на 2 роки у складі 435 членів. Верхня палата Конгресу США - Сенат, складається зі 100 чоловік (по 2 сенатори від штату). Кожен сенатор обирається на 6 років, але не всі сенатори обираються одночасно: кожні 2 року Сенат оновлюється на одну третину.

Виконавчу гілку влади в США представляє президент і, очолюваний ним, уряд. Президент США обирається на 4 роки. Ніхто не може бути обраний президентом більше двох разів. Вибори президента США непрямі: виборці

голосують за виборщиків, а ті - за кандидатів в президенти, які висуваються на національних конвентах (загальнодержавних з'їздах) політичних партій.

Заключним елементом американської моделі конституціоналізму є Верховний Суд. Головний суддя і його члени призначаються президентом з відома Сенату. Закон, визнаний Верховним Судом США неконституційним, не відмінюється, але на практиці застосовуватися не може.

У британській моделі конституціоналізму провідну роль відіграють також дві політичні партії: консервативна, яка виникла ще в ХІХ столітті на базі поміщицької партії торі та лейбористська, створена на початку ХХ століття за підтримки профспілок.

Документа, який був би офіційно проголошений Основним законом /конституцією/, у Великобританії не існує. Неписана ж конституція Великобританії складається з норм трьох категорій:

1. норм статутного права;
2. норм прецедентного права;
3. норм конституційних звичаїв.

До статутів, що мають конституційне значення, відносять Білль про права 1689 р., Закон про престолонаслідування 1701 р., Закони про парламент 1911 р. і 1949 р. До конституційних документів відносять також Велику Хартію вольностей (1215 р.). У Великобританії достатньо сильні національні традиції і звичаї, що дозволило судовим прецедентам і звичаям стати джерелом правового життя суспільства і держави.

Сполучене королівство Великобританії і Північної Ірландії - унітарна держава, що складається з 4 історико-географічних регіонів і має єдиний, центральний законодавчий орган, – парламент, який складається з двох палат, - палати общин /нижня/ і палати лордів /верхня/. Палата общин обирається населенням на 5 років, але може бути розпущена достроково. Вибори в палату общин проводяться по одномандатних округах. Її склад - 650 депутатів.

Палата лордів взагалі не обирається. Членами цієї палати є:

1. спадкові пери;
2. довічні пери;
3. 26 "духовних лордів" /2 архієпископи і 24 єпископи англіканської церкви/;
4. 20 "лордів за апеляцією", які призначаються королівським актом довічно.

Чисельний склад палати лордів юридично не визначений. Монарх має право дарувати титули необмеженому числу осіб і тим самим безмежно збільшувати склад верхньої палати.

Законопроекти /білли/ можуть вноситися на розгляд до будь-якої палати, але на практиці політично важливі документи розглядаються спочатку нижньою палатою і лише потім верхньою.

Главою держави у Великобританії є король /королева/. Королівський трон переходить по спадку. Формально король/королева володіє досить широкими повноваженнями, але особиста влада обмежена. Фактично державна влада у Великобританії належить кабінету міністрів на чолі з Прем'єр-міністром, яким стає лідер політичної партії, що перемогла на виборах в палату общин. Він призначає членів кабінету міністрів і всього уряду, керує діяльністю державного апарату Великобританії.

4.5. Тоталітаризм і авторитаризм

Деякі країни і народи на різних етапах свого розвитку проходять диктаторські форми правління. У ХХ ст. диктатури існували у двох основних формах - тоталітарній і авторитарній (*від лат. *autoritas* – «влада»*).

"Тоталітаризм" як політичний термін походить від *лат. *totalis** — «весь, цілий, повний». Сьогодні його розуміють як політичну практику, при якій керівництво країни прагне підпорядкувати весь устрій життя людей одній неподільно пануючій ідеї і організувати систему політичної влади таким чином, щоб вона сприяла реалізації цієї ідеї. Тоталітаризм відрізняється від всіх інших форм влади своєю революційністю, націленістю на рішуче подолання недоліків і суперечностей старого порядку, побудову нового суспільства і формування нової людини.

При тоталітаризмі встановлюється панування в суспільстві однієї ідеології, як правило, утопічної, яка на конкретному історичному відрізку часу здатна заповнити дефіцит позитивних цінностей минулих епох і стати цементуючою силою, що дозволяє мобілізувати і привести в рух цілі народи.

ХХ століття дало багато зразків тоталітарних режимів. Розрізняють правий і лівий тоталітаризм. Правий - узагальнено називають **фашизмом**. Лівий - це **соціалістичні** або **комуністичні** режими. Між ними є істотна відмінність. Якщо в комуністичній ідеї пріоритет віддається робітничому класу

(пролетаріату), взагалі трудящим, тим, що живе за рахунок власної праці, то у фашистській - нації, расі. В основі комуністичної ідеології лежить ідея соціальної рівності, фашистська, - ґрунтується на уявленні про природну нерівність не тільки окремих людей, але і цілих народів. Тоталітаризм зароджується в період криз, коли суспільство піддається сильним "перевантаженням". В умовах, коли відбувається ломка традиційних суспільних структур і рвуться звичні економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, культурні і навіть родинні зв'язки між людьми. І тоді в суспільстві з'являється "рятівник" в особі окремої людини або групи людей, організованих в партію, яким вдається прийти до влади за рахунок якої-небудь зрозумілої ідеї, яка влаштовує більшість людей, заперечує недоліки існуючого життя і вказує шлях до кращого майбутнього.

Політична влада в умовах тоталітарних режимів може приймати різні форми - від терористичної диктатури, що зневажає цивілізовані норми політичного життя, до псевдодемократії з формальними виборами і багатопартійністю. У будь-якому випадку тоталітаризм означає відсутність народовладдя. У народу немає можливості дієво впливати на політику держави. Вища влада нав'язує свою волю всьому населенню. Завдяки цьому відбувається бюрократизація всього життя суспільства, роль чиновника стає першорядною.

Характерною рисою тоталітарних режимів є повна відсутність розподілу властей. Всі види влади безпосередньо або опосередковано пов'язані між собою, незалежний суд відсутній. У ряді випадків існують особливі, позасудові органи, що спеціально створюються в певні періоди для виконання каральних функцій. Таким чином, тоталітарна держава створює репресивний апарат, який проводить масові "чистки" самих членів правлячої партії, а також пересічних громадян.

Тоталітарний режим ставить всілякі перешкоди інакомисленню: забороняє видання опозиційної літератури, висловлення "крамольних" і критичних думок, внаслідок чого його політична система поступово втрачає здібність до самокритики і правильної, здорової реакції на справедливі зауваження. Замість прилюдного обговорення помилок і прорахунків - головним завданням пропаганди стає прищеплення народу любові до лідера, партії, системи в цілому. Всі досягнення країни приписуються геніальності лідера, а помилки замовчуються.

Як показує практика, всі тоталітарні режими рано чи пізно руйнуються. Вичерпується ентузіазм, готовність людей наполегливо і безкорисливо трудитися, жертвувати всім ради культивованих ідеалів. У результаті знижується трудова дисципліна, а з нею і продуктивність праці. Суспільний розвиток втрачає динамізм, різко падають темпи економічного зростання - виникає явище "застою". Система продовжує існувати як би за інерцією, і достатньо будь-якого поштовху, щоб вона розвалилася.

Поряд з тоталітарними режимами в деяких країнах складається інший тип диктатури - **авторитарний**. Головна відмінність авторитарної системи полягає в тому, що в ній провідну роль відіграє не революційний світогляд, а інтереси збереження влади. В цьому випадку авторитарні режими швидше консервативні, чим революційні. Військові хунти в Латинській Америці, зазвичай, приходили до влади під гаслами збереження сталого громадського порядку, позбавлення від загрози його зміни. Для авторитаризму, навпаки, характерне навмисна деполітизація мас, їх слабка політична інформованість. При авторитарній системі формально існують партії, парламент, розподіл властей та інші атрибути демократії.

Багато авторитарних режимів, особливо військових, прагнули зберегти основні принципи колишнього соціально-економічного устрою, удосконалюючи при цьому механізми управління економікою. В протилежність комуністичним диктатурам авторитарні режими, наприклад, на Тайвані, в Сінгапурі виявилися дуже ефективними в економічних відносинах.

Приблизно половина населення планети живе в умовах авторитаризму. Ще недавно такі європейські держави, як Португалія (1922-1974 рр.), Іспанія (1939-1976 рр.), Греція (1967-1974 рр.) управлялись авторитарними методами.

Серед основних різновидів авторитарних режимів, які існують в наш час, можна виділити:

- **Традиційні абсолютні монархії** (Ефіопія до 1974 р., Саудівська Аравія, Марокко, Непал та ін.). В цих країнах дуже низький рівень політичної конкуренції, відсутній розподіл влади;
- **Олігархічний авторитаризм** (Гватемала, Нікарагуа до 1979 р., Камерун та ін.). В даному випадку влада знаходиться в руках декількох могутніх родин чи кланів;

- **Країни «соціалістичної орієнтації»** (Алжир, Бірма, Гвінея та ін.). Цим країнам притаманна своя національна специфіка сприйняття ідеалів соціалізму та його типів.

Військові режими бувають трьох видів:

- мають суто **диктаторську, терористичну природу** та персональний характер влади (режим І.Аміна в Уганді та ін.);
- **хунти**, які відрізняються тимчасовістю та намаганням модернізувати економіку (Чилі);
- **однопартійні системи** з широким базисом та тривалим характером (Індонезія, Ірак та ін.).

Не дивлячись на значне місце диктаторських режимів на планеті, все ж найбільш очевидною тенденцією наших днів є розповсюдження демократії на нові держави.

ТЕМА 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ СТРУКТУРА

5.1. Держава - базовий інститут політичної системи

Політична система суспільства - це сукупність інститутів (державних установ, політичних партій, суспільних об'єднань громадян) і норм (правових і етичних), в межах якої здійснюється політичне керівництво і державне управління суспільством.

Держава займає особливе місце в політичній системі, додаючи їй цілісність і стійкість, орієнтацію на важливі суспільні справи. У її діяльності концентрується основний зміст політики.

Процес формування державних утворень в основному завершився в ХІХ-ХХ століттях. Проте і в наші часи на політичній карті світу періодично з'являються нові держави. В результаті національно-визвольної боротьби на розвалинах колоніалізму виникли нові держави в Латинській Америці, Африці, Південно-Східній Азії.

Термін "**держава**" в науці про політику, зазвичай, вживається у двох значеннях.

У широкому сенсі держава розуміється як спільність людей, що представляється і організовується органом вищої влади і проживає на певній території. При цьому синонімами терміну "держава" є такі слова, як "країна", "народ", "суспільство", "Батьківщина". У цьому значенні говорять, наприклад, про американську, російську, німецьку тощо державу, маючи на увазі все суспільство, що представляється нею.

У вузькому сенсі держава розуміється як організація, система установ, що володіють верховною владою на певній території.

Державу відрізняє:

- наявність органів, що здійснюють верховну владу, яка поширюється на все населення;
- наявність права - сукупності загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою;
- наявність певної території, на яку розповсюджується влада, юрисдикції держави.

У різні історичні епохи державні утворення мали загальні риси, які називаються загальними ознаками держави. Ці ознаки виділяють державу серед інших організацій і об'єднань в суспільстві, роблять її основою всієї політичної системи.

Загальні ознаки держави	
1.	Суверенітет держави. Лише держава виступає як універсальна, всеосяжна організація, що поширює свої дії на всю територію країни і всіх громадян. Тільки вона офіційно представляє суспільство всередині країни і за її межами, має право видавати закони і здійснювати правосуддя.
2.	Відокремлення публічної влади від суспільства, її неспівпадання з організацією всього населення, поява прошарку професіоналів-управлінців.
3.	Монополія на легальне застосування сили, фізичного примушення. Діапазон державного примушення простягається від обмеження свободи до фізичного знищення людини, що визначає особливу дієвість державної влади.
4.	Територія, що окреслює межі держави. Закони і повноваження держави розповсюджуються на людей, що проживають на певній території. Зазвичай, вона будується на основі територіальної та етнічної спільності людей.
5.	Обов'язковість членства в державі. У політичній партії або в громадській організації людина може бути за власним бажанням. Громадянство в державі обов'язкове і отримує його людина з моменту народження.
6.	Право на стягування податків і зборів з населення, які необхідні для утримання апарату державних службовців і для матеріального забезпечення так званої бюджетної сфери: збройних сил, освіти, науки, культури, соціального забезпечення громадян.
7.	Претензія на представництво суспільства як цілого і захист загальних інтересів і загального блага.

Розкриваючи зміст поняття "держава", зазначимо і функції, які вона виконує.

Якщо за критерій взяти сферу реалізації мети, то можна виділити внутрішні і зовнішні функції держави.

Функції держави	
Внутрішні функції держави	
1.	Законотворча, зв'язана з підготовкою, розглядом і прийняттям законів
2.	Економічна, в якій держава виступає як підприємець, що координує економічний процес
3.	Соціальна, що передбачає таку організацію соціального життя, що створює рівновагу і стабільність соціальних сил
4.	Захисна, що диктує забезпечення правопорядку і охорону існуючого суспільного ладу
5.	Культурно-виховна, пропагандистська
Зовнішні функції держави	
1.	Захист кордонів, збереження цілісності держави та її незалежності
2.	Підтримування і налагодження зв'язків в усіх сферах суспільного життя з іншими суб'єктами світового співтовариства

Зазначені функції матеріалізуються в регулюванні економічного життя, захисті прав людини, сприянні розвитку освіти і науково-технічного прогресу, забезпеченні обороноздатності країни, співпраці з іншими народами.

Крім цього, в окремі періоди держава діє як інструмент національної інтеграції, стимулюючи процес формування нації або її консолідації, що особливо актуально для сучасної України.

5.2. Форми правління та територіального устрою сучасних держав

Кожна держава в сучасному світі відрізняється одна від одної безліччю специфічних рис і характеристик, що склалися в ході їх історичної еволюції під впливом релігійно-культурних традицій, характеру соціальних і етнічних конфліктів, зовнішньополітичних і природних чинників.

Будова держави традиційно характеризується через форми правління і форми територіального (державного) устрою.

Форми правління діляться за способом організації влади, її формальним джерелом на **монархії і республіки**, які мають декілька різновидів.

Абсолютна монархія характеризується необмеженим всевладдям глави держави. Монарх поєднує функції глави держави та уряду, головнокомандуючого збройними силами, Верховного судді, а в деяких країнах Ісламу - і духовного глави мусульман країни. Монарх призначає уряд, який виконує його волю і відповідальний перед ним. Сьогодні абсолютні монархії збереглися в Саудівській Аравії, Омані, Катарі, ОАЕ.

Обмежена (конституційна) монархія - форма правління, за якої в управлінні державою бере участь дорадчий орган або законодавчі збори. Повноваження глави держави визначаються конституцією країни або іншими законодавчими актами. У свою чергу, обмежена або конституційна монархія ділиться на **дуалістичну** (Йорданія, Кувейт, Марокко), де монарх наділений переважно виконавчою владою і лише частково законодавчою, і **парламентську**, де монарх хоч і є главою держави, але фактично володіє представницькими функціями, і лише частково виконавчими.

Переважає більшість сучасних демократичних монархій - парламентські монархії. Уряд в них формується парламентом і підзвітний парламенту, а не монарху. В світі є близько 40 монархій, а формально понад 70, тобто в специфічній формі монархія зберігається майже в третині всіх країн світу, зокрема, Бахреїні, Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Монако, Непалі, Нідерландах, Норвегії, Швеції та інших країнах. Уряд в цих державах формується парламентською більшістю і підзвітний не монархові, а парламенту.

Найбільш поширеною формою правління в сучасному світі є **республіка**, де джерелом влади є народна більшість, найвищі органи держави обираються громадянами.

Існує три основні різновиди республіки:

- президентська,
- парламентська
- змішана, або напівпрезидентська.

У **президентській республіці** президент одночасно виступає і главою держави, і главою уряду. Він керує внутрішньою і зовнішньою політикою і є верховним головнокомандуючим збройними силами. В такій республіці існує жорсткий розподіл законодавчої і виконавчої влади, їх значна самостійність.

Парламент не може винести уряду вотум недовір'я, президент же не має права розпустити парламент.

Парламентську республіку відрізняє, перш за все, те, що уряд формується лідером партії, що перемогла на парламентських виборах, і несе відповідальність за її діяльність перед законодавчим органом влади.

По відношенню до уряду парламент здійснює ряд функцій:

- схвалює шляхом голосування склад уряду;
- видає закони, що приймаються урядом до виконання;
- вотує /затверджує/ державний бюджет і тим самим встановлює фінансові межі діяльності уряду;
- здійснює контроль за урядом і, у разі потреби, може висловити йому вотум недовір'я, що тягне за собою або відставку уряду, або розпуск парламенту і проведення дострокових виборів;
- критикує урядову політику представляє альтернативні варіанти урядових рішень і всього політичного курсу.

Хоча керівник уряду (прем'єр-міністр, канцлер) офіційно не глава держави, реально в політичній ієрархії - головна особа. Президент, як глава держави фактично займає у ній скромніше місце: може обиратися або парламентом, або зборами вибірників, або безпосередньо народом.

Серед республіканських форм правління зустрічаються "**змішані**" або напівпрезидентські, які поєднують у собі ознаки президентської і парламентської республік. При цій формі правління сильна президентська влада поєднується з ефективним контролем парламенту за діяльністю уряду. Напівпрезидентська республіка не має типових рис, властивих лише президентській або лише парламентській формі правління. Її головна характерна риса – це подвійна відповідальність уряду перед президентом і перед парламентом, які обираються незалежно один від одного. Парламент не може змістити президента, який, у свою чергу, має право розпустити парламент з обов'язковою умовою оголошення дати позачергових парламентських виборів. Змішаний тип управління державою існує в Франції, Україні, Ірландії, Болгарії, Фінляндії, Португалії та ін.

Президент в даній формі правління є главою держави і верховним головнокомандуючим, представляє країну на міжнародній арені, має право відкладального вето на рішення парламенту. Він без узгодження з парламентом, але враховуючи розклад в ньому політичних сил, призначає главу уряду, разом

з яким формує кабінет міністрів і головує на його засіданнях, затверджує прийняті рішення і тим самим контролює діяльність уряду.

За територіальним устроєм всі держави поділяються на **прості та складні. Проста або унітарна** (цілісна, єдина) держава є єдиною, політично однорідною організацією, що складається з адміністративно-територіальних одиниць (провінцій, губерній, областей), які не володіють власною державністю. Вона має єдину конституцію і громадянство. Всі державні органи, у тому числі і судові, складають єдину систему, діють на основі єдиних правових норм.

Така форма державного устрою історично склалася в країнах з мононаціональним населенням, хоча деякі з них, наприклад, Іспанія, мають в своєму складі інонаціональні утворення, що користуються автономією, компетенції якої визначаються центральною владою. Таку ж особливість має і Україна. Будучи унітарною державою, вона має на своїй території автономне утворення - Республіку Крим, в якій є свій законодавчий орган, - Верховна Рада і виконавчий - Рада Міністрів. Повноваження вищому законодавчому і вищому виконавчому органам автономії делегуються Верховною Радою України. Вона ж затверджує і Конституцію Автономної республіки Крим.

Унітарні держави в демократичних країнах бувають **централізованими і децентралізованими**. Централізовані держави (Великобританія, Швеція, Данія та ін.) надають достатньо широку самостійність (самоврядування) місцевим органам влади. Проте в них середні рівні управління не мають значної автономії та орієнтовані на виконання рішень центру.

У децентралізованих унітарних державах (Франція, Італія, Іспанія та ін.) крупні регіони користуються широкою автономією і навіть мають власні парламенти, органи виконавчої влади, адміністративно-управлінські структури. Вони самостійно вирішують питання, передані в їх компетенцію центральними органами.

Складні держави - ті, які мають в своєму складі відособлені державні утворення, наділені певною самостійністю. До них відносяться імперії, федерації та конфедерації.

Імперії – насильницьким чином створені складні держави. Вони об'єднували декілька підлеглих центральній владі держав або народів, примусово інтегрованих в єдину систему політичних, економічних, соціальних і державних взаємозв'язків.

Федерація - це стійкий союз держав, самостійних в межах розподілених між ними і центром компетенцій, що мають власні законодавчі, виконавчі і судові органи і, як правило, конституцію, а часто і подвійне громадянство.

Головна відмінність федерації від унітарної держави полягає в тому, що джерелом влади, суб'єктами державного суверенітету виступають в ній як крупні територіальні утворення (штати, землі, кантони), так і весь народ, що складається з рівноправних громадян.

Розмежування компетенцій між федерацією і її суб'єктами регулюється загальнодержавною (союзною) конституцією. При цьому передбачається верховенство федеральної конституції і законів, яким повинні відповідати конституції і закони членів федерації.

Суб'єкти федерації, як співучасники загальнодержавного суверенітету, фактично не володіють індивідуальним суверенітетом, оскільки конституції федеральних держав не надають їм права виходу з федерації. Федеральні держави сучасного типу з'явилися в кінці XVIII століття і показали свою життєздатність. З майже 220 існуючих в світі держав у третині діє федеративний принцип, в тому числі такі держави: Австралія, Австрія, Аргентина, Бразилія, Індія, Канада, Мексика, Пакистан, Росія, Сполучені Штати Америки, ФРН та інші.

В деяких федераціях існує подвійне громадянство, а за суб'єктами федерації не визнається право виходу з неї. Більшість федерацій створюється не за національно-територіальною, а за адміністративно-територіальною ознакою. Виняток склали колишній Радянський Союз, Чехословаччина, Югославія і деякі інші.

Конфедерація - союз суверенних держав, що створюється для досягнення яких-небудь загальних цілей, переважно оборони, зовнішньої політики, транспорту, зв'язку, грошової та митної системи. Кожен член конфедерації зберігає державну самостійність і, об'єднуючись в добровільний союз, делегує центру строго обмежене коло повноважень. У цьому союзному утворенні верховенство належить конституціям і законам держав - учасників договору. На відміну від федерації, конфедеративний договір може бути розірваний кожним з його учасників в односторонньому порядку. В історії існували конфедерації в США (1776 - 1787 рр.), Німеччині (1815 - 1867 рр.) та ін. В сучасних умовах чистих конфедерацій немає, хоча термін вживається відносно деяких країн, зокрема, Швейцарії, що в дійсності представляє федеративну форму.

Ця форма державного об'єднання неміцна і, зазвичай, або еволюціонує у федерацію, або розпадається.

Відповідно до підписаного 7 лютого 1992 р. Маастріхтським договором країни Європейського Економічного Співтовариства утворили Європейський союз, який має деякі риси конфедерації. Країни, що увійшли до нього, делегували частину своїх повноважень союзним органам: Раді співтовариства, Європейській Раді, Європарламенту.

На території колишнього СРСР зроблена спроба створити Співдружність Незалежних Держав, що координують свою діяльність в різних сферах. Проте така форма державних утворень не може бути стійкою і ефективною, оскільки не забезпечує єдність діяльності учасників співдружності, не створює владних гарантій виконання ними своїх зобов'язань.

5.3. Політичні партії та суспільно-політичні рухи

Одним з основних інститутів політичної системи суспільства є партії. **Політична партія** (від лат. *partis* – «частина») - це добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади. Прототипи сучасних політичних партій виникли як організації буржуазії для боротьби з феодалізмом. Всі вони були нечисленні, мали характер елітарних клубів.

Політичні партії зі знайомими нам ознаками - оформлене членство, партійні квитки, внески, внутріпартійна дисципліна, програма і статут - з'явилися в Європі з виникненням масового робітничого руху. Ще К.Маркс і Ф.Енгельс вбачили у формуванні комуністичної партії політичний засіб єднання робітничого класу, міру його зрілості, умову його звільнення.

Наукові спроби визначити сутність політичної партії були здійснені у ХІХ ст. В розумінні сутності партії виокремились три основних підходи:

- партія - це ідеологічна спільність людей, їх добровільне об'єднання навколо якоїсь ідеології (ліберальне).
- партія - це організація певного суспільного класу чи соціальної групи (характерне для марксизму);

- партія - це громадська організація, інститут політичної системи, головним завданням якого є завоювання, утримання й використання державної влади.

Американський політолог **Дж. Ла Паломбара** вирізнув чотири елементи, які конституують політичну партію. Партія:

- є носієм ідеології або принаймні відбиває конкретну орієнтацію;
- це організація, тобто відносно тривале в часі об'єднання людей;
- метою партії є завоювання і здійснення влади;
- партія прагне забезпечити собі підтримку народу - аж до членства або активної участі в ній.

Виокремлюються **кадрові та масові партії**. **Кадрові партії** нечисленні за складом, але члени їх активні і впливові. В них відсутні поняття членства і партійних внесків. Завдяки авторитету лідера і збалансованості програм електорат таких партій часто в десятки разів перевищує її чисельність.

Масові політичні партії добре організовані і формуються на ґрунті певного світогляду. Вони апелюють до великих соціальних груп /робітничий клас, селянство тощо/, релігії /мусульманські країни/, ідеології /марксизм, ленінізм/. Існують вони за рахунок членських внесків, які є джерелом фінансування їх участі у виборчих кампаніях. Кінцева мета діяльності і кадрових і масових політичних партій - перемога на виборах.

Системі **партія - держава** протистоїть парламентський тип партій, які бувають і кадровими і масовими. Але у будь-якому разі політичний авторитет партії, її вплив у суспільстві вимірюється підтримкою виборців. Основне поле діяльності парламентських партій - виборча кампанія, критика уряду. Прийшовши до влади, вони несуть повну відповідальність за розвиток всіх складових суспільства. Від ефективності діяльності партії залежить її авторитет і довіра виборців на подальших виборах.

У країнах розвиненої демократії основною тенденцією є рух до двопартійності. Класична двопартійна система склалася в США, де республіканська і демократична партії вже більше ста років змінюють один одного при владі, жодного разу не допустивши перемоги будь-якої третьої партії або незалежного кандидата. Аналогічна система діє і у Великобританії, де консерватори та лейбористи протягом багатьох десятиліть незмінно перемагають на виборах, забезпечуючи собі почергово монополію на владу.

У країнах з багатопартійною системою за перемогу на виборах борються декілька партій, проте жодна з них не набирає абсолютної більшості голосів виборців. У такому разі, партії відносної більшості вступають в союз /коаліцію/ з третьою силою, що забезпечує їм перемогу на виборах і можливість формувати вже коаліційний уряд. Така ситуація складається і в політичному житті сучасної України.

Механізм керівництва розвитком суспільства з боку політичних партій такий. Відбиваючи соціальні інтереси, партія створює або засвоює вигляді певну **ідеологію**, спрямовану на захист цих інтересів. На основі обраної ідеології визначається **політична доктрина** партії, яка формулює її політичні цілі, втілювані в програму. Політична доктрина встановлює зв'язок між ідеологією та політичною практикою і є інструментом боротьби за державну владу в суспільстві.

Програма партії, яка розробляється на основі ідеології і політичної доктрини, об'єднує членів партії, є основою їхніх спільних дій, схиляє людей до вступу в партію. Вона змінюється найчастіше, ніж ідеологія, і в різних історичних ситуаціях може мати різний зміст.

Основні функції політичної партії	
	політичне представництво соціальних інтересів;
	соціальна інтеграція - узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій;
	розробка ідеології, політичних доктрин і програм;
	боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні;
	участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату;
	участь у розробці, формуванні і здійсненні політичного курсу держави;
	політична соціалізація - сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи;
	формування громадської думки;
	політичне рекрутування, тобто залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців;
	підготовка та висунення кадрів для апарату держави, партії, громадських організацій.

5.4. Проблеми формування багатопартійності в Україні

Витоки багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 р. Заключного акта Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української гельсінської спілки.

Сучасна історія становлення багатопартійності в Україні пов'язана з періодом формування Народного Руху за перебудову - першого масового політичного об'єднання в країні. 16 лютого 1989 р. газета "Літературна Україна" опублікувала проект програми Руху, розроблений ініціативною групою.

Одна з перших, офіційно зареєстрованих політичних партій України - Партія демократичного відродження України (ПДВУ) ставила за мету перетворення України на демократичну незалежну державу з ефективною ринковою економікою і соціальною захищеністю громадян. Соціал-демократична партія України (СДПУ) - побудова суверенної демократичної правової держави. Демократична партія України (ДПУ) - побудова незалежного гуманного суспільства, створення умов для зростання добробуту, відродження і розвитку української та інших національних культур, свободи світогляду та віри. Народна партія України (НПУ) ставила завдання створення мирним шляхом самостійної парламентської республіки, збереження народу України, розв'язання екологічних проблем. В цілому всі програмні позиції партій демократичного спрямування істотним чином не відрізняються. У економічному плані всі вони виходять з необхідності ринкової економіки, плюралізму форм власності.

Заборона Компартії не припинила діяльності в Україні лівих сил. Частина членів колишньої КП України восени 1991 р. проголосила створення Соціалістичної партії України (СПУ), яку очолив О.Мороз. У своїй програмній декларації, опублікованій в січні 1993 р., СПУ проголосила, що "керується марксистсько-ленінською методологією" і бореться за побудову в Україні соціалізму. У червні 1993 р. в Донецьку відбувся з'їзд Компартії України. Керуючись Конституцією і Законом про об'єднання громадян, з'їзд проголосив про відновлення діяльності Комуністичної партії України.

Сьогодні найчисленнішими і найвпливовішими політичними партіями України є парламентські партії, які представлені фракціями у Верховній раді

України за результатами виборів 2012 р.: Партія регіонів, ВО "Батьківщина", Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка», ВО «Свобода», Комуністична партія України.

Решта політичних партій нечисленні, мало користуються широкою підтримкою населення і не справляють відчутного впливу на політику держави. Більшість із них виникли не з ініціативи знизу у відповідь на потребу в самоорганізації тих чи інших соціальних спільностей, а з ініціативи їхніх лідерів, як об'єднання порівняно невеликих груп людей. Багато з політичних об'єднань фактично обслуговують лише інтереси їхніх засновників і натхненників.

Оскільки багатопартійність не зводиться до великої чисельності партій, Україна, очевидно, не зможе минути загальної тенденції: поступового групування партій. Одні партії відмиратимуть, інші – будуть укрупнюватися шляхом об'єднання. І цей процес триватиме до тих пір, поки не сформується зріле громадянське суспільство, в якому домінуватимуть дві основні партії або два партійні блоки.

ТЕМА 6. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО СТРУКТУРА. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА.

6.1. Поняття політичного процесу

Політичний процес - одна з центральних і специфічних категорій політичної науки. Він відображає реальну взаємодію суб'єктів політики, що склалася не відповідно до намірів лідерів або програм партій, а в результаті дії найрізноманітніших зовнішніх і внутрішніх чинників. Інакше кажучи, політичний процес показує як громадяни, групи та інститути влади взаємодіють один з одним і державою, реалізуючи свої специфічні ролі та функції.

Отже, **політичний процес** можна визначити як сукупність дій суб'єктів політики по здійсненню своїх специфічних функцій у сфері влади і ведуть до розвитку або занепаду політичної системи суспільства.

Політичні процеси бувають **базові та периферійні**.

Базові - це різноманітні способи включення широких соціальних верств у відносини з державою; вимоги населення до управлінських рішень, формування політичних еліт тощо.

Периферійні ж політичні процеси розкривають динаміку формування окремих політичних асоціацій (партій, груп), розвиток місцевого самоврядування тощо.

І базові і периферійні процеси орієнтуються на норми суперництва або співпраці, можуть відбуватися явно або в прихованій формі.

Явний (відкритий) політичний процес характеризується тим, що інтереси груп і громадян систематично виявляються в їх публічних домаганнях до державної влади, яка, у свою чергу, робить доступною для суспільного контролю процес підготовки і ухвалення управлінських рішень.

Прихований (тіньовий) процес базується на діяльності незареєстрованих політичних лідерів, груп, центрів влади, а також на владних домаганнях громадян, не виражених у формі звернення до офіційних органів державного управління.

Кожен з політичних процесів володіє власним внутрішнім ритмом, циклічністю. Як правило, пік політичної активності населення приходиться на час виборів, після чого політичне життя як би затихає, а здійснення контрольних функцій за вибраними поступово послаблюється.

Базові і периферійні політичні процеси функціонують відповідно до змін державного управління. Можемо назвати три режими їх протікання.

Режими політичних процесів	
1.	функціонування в межах взаємин, що склалися між громадянами та інститутами державної влади. Для нього характерні традиції і спадкоємність в політичному житті суспільства.
2.	розвиток структури і механізми влади швидко і оперативно відгукуються на нові соціальні вимоги населення, вся політична система змінюється на основі застосування гнучких стратегій і технологій владарювання з врахуванням різноманітних інтересів груп і громадян.
3.	занепад , розпад політичної цілісності. В цьому випадку політичні зміни мають негативний характер і сприяють розпаду режиму державної влади, яка втрачає здатність управляти економічним життям і регулювати соціальні відносини, втрачає стабільність і легітимність.

Характер і зміст політичного процесу визначаються особливостями даної політичної системи і існуючим режимом. Кожній системі властиві свої типи політичного процесу. **Демократичний тип** характеризується участю широких мас в управлінні державою і реальною свободою громадян в політичному житті. **Тоталітарний тип** - припускає виключення реальної політичної участі і свободи політичного вибору для більшості населення.

По складу своєї діяльності можна виділити дві моделі політичного процесу: **глобальну і приватну**. Перша - це сукупні дії суб'єктів політики, що втілюються у формуванні, функціонуванні, зміні і розвитку політичної системи в цілому. Друга - це процеси ідеологічні, політичні, економічні, структуроутворюючі, правові, обмежені окремими сферами життя суспільства. І глобальні і приватні політичні процеси - це процеси дії влади як інструмент управління і керівництва суспільством.

Ухвалення політичних рішень - центральний елемент перетворення політичних вимог різних груп і громадян в прийнятні для всього суспільства засоби і методи регулювання соціальних відносин. Досвід ухвалення політичних рішень показує, що в процесі ухвалення рішень панують неформалізовані процедури, які залежать від особистого досвіду, визначальної

мети і засобів її досягнення, від інтуїції і персональних знань керівників, їх міжособистісних зв'язків.

Ухвалення рішення - складний процес, який проходить три етапи - підготовчий, власне ухвалення рішень і реалізація ухвалених рішень. На підготовчому етапі вибирають ті вимоги, які носять політичний характер і визначають нагальні проблеми життя громадян. Коли рішення ухвалене, настає етап його реалізації. Від того, як воно буде виконано, залежить авторитет керівників, добробут громадян і легітимність влади. Існує декілька основних типів реалізації політичних рішень: **популізм, елітизм, консерватизм, демократизм і радикалізм**. Кожному з цих типів здійснення політичного курсу відповідають певні методи владного регулювання, характер взаємин влади і населення, інформаційний режим владарювання.

Так, **популізм**, як основний засіб досягнення владних цілей, припускає пряму апеляцію до громадської думки, безпосередню опору на настрої мас. Тому він неминуче зорієнтований на спрощення, а у ряді випадків і вульгаризацію пропонованих суспільству цілей. Правлячі еліти намагаються виробити якесь гасло, заклик до населення, реалізація якого, на їх думку, забезпечить подолання всіх суперечностей і швидке просування до успіху.

При консервативній політиці в діяльності влади домінує установка на збереження структури і функцій державних органів влади, традиційних форм і методів політичного регулювання. Такі методи управління характерні для стабільних політичних режимів, які культивують внутрішню прихильність громадян до цінностей, що зберігаються і шануються в даному суспільстві. Це підсилює патріотичні настрої і сприяє збереженню цілісності політичного і суспільного організмів.

До прямо протилежних результатів приводить **радикалізм**. Соціальні і політичні наслідки, викликані радикальними методами перетворень, рідко несуть громадянський мир, порядок і поліпшення життя населення.

На відміну від радикалізму, **демократизм** орієнтується на реальні потреби і запити, права і свободи громадян. Демократизм культивує атмосферу взаємовідповідальних відносин між пересічними громадянами і політичним керівництвом, виборює довіру людей, бажання співпрацювати з владою. Дотримання процедур виборчих циклів, принципу розподілу влади, цивілізованих відносин з опозицією, як правило, виключає з арсеналу політичного управління засоби жорсткого соціального примушування.

Важливим елементом політичного процесу є **політичний протест**, який є різновидом негативної реакції людини або групи на політичну ситуацію, що склалася в суспільстві, або конкретну дію окремих органів держави і політичних опонентів. Залежно від причин, що викликали протест, громадяни можуть добиватися своєї мети або шляхом коректування урядового курсу, не змінюючи при цьому засад і принципів політичної системи, що склалася, і режиму правління, або вимагаючи заміни існуючої системи влади. До перших можна віднести дозволені владою демонстрації, пікети, політичні резолюції партій і запити парламентаріїв, що заперечують проти того або іншого рішення уряду, окремі акти громадянської непокори.

Як інші форми політичного протесту можуть розглядатися заборонені владою антиконституційні демонстрації і ходи, діяльність незареєстрованих політичних партій і рухів, політичний тероризм, а також самі руйнівні для суспільства форми політичної участі - революції. Прагнучи запобігти подібним діям, держави визначають шляхи вдосконалення конституційних основ політичного устрою, але в той же час формують структури і механізми, що упереджують несанкціоновані форми політичного протесту населення.

6.2. Форми участі громадян у політичному житті суспільства

Політичний процес припускає різні форми політичної участі громадян в політичному житті суспільства. Основою її є участь більшості громадян у **виборах**, які проводяться регулярно через передбачені законом проміжки часу.

У демократичних країнах вибори проводяться на основі загального і рівного виборчого права. Для проведення виборів створюються виборчі округи так, щоб кожен депутат обирався рівним числом жителів або виборців - тільки тоді забезпечується дійсна рівність виборчого права.

Наступною формою політичної участі є **референдум**, що в перекладі з латинської означає «те, що повинне бути повідомлене». **Референдум** - це голосування населення по законодавчому або іншому внутрішньо - або зовнішньополітичному питанню. Найважливіша відмінність між виборами і референдумом полягає в тому, що вибори належать до механізмів представницької демократії, тоді як референдум - інститут прямої демократії. На виборах виборці визначають, хто з кандидатів представлятиме їх інтереси в законодавчих зборах або займе виборний пост, на референдумі ж вони самі

ухвалюють рішення по винесеному на голосування конституційному або законодавчому питанню. Підсумки референдуму не мають юридичної сили, але думка народу має величезну політичну силу і приймається урядом і президентом до виконання.

Формою політичної участі народу в управлінні є також **плебісцит**. Як і референдум, він покликаний визначити думку виборців шляхом голосування. Свою назву він отримав від слова "плебей", так називали вільних людей в Стародавньому Римі. У внутрішньополітичному житті плебісцит виступає як один з різновидів референдуму з питання довіри главі держави і здійснюваній ним політиці.

Таким чином, референдум і плебісцит - це прямий вираз волі народу. Але історія свідчить, що народ можна обдурити і за допомогою його можуть прийти до влади люди, які потім зрадять народні інтереси. Залежно від рівня економічної і політичної культури, менталітету народу конкретної держави, політична участь громадян в житті суспільства може привести або до стабільності політичного життя суспільства або, навпаки, до політичних конфліктів і нестійкості політичної системи.

6.3. Політичний менеджмент та маркетинг

Політичний менеджмент - це система управління політичними процесами; наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення їх реалізації в політичній практиці.

Політичний менеджмент як система управління політичними процесами включає:

- маркетинговий аналіз кон'юнктури політичного ринку й формування відповідного іміджу «політичного товару» - організації, лідера, кандидата, політичної платформи;
- політичне забезпечення діяльності бізнесу; вивчення політ. і соціокультурних факторів, що впливають на ділову активність;
- зв'язок із громадськістю та професійне політичне лобіювання; оволодіння мистецтвом роботи з людьми та організаціями, спираючись на моральні, етичні, естетичні цінності суспільства.

Політичний менеджмент тісно пов'язаний із процедурою прийняття політичного рішення спеціалізованою керівною групою людей (політичною, правлячою елітою), яка домагається необхідної поведінки людей за допомогою правових норм чи маніпулювань. Необхідною умовою правильного прийняття рішення є компетентність, інформованість, знання громадської думки, вміння правильно вибрати відповідне конкретному історичному моменту співвідношення, оптимальне поєднання різних методів.

Керівна група використовує різні засоби впливу на людей: санкції, заохочення, умовляння, маніпулювання суспільною свідомістю тощо.

У політичній сфері виокремлюють менеджмент виборчої кампанії, діяльності правлячої (чи урядової) команди, менеджмент окремої політичної кампанії з рекламування певних цінностей, доктрин, програм. Процес управління можливий на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному, місцевому, галузевому тощо.

Маркетинг (від англ. ринок, збут) у політичній сфері – діяльність спрямована на створення, підтримку чи зміну поведінки людей щодо певних політичних ідей, явищ, подій, організацій, лідерів.

Маркетингові технології дають змогу виявити орієнтації громадської думки, конкретні прагнення, уявлення людей, рівень конкурентоспроможності політичних груп. Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці є передумовою досягнення популярності, перемоги на виборах, утримання міцних політичних позицій.

Політичний маркетинг - сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику тих чи інших настанов суспільної свідомості з метою завоювання ринку влади та утримання контролю над ним.

Існує політичний маркетинг:

- демократичного і тоталітарного суспільства,
- політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, політичних лідерів
- ідей, програм, концепцій, доктрин.

Його складовими є дослідження політичного ринку (через вивчення існуючої та формування бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї думки), виборча інженерія, політичне рекламування тощо

Найважливішими функціями політичного маркетингу вважають:

- вивчення реального уявлення людей про політику, організацію чи ідею;
- визначення характеристик ідеального образу, що існує в масовій свідомості, та якомога тісніше зближення цих двох образів;
- планування та втілення в життя конкурентоспроможної програми дій, розрахованої на розуміння та активну підтримку громадськістю політичного лідера, організації чи ідеї.

6.4. Політична стабільність та конфлікти

Стабільність - це збереження режиму стійкості і узгодженості з мінімальними відхиленнями. Повна політична стабільність - явище виняткове, тому що зміна урядів, активність опозиції звичні для більшості країн, у тому числі і для тих, які вважаються політично стабільними. Проте, стабільність не завжди благо для громадян. Сталінський режим 30-50-х років набув стабільності. Влада була міцною та стійкою, але ніхто не міг відчувати себе впевнено в тій політичній системі. Порядок підтримувався безмежним єдиновладдям, підкріпленим страхом.

У подальші роки також зберігалася політична стабільність на основі жорсткої центральної партійної влади. Водночас, життєвий рівень людей все більше підтримувався за рахунок продажу у величезних кількостях нафти і газу, а промисловість і сільське господарство приходили в занепад, в суспільстві наростала невдоволеність існуючою політичною системою. Країна в соціальному, економічному, політичному розвитку значно відстала від розвинених країн.

В цілому ж демократія повинна привести до стабільності, оскільки вона дає можливість керівництву балансувати між правими і лівими, реагувати на вимоги суспільства. Але невдоволеність громадян своїм, головним чином, економічним і соціальним станом, може привести до дестабілізації, якщо не будуть прийняті відповідні закони і не буде організовано життя людей по ним.

Конфлікти в політиці властиві будь-якому суспільству, оскільки політичні цінності по-різному засвоюються різними поколіннями, не завжди органічно вписуються в реальне політичне життя. Політичні інститути демократії можуть бути використані не лише для досягнення стабільності, але і

як засоби нагнітання напруженості, наростання конфліктів. Звідси, політичний конфлікт - це різновид і результат конкурентної взаємодії двох і більше сторін, які виборюють один у одного право на розподіл владних повноважень або ресурсів.

Конкурентна взаємодія викликається, в основному, трьома причинами:

1. об'єктивні джерела – не відповідність статусів суб'єктів політики, що склалися в суспільстві, їх різні системи і потреби щодо влади, недолік ресурсів.
2. суб'єктивні джерела – відмінність людей, груп, об'єднань за ідейними поглядами, за оцінкою історичних і актуальних подій.
3. усвідомлення громадянами своєї приналежності до соціальних, етнічних, релігійних та інших спільнот і об'єднань, що визначає розуміння ними свого місця в соціальній і політичній системі.

6.4. Політичні еліти

Характер і перебіг політичного процесу багато в чому залежить від політичного керівництва, яке спрямовує його в тому напрямі, який воно вважає в даний момент вірним і необхідним. Природно, що для політичного керівника характерними є певні особливі ознаки, які й забезпечили йому право керівництва. Таку групу людей називають в політології **елітою**, що в перекладі з французького означає "краще", "добірніше", "вибране".

Перші класичні концепції еліт виникли в кінці XIX – початку XX ст.ст. Видатний італійський соціолог і політолог **Г.Моска** розробив теорію еліт, згідно якої суспільство ділиться на дві нерівні за соціальним станом і ролями групи: клас керівників і клас керованих. Перший, нечисленний, здійснює всі політичні функції, монополізує владу і користується великими привілеями. Другий, - численніший, управляється і регулюється першим і забезпечує його матеріальними засобами, необхідними для життєздатності політичного організму.

Клас керівників і складає **політичну еліту**, яка формується з людей, здатних до управління, тобто таких, які володіють організаторськими здібностями і мають над іншими громадянами матеріальну, моральну і інтелектуальну перевагу.

В.Парето ділить еліту на правлячу - що безпосередньо бере участь в управлінні, і неправлячу - **контреліту** - людей, що володіють характерними для еліти якостями, але не мають доступу до керівництва через свій соціальний статус. Правляча еліта за характером своєї діяльності ділиться на два типи: "лис" (гнучких керівників, які використовують "м'які" методи керівництва: переговори, поступки, лестоці, переконання тощо) і "левів" (жорстких і рішучих правителів, які спираються, переважно, на силу). Невисоко оцінюючи суть та результати участі мас в політиці, він вважав демократію вкрай неідеальною формою організації політичних відносин, тому що в її рамках нерозумна маса отримує доступ до прийняття політичних рішень. Реальна влада в суспільстві належить та повинна належати елітам — вузькому колу осіб, які знаннями, спроможністю, професійними успіхами довели свою обраність.

Суттєвий внесок у розвиток теорії політичних еліт вніс і **Р.Міхельс**. Він розробив "залізний закон олігархічних тенденцій". Його суть полягає в тому, що розвиток крупних організацій неминуче веде до олігархізації управління суспільством і формування еліти, оскільки керівництво такими об'єднаннями не може здійснюватися всіма їх членами. Поступово виділяється керівне ядро і апарат, які виходять з під контроль рядових членів і підпорядковують політику власним інтересам. Рядові ж члени організації недостатньо компетентні, пасивні і проявляють байдужість щодо повсякденної політичної діяльності.

В результаті, будь-якою, навіть самою демократичною організацією, завжди фактично править олігархічна, елітарна група. Такі найбільш впливові групи, зацікавлені в збереженні свого привілейованого стану, встановлюють між собою різноманітні контакти, об'єднуються, забуваючи про інтереси мас. Проте при формуванні громадянського суспільства і правової держави правляча еліта може бути поставлена під контроль народу.

Широке розповсюдження в сучасному світі отримали **теорії демократичного елітизму**. Вони виходять з розуміння демократії як конкуренції між потенційними керівниками за довіру виборців. Керівний прошарок не лише володіє необхідними для управління якостями, але й слугує захисником демократичних цінностей і здатний стримати часто властивий масам політичний і ідеологічний ірраціоналізм, неврівноваженість і радикалізм.

У основі концепції **плюралізму еліт** закладені наступні постулати:

- трактування політичних еліт як еліт функціональних, тобто таких, що мають особливу кваліфікацію для виконання певної керівної роботи;

- заперечення еліти як єдиної відносно згуртованої групи. Це послаблює концентрацію влади і запобігає створенню стійкого владного прошарку. Існує безліч еліт і жодна з них не здатна домінувати у всіх сферах життя;

- поділ суспільства на еліту і масу відносно умовний і часто розмитий. Крім цього, існує конкуренція еліт, що запобігає створенню єдиної пануючої, керівної групи і робить можливою підзвітність еліт масам;

- доступ у керівний прошарок відкривають не лише багатство і високий соціальний статус, але й, перш за все, особисті інтереси, здібності, знання, активність тощо.

Ліволіберальні концепції стверджують, що в суспільстві не може бути безліч еліт, а ним керує одна владна еліта, в яку входить політична еліта, а також керівники корпорацій, вищі державні службовці, офіцери, діячі культури, які мають великі доходи. За допомогою грошей, знань, відпрацьованого механізму маніпулювання свідомістю владна еліта управляє масами фактично безконтрольно, і всі її рішення підпорядковані забезпеченню свого власного панування.

Політична еліта - це складова меншина суспільства, група осіб (або сукупність груп), що більшою чи меншою мірою володіє якостями лідерства і підготовлена до виконання управлінських функцій, яка займає керівні позиції в суспільних інститутах і безпосередньо впливає на ухвалення владних рішень в суспільстві.

Функції політичної еліти	
	Дослідження та аналіз інтересів різних соціальних груп
	Субординація інтересів різних соціальних спільностей та відображення цих інтересів в політичних установах
	Відпрацювання політичної ідеології (програм, доктрин, законів, тощо).
	Створення механізмів втілення політичних задумів: <ul style="list-style-type: none">- призначення кадрового апарату органів управління;- створення і корекція інститутів політичної системи;- висування політичних лідерів.

Еліта в тій чи іншій мірі підконтрольна масам і відносно відкрита для входження в її склад будь-яких громадян, які володіють необхідною кваліфікацією і політичною активністю.

Важливе значення для ефективної діяльності еліти на користь народу має система відбору кадрів. У колишніх соціалістичних країнах існувала номенклатурна система рекрутування політичної еліти. На всі соціально значущі керівні посади призначалися особи лише зі згоди і за рекомендацією відповідних партійних органів. Підбір кадрів здійснювався зверху і критеріями відбору були: партійна, особиста відданість вищому керівництву, догоджання, підлабузництво, сімейні зв'язки, показна активність тощо. Це призвело до того, що на керівні пости потрапляли працівники, не здатні на ініціативу, не професіонали, які вбачали в керівних посадах лише особисту вигоду.

Багатолітня руйнівна дія номенклатурної системи, а також знищення у війнах і таборах кращих представників народу призвели до звироднілості політичної еліти. Номенклатурне минуле, що посилюється майже повною відсутністю соціального контролю, яскраво виявляється в сучасній українській еліті. Після розпаду СРСР Україні дісталася слабо структуроване суспільство, в результаті еліта була сформована провінційного типу при вкрай нестійких статусних позиціях. Вона різноманітна за соціальним складом та інтересами, тому в ній немає згуртованості, цілісності, солідарності й консолідації.

У цьому головна причина того, що в Україні слабо йдуть реформи, економіка, культура, наука практично не розвиваються. Влада та її ефективність настільки розійшлися в різні боки, що відтворення влади на колишній основі здатне начисто паралізувати країну. Тому завдання оновлення суспільства і його швидкого прогресу можна розв'язати лише шляхом формування нової політичної еліти.

ТЕМА 7. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРАВОВА ДЕРЖАВА

7.1. Громадянське суспільство: суть, структура, риси

Громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і міжособистісних відносин, які створюють умови для самореалізації індивідів та окремих колективів. Завдяки громадянському суспільству виражаються і реалізуються приватні інтереси і потреби. Громадянське суспільство включає сім'ю, культурні цінності, засоби масової інформації, церкву, наукові, професійні та інші об'єднання, асоціації й організації.

Основи громадянського суспільства	
	економічні – багатоукладність економіки, різноманітність форм власності, регульовані приватні інтереси.
	політичні – децентралізація владних повноважень, розподіл властей, політичний плюралізм, доступність громадян до участі в державних і суспільних справах, пріоритет закону і рівність всіх перед законом.
	духовні – відсутність монополії однієї ідеології та світогляду, свобода совісті, слова, друку, цивілізованість, висока духовність і моральність всіх членів суспільства.

Суть громадянського суспільства зводиться до того, що в нім кожна людина має право знайти собі справу до душі, в якому він міг би мати успіх. Громадянин з'являється в суспільстві тоді, коли він розкривається, як суб'єкт владних прав, своїх законних повноважень. Тому громадянське суспільство – це сукупність вільних, внутрішньо самостійних учасників загального творчого процесу, який охоплює всі сфери людського життя і діяльності: економіку – виробництво; політику – законотворчість; духовність – культуру.

Умови виникнення громадянського суспільства:

- розвиток гласності;
- свобода особистості та її активна участь у суспільному житті;
- дієздатна система освіти, виховання і культури;
- гуманізація політики;
- життєздатність моральних норм і принципів.

В громадянському суспільстві діють наступні структури:

- політичні партії і лобістські організації (комітети, комісії, ради);
- суспільно-політичні організації і рухи (екологічні, антивоєнні, правозахисні);
- добровільні асоціації та об'єднання громадян.

У економічній сфері – наявність недержавних організацій, кооперативів, орендних, акціонерних та інших об'єднань, спільнот, асоціацій, які базуються на приватній власності.

У соціальній сфері – наявність громадських організацій і рухів, органів самоврядування за місцем проживання і роботи, наявність недержавних засобів масової інформації.

У політичній – практика розв'язання конфліктів в межах закону і без насильства, цивілізований механізм виявлення, формування і вираження суспільної думки.

У духовній – свобода слова, друку, сумління, самостійність і незалежність творчих, наукових та інших об'єднань, збільшення людського виміру політики.

Основний зміст громадянського суспільства зводиться до:

- розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- поєднання держави та її органів законами, верховенства закону в усіх сферах людської життєдіяльності;
- ефективних форм контролю над виконанням закону;
- взаємної відповідальності держави та особистості;
- відділення ідеології від держави.

Таким чином, громадянське суспільство є сферою реалізації економічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних та інших інтересів. Воно є основою держави, яка у свою чергу, захищає принципи самоврядування всіх недержавних організацій. Становлення громадянського суспільства – це безперервний процес удосконалення громадянина, суспільства, влади, політики, права. Воно забезпечує умови для ствердження людської особистості, її національної гідності.

7.2. Правова держава: суть та основні риси.

Витоки ідеї правової держави можна знайти в творах старогрецьких мислителів **Платона** та **Аристотеля**. Ідейно-теоретичні концепції правової держави закладені **Ш.Л.Монтеск'є** (концепція розподілу влади), **Ж.-Ж. Руссо** (ідея народного суверенітету), **І.Кантом** (концепція держави як об'єднання людей, що підкоряються правовим законам).

Правова держава – це наявність громадянського суспільства, правова рівність всіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави, суверенітет народу, верховенство права, розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, суверенна політико-територіальна організація публічної влади всього народу.

Основні риси правової держави	
	розповсюдження вимог і норм конституції і законів на всі громадянські та політичні інститути, включаючи правлячу партію, на всіх громадян і всі сфери життя суспільства.
	визнання того, що визначальним принципом правового регулювання є визнання гідності особистості.
	взаємна відповідальність держави перед самою особою, а особи перед державою.
	визнання громадянами авторитету, права, закону, зобов'язань жити і діяти так, щоб не заподіювати шкоди інтересам інших громадян.
	особлива роль суду у вирішенні всіх спірних питань, підконтрольність йому всіх громадян і інститутів.

Таким чином, **правова держава** – це система органів і інститутів, які гарантують нормальне функціонування громадянського суспільства.

Принципи правової держави:

- загальність правових законів,
- поділ влади,
- пріоритет прав і свобод людини,
- юридична відповідальність держави і особи.

Правова держава базується на розділенні і балансі влади, політичному плюралізмі, підзаконності влади і управління, конституційному нагляді, широкому місцевому самоврядуванні, встановленні міри влади.

Правова держава забезпечує: пріоритет права і закону, максимальну гарантію прав і свобод громадян, рівність всіх перед законом, відповідальність громадянина і держави, судового та іншого захисту громадян.

ТЕМА 8. ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ

8.1. Людина і політика

В політології суб'єктами політики є особистості, соціальні групи, організації, рухи, інститути. До числа суб'єктів політики входять громадяни, соціальні прошарки, класи, нації, народності, суспільно-політичні організації, зокрема партії, рухи, держава, народ, суспільство в цілому, тобто люди, громадяни, індивіди даного суспільства, держави. Між суб'єктами політики існує динамічна система відносин, взаємодії, підпорядкованості та супідрядності, залежності, відносної автономності.

Взаємовідношення людини і політики в суспільстві політологія розглядає з різних точок зору. Оскільки людина істота біосоціальна - на перше місце може бути поставлено розв'язання політичних проблем або задоволення біологічних потреб людей, їх соціального життя. Людина знаходиться в гармонії з державою, лише в тому разі, вважав Гегель, якщо держава проголошує прагнення до свободи вищою формою своєї діяльності. У свою чергу людина повинна старанно виконувати свої обов'язки перед державою.

Таким чином, взаємозв'язок громадянина і держави - це основа політичного розвитку суспільства. Держава повинна виступати головним гарантом і регулятором вимог особистості та згуртованості суспільства. Вона повинна сприяти формуванню свідомості і політичної активності індивідів.

Суб'єктивною стороною політизації особи через державну приналежність є: по-перше, усвідомлення існування держави, її характеру і суспільних функцій, а також власної державної приналежності; по-друге, усвідомлення встановлених законом і політикою меж для власних прагнень і форм активності, прав і обов'язків, статусу громадянина.

Поворот до людини, затвердження соціальної справедливості, піднесення творчої праці як найважливішого чинника, що визначає місце людини в суспільстві, знаходить свій вираз в зміні соціального статусу особистості, тобто її місця в системі суспільних відносин.

Соціальний статус людини залежить не лише від матеріальних, соціальних і духовних умов, створених у суспільстві, але й від того, наскільки ці умови освоєні особистістю, від рівня її свідомості, культури та активності. Ці умови можна розділити на зовнішні, тобто такі, які від людини не залежать, і

якими б творчими можливостями вона не володіла, вони не можуть бути реалізовані і внутрішні умови - це світогляд, професійні знання, культура, бажання працювати, компетентність тощо.

Внутрішні умови формуються під впливом політики держави, яка повинна сприяти розвитку творчих начал особистості. З іншого боку, сама людина повинна прагнути вплинути на умови, в яких вона живе і діє, а не посылатися на об'єктивні передумови, за допомогою яких нерідко виправдовується бездіяльність, халатність, а то і просто лінь.

Людина, будучи суб'єктом політики, вимагає від неї забезпечити такі умови свого існування, щоб вона була вільною. Іноді, в повсякденному житті, під свободою розуміється лише право говорити і робити те, що захочеться. Насправді свобода припускає вільну діяльність, можливість самостійно ухвалювати рішення й відповідати за їх результати.

Політика у відношенні до людини повинна керуватися принципом: «не людина для суспільства, а суспільство для людини», тобто особистості повинні бути представлені можливості захисту від жорстких політичних рішень проти інтересів громадян, творчій реалізації її в політичній діяльності бо справжнім суб'єктом політики людина стає тоді, коли вона чітко визначає своє місце в політичному житті суспільства і його діяльність відповідає об'єктивним законам суспільного розвитку.

8.2. Демократія як суб'єкт політики

Демократія виступає способом забезпечення активної участі народних мас в діяльності організацій, рухів, партій і держави, а тому є суб'єктом політики. Слово демократія перекладається з грецького як народовладдя або, за словами американського президента **А.Лінкольна**, "правління народу, вибране народом і для народу". Цікавим також є вислів прем'єр-міністра Великобританії **У.Черчилля**, який зазначив «Демократія – найгірша форма правління, але кращої ще не винайшли».

В той же час реальна демократія ніде і ніколи не була владою народу, що означало б недержавне, суспільне самоврядування. З моменту виникнення цього поняття вона пов'язана з державою, а значить і з примушенням і, в кращому разі, є владою більшості над меншиною, а найчастіше формою

правління добре організованої привілейованої меншини, більшою чи меншою мірою підконтрольної народу.

Демократичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства, який ґрунтується на визнанні народу в якості джерела влади, на його праві брати участь у вирішенні суспільних та державних справ та наділення громадян широким кругом прав та свобод.

Характерні риси демократії, як форми державного правління	
1.	Юридичне визнання верховної влади народу. Йому належить установча, конституційна влада в державі, він обирає своїх представників і може періодично змінювати їх, брати участь в розробці і ухваленні законів за допомогою народних ініціатив і референдумів.
2.	Періодична виборність основних органів держави. У демократичній державі верховна влада обирається і переобирається на певний термін.
3.	Рівність прав громадян на участь в управлінні державою. Вона гарантується рівністю виборчих прав, можливістю створювати політичні партії та інші об'єднання для вираження волі громадян, свободи думок, право на інформацію і на участь в конкретній боротьбі за заняття керівних посад в державі.
4.	Прийняття рішень більшістю і підпорядкування меншості більшості при їх здійсненні.

Якщо в суспільстві існують форми державного правління, що відповідають даним вимогам, то це свідчить про наявність демократичної форми правління в тій або іншій країні. Проте, реальні політичні системи, засновані на загальних принципах демократії, досить істотно відрізняються одна від одної. Наприклад, антична і сучасна демократія, демократія в США і Швейцарії, Німеччині, Австралії, в країнах Європи і Азії.

Ми не зможемо зрозуміти сутність демократії, якщо не розглянемо детальніше такий суб'єкт політики як **народ**. Аж до початку ХХ століття в історії політичної думки переважало трактування народу як простого люду, неімущих нижчих верств, що складають більшість населення. У сучасній політичній теорії такий тип називається "охлократією", що означає, в перекладі з грецького, "владу черні, натовпу". Це вкрай збочена форма демократії зі всіма

її негативними наслідками. Вона виявляється у формі політичного екстремізму, не несе в собі творчих сил і потенцій.

Залежно від того, як народ бере участь в управлінні, демократія ділиться на **пряму і представницьку**. У прямих формах народовладдя громадяни самі безпосередньо беруть участь у підготовці, обговоренні та ухваленні рішень. Представницька демократія - це опосередкована участь громадян в ухваленні рішень, у виборі ними в органи влади своїх представників, покликаних виражати їх інтереси, приймати закони і віддавати розпорядження.

Розповсюдження демократії в світі - складний суперечливий процес. Впродовж багатьох десятиліть ліберальна демократія була одним з головних символів Заходу в його боротьбі з комуністичною ідеологією і країнами командного соціалізму. Це сприяло масовому розповсюдженню ідеалізованих та завищених оцінок її можливостей, що виявилися в спробах обґрунтування демократії як універсальної і якнайкращої форми політичного устрою для всіх країн і народів. Що ж привертає до демократії людей, тобто якими цінностями вона володіє?

Однією з найбільш шанованих цінностей в демократії є **свобода**. Демократія, у будь-якому випадку, припускає такий політичний аспект свободи як рівне право громадян на участь у формуванні органів влади. У сучасному демократичному суспільстві політична свобода перетворилася на одну з суспільних цінностей.

Однією з цінностей демократії, є **рівність**, тобто однакові для кожної людини життєві шанси, можливості для самореалізації особистості, її розвитку. Така рівність вважається справедливою в протилежність соціальній зрівнялівці. Демократія проголошує лише формальну рівність всіх громадян, тобто їх рівноправ'я як юридичних осіб. В дійсності ж у суспільстві політична рівність ще не означає фактичну рівність життєвих шансів людей. Тому, можна сказати, що проголошувана демократією така цінність, як соціальна справедливість також не є показником демократизму в реальному суспільстві.

Демократія є механізмом виявлення і відбору соціальних альтернатив, робить суспільство відкритим для будь-яких ідей і варіантів розвитку, звідси демократичну державу можна називати відкритим суспільством. Народовладдя у формі демократії забезпечує різноманіття суспільних явищ, багатство духовних і соціальних альтернатив, розширюючи тим самим діапазон політичного вибору та вірогідність знаходження оптимальних шляхів розвитку.

Демократія припускає наявність **політичної опозиції**, яка стимулює політичне керівництво ухвалювати рішення на користь народу і контролювати свою політичну діяльність. Конкуренція за володіння владою сприяє своєчасному виправленню помилок і гнучкому коректуванню політичного курсу відповідно до ситуації, що змінюється.

Здавалося б, що такі великі плюси демократії повинні привести до процвітаючого суспільства, рівноправ'я громадян, високого життєвого рівня всіх. В дійсності ж таких держав просто немає. Соціальна ірраціональність (безрозсудність) поведінки, індивідуальний і груповий егоїзм, зневага інтересами інших людей і народів, небажання йти на компроміси, національна, релігійна непримиренність і сьогодні є типовими рисами політичного життя більшості держав світу.

Неефективна демократія може бути гірше для суспільства і громадян, ніж деякі авторитарні і навіть тоталітарні режими. Історія свідчить, що багато монархій, військові хунти та інші авторитарні уряди робили для економічного процвітання, підвищення добробуту, зміцнення безпеки громадян, а також справедливого розподілу результатів праці значно більше, ніж слабкі або корумповані демократичні режими. Загальний недолік всіх недемократичних політичних систем полягає в тому, що вони не підконтрольні народу, а значить характер їх взаємин з громадянами залежить перш за все від волі правителів.

Для того, щоб демократія була можлива і ефективна, служила загальному благу, необхідні економічні, соціальні, культурні, релігійні і зовнішньополітичні передумови демократії.

Економічні передумови. Найважливіша з них - це високий рівень індустріального і економічного розвитку. За економічними показниками демократичні країни значно випереджають авторитарні і тоталітарні держави. Саме при демократичному режимі США, Франція, Німеччина, Скандинавські країни досягли високого рівня добробуту і економічного розвитку. Проте прямої залежності між рівнем економічного розвитку і демократією немає. Південна Корея, Бразилія, Японія досягли розквіту економіки при авторитарних режимах.

Однією з найважливіших передумов демократії виступає **ринкова, конкурентна економіка**. Ринок перешкоджає концентрації економічної і політичної влади в руках однієї з груп суспільства або державного апарату. Ринкові відносини стимулюють у громадян прагнення до свободи,

відповідальність, заповзятливість. Без ринку не може бути громадянського суспільства, на якому базується сучасна демократія.

Необхідною передумовою демократії є **високий рівень добробуту громадян**. У тоталітарному суспільстві, де відсутні демократія, народ не може виступати з протестом проти низького життєвого рівня, оскільки виступи жорстко пригнічуються. У демократичному суспільстві демократія не може існувати як влада, без турботи держави про благо людей, бо демократична свобода дозволяє громадянам прибрати непридатну владу за допомогою референдуму, плебісциту, виборів і масових виступів.

Поляризація суспільства на багатих і бідних - серйозна перешкода для демократії, оскільки саме це викликає масову невдоволеність людей і підриває авторитет демократичної влади. Тому держава повинна регулювати ці економічні і соціальні процеси, згладжувати соціальну нерівність. У сучасних індустріально розвинених країнах поширена модель декомпенсації соціальної нерівності. Вона не допускає концентрації різних дефіцитних благ у окремих людей і соціальних груп, а вимагає їх розосередження в суспільстві так, щоб індивід, який має низький показник в одному відношенні, міг компенсувати собі це за рахунок володіння іншими благами. Цьому ж сприяє і ухвалення антимонопольних законів і жорсткий контроль держави за доходами.

Важливою передумовою демократії є **соціальний плюралізм**. Він означає різноманіття соціального складу населення в особі чіткого сформованих професійних, регіональних, релігійних, культурних, етнічних та інших груп, що володіють колективною самосвідомістю. Такі групи стримують тенденцію до концентрації державної влади, виступають противагою силам, прагнучим до її монополізації, створюють можливість встановлення ефективного контролю за владою.

Соціальний плюралізм не суперечить такій найважливішій передумові демократії, як наявність численного і впливового середнього класу, оскільки сам він складається з численних груп. Середній клас відрізняється високим рівнем освіти, розвиненою самосвідомістю особи, відчуттям власної гідності, компетентністю політичних суджень і активністю. Він більше, ніж нижчі і вищі прошарки зацікавлений у демократії. У найбільш розвинених країнах середній клас складає більшість населення, Україна ж все залишається на самому початку шляху його формування.

Загальною передумовою демократії є **грамотність населення, його освіченість в цілому**. Очевидно, що від освіти прямо залежить компетентність політичних думок особистості, її інтелектуальний розвиток, свобода мислення, відчуття власної гідності. Неосвічена людина, по суті, стоїть поза політикою і поза демократією, є об'єктом маніпулювання з боку влади або інших політичних сил.

Дія економічних і соціальних чинників на державний устрій багато в чому визначається пануючою в суспільстві **політичною культурою**. Вона є способом сприйняття і осмислення політики в людській свідомості, установкою і ціннісною орієнтацією, що характеризує відносини громадян до влади.

Зовнішньополітичні передумови демократії виявляються через прямий, військовий, політичний, економічний, культурно-інформаційний вплив. У десятках колишніх колоній демократичні інститути створювалися під прямою дією метрополій, але для повної перемоги демократії необхідно, щоб були створені внутрішні передумови.

Друга половина 80-х рр. ХХ століття ознаменувалася крахом тоталітарних і авторитарних режимів в більшості країн адміністративного соціалізму. В країнах, що вступили на шлях реформування соціалістичного ладу, достатньо чітко намітилися два головні шляхи суспільних і політичних перетворень. Перший з них віддає перевагу швидкій політичній і економічній лібералізації західного зразка, так званій шоківій терапії. По цьому шляху пішли практично всі східноєвропейські країни.

У тих з них, що були близькі до Заходу по своїй політичній культурі, економічному устрою (країни Балтії, Чехія, Словаччина, Угорщина та ін.), демократизація і трансформація суспільства відбувалася більш менш успішно, хоч і супроводжувалася падінням виробництва та низкою інших серйозних негативних явищ. У державах, що не мають характерних для Заходу багаторічних традицій ринкової економіки і індивідуальної культури, спроба реалізувати ліберальну модель демократії призвела до тяжких, руйнівних наслідків: до політичної та економічної анархії.

Такого загального обвалу зуміли уникнути деякі країни, що розробили свої шляхи реформування. Особливо повчальна "**китайська модель**", що отримала назву політики "нового авторитаризму". Ця модель передбачає збереження сильної влади центру і її активного використання для підтримки політичної стабільності та проведення радикальних економічних реформ, що

передбачають розвиток ринкової економіки, відкритої для зовнішнього світу. Стабільність влади і дешева робоча сила дозволила привернути величезні інвестиції найбагатших країн світу, що мало зиск для обох сторін. Це забезпечило найвищі в світі темпи економічного зростання і безперервне підвищення добробуту населення при збереженні громадського порядку і особистої безпеки громадян.

**ТЕМА 9. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ
ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ.
ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.**

9.1. Нації і принципи їх політичного самовизначення

Націю визначають як спільність людей, що історично склалася на етапі розвитку буржуазних відносин і має єдину територію, мову, економіку, культуру і психологію. Деякі політологи розглядають націю як державно-правове утворення, тобто як макрогрупу, що проживає на певній території, має спільний уряд та інші політичні інститути. В даному випадку визначальним елементом націй є наявність або відсутність певної державної організації. Виходячи з цього, деяким народам відмовляється в праві навіть називатися нацією, якщо вони з певних причин (іноземне поневолення, насильницька асиміляція) не мають свого державного утворення.

Вся історія людства характеризується боротьбою різних народів за своє самоствердження. Одні вважали своїм правом домінувати над іншими народами, неподільно користуватися їх територією, ресурсами, інші - вважали своїм невід'ємним правом звільнитися і самостійно вирішувати свою долю. Одні народи в умовах своїх національних держав удосконалювали свою економіку і культуру, інші - впродовж багатьох сторіч мріяли про свою державність. І лише в ХХ ст. право націй на самовизначення і вибір форми свого облаштування став нормою взаємин демократичних держав, закріпленою Організацією Об'єднаних Націй.

Право на самовизначення - одне з найважливіших прав, яким володіють всі народи незалежно від своєї чисельності, рівня розвитку, місця розселення та інших характеристик. Самовизначення означає право будь-якого народу самостійно вирішувати свою долю, задовольняти всі свої потреби (етнічні, національні), визначати форму своєї державності, частково або повністю її змінювати, входити до складу будь-якої держави (унітарної або федеративної), відділятися і створювати власну державу, об'єднуватися з іншими державами в конфедерацію, співдружність тощо.

Політична самостійність є гарантом суверенітету і рівноправ'я народів, їх добровільності у виборі шляху розвитку. Національна державність виступає і найважливішим інструментом економічної, територіальної, культурної

спільності народу, його духовної цілісності і спадкоємності поколінь. Вона служить і чинником внутрішньо національної консолідації народу і його зв'язків з навколишнім світом.

Досвід засвідчує, що чим менш чисельніший народ, тим більше йому потрібна державність, як спосіб захисту від асиміляційних процесів, збереження своєї культури, мови, традицій, етнічних норм. Історія свідчить про те, що багато народів, які донедавна населяли нашу планету і не мали своєї державності, припинили своє етнічне існування. Асиміляційні процеси проходили і на території колишнього СРСР, де деякі нечисленні народи азійської частини і півночі країни розчинилися в крупніших етнічних утвореннях.

Таким чином, суть права націй на самовизначення полягає в тому, що свою долю народ вирішує сам, а не якийсь інший, численніший, не якась інша, чужа держава. Саме його рішення з приводу своєї долі (досягнуте в процесі голосування, опитування тощо) є найважливішим, єдиним і остаточним.

9.2.Українська національна ідея та основні аспекти її реалізації

Національна ідея виникає тоді, коли народ помічає свою єдність, внутрішній взаємозв'язок, свій історичний характер, свої традиції, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості і мотивування своєї волі. Ідея не зникає і знов не з'являється залежно від певних природних або соціальних змін в житті народу. Їй властиве лише оновлення і розвиток залежно від тих або інших історичних обставин. Українська національна ідея існує стільки, скільки існує сам український народ.

В українській національній ідеї домінуюче положення займало прагнення до отримання державної незалежності і суверенітету. Першорядне значення займало і питання про соборність, тобто об'єднання всіх українських земель, які з різних причин виявлялися в ту або іншу епоху в складі різних держав, в єдину державу. З часів козацької республіки українській ідеї властиве прагнення до демократичного устрою суспільства, в якому переважають такі цінності, як людяність, цивілізованість, гуманізм, державний патріотизм. В українській національній ідеї виразно простежується природна доброта, порядність, гостинність, охайність, поступливий характер, працьовитість, хоробрість.

В умовах, коли Україна та її народ впродовж багатьох століть існували у складі інших держав, які мають свою національну ідеологію і політику, українська національна ідеологія не заохочувалася, а часто і піддавалася репресіям. У роки тоталітаризму українська національна ідея офіційно була визнана реакційною, ототожнювалася з націоналізмом, який був антиподом офіційної ідеології інтернаціоналізму.

Волею долі та історичної обумовленості український народ отримав незалежність і приступив до будівництва своєї держави. У цих умовах найважливішим є стимулювання політичної активності українського народу, сприяння духовному оновленню суспільства, здійснення глибинних перетворень економіки, утвердження і розповсюдження в суспільстві державної ідеології, розробка цілісної системи ціннісних орієнтацій суспільства, концептуальним ядром якої повинна бути власне державна національна ідея.

Україна, як і переважна більшість країн світу, - держава з багатонаціональним населенням.

Національний склад населення України (2001 р.)	
українці	77,8 % (складають більшість у всіх регіонах України, окрім АР Крим)
росіяни	17,3 % (складають значну частину населення в східних та південних областях, АР Крим та великих містах)
білоруси	9,6 %
молдовани	0,5 %
кримські татари	0,5 %
болгари	0,4 %
євреї	0,2 %

Етнонаціональна політика демократичної держави повинна враховувати національний склад населення, надавати рівні права і свободи всім своїм громадянам незалежно від національної приналежності. Одним з перших законів незалежної України був Закон про національні меншини. У ньому задекларовані рівні права і свободи представникам різних національностей, передбачені заходи для задоволення культурних потреб національних меншин.

У складній ситуації опинився і сам український народ, який дав назву державі. В результаті перебування впродовж сторіч у складі інших держав, він

в значній мірі втратив свою ідентичність, зазнав втрат в культурному розвитку. З отриманням державності успадковані великі економічні, соціальні і екологічні проблеми. Тому з самого початку своєї незалежності постало питання про національне відродження українського народу.

Суть національного відродження полягає в усвідомленні етносом себе як нації, як дійової особи історії і сучасного світу. Національний ренесанс не є простим відновленням всього історичного минулого. Навіть якщо мова йде про відродження національного духу, то і цей процес не можна розуміти як повернення до старих форм культури. Не може бути і повернення до архаїчних форм господарського устрою, політичних та інших структур, ідейно-політичних доктрин, адекватних минулому.

Національне відродження - це не реставрація нації і вже тим більше не реанімація всього, що було в її історії. Відродження - це модернізація нації, її оновлення в системі реальностей сучасного життя. Мова йде про багатогранний процес засвоєння на основі критичного переосмислення традицій народу і одночасне створення сучасних господарських, соціокультурних і політичних структур, інститутів і цінностей, завдяки яким нація стає сувереном своєї долі.

9.3. Регіональна політика в Україні

Для стабільного розвитку суспільства і ефективного розвитку держави необхідно забезпечити баланс загальнодержавних інтересів з інтересами регіонів і територіальних общин, ґрунтуючись на принципах унітарності держави і цілісності його території.

Що ж таке регіональна політика? **Регіональна політика** – це сукупність регіональних рішень і дій, що відносяться до будь-якого економіко-географічного району країни. Вона передбачає створення ефективно діючої системи влади і управління в центрі і в регіонах, її фінансово-економічне і нормативно-правове забезпечення на основі оптимального поєднання загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів.

Сьогодні завдання регіональної політики передбачають наступне:

- введення механізму стимулювання соціального та економічного розвитку депресивних територій;
- розширення прав регіонів у вирішенні завдань ринкових перетворень, соціальної політики, підвищенні рівня відрахувань з державного

бюджету місцевим бюджетам, розширенні прав регіонів в управлінні державною власністю;

- введення єдиних соціальних стандартів і дієвих механізмів соціального захисту населення незалежно від економічних можливостей населення тощо.

В цілому державна регіональна політика України повинна базуватися на таких основних принципах:

- пріоритет загальнонаціональних інтересів,
- врахування особливостей регіонів,
- забезпечення всім регіонам однакових умов розвитку,
- забезпечення законності й стабільності в розподілі повноважень між центром і регіонами,
- ресурсне забезпечення проведення державної регіональної політики,
- створення системи регіонального управління, яка відповідає державній регіональній політиці.

Кожен регіон проводить політику по досягненню власних регіональних цілей щодо делегованої йому влади.

9.4. Державна адміністрація та її місце в системі органів виконавчої влади

Відповідальність за виконання наведених раніше завдань несуть місцеві державні адміністрації, діяльність яких регламентується Законом України «Про місцеву державну адміністрацію» від 9 квітня 1999 р. Згідно Закону, адміністрація, в межах своїх повноважень, здійснює виконавчу владу на відповідній адміністративно-територіальній одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй радою. Здійснення виконавчої влади в містах Києві та Севастополі визначаються окремими Законами України.

Місцеві державні адміністрації у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують:

- дотримання Конституції, Законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня,
- законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян,

- виконання державних і регіональних програм, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - програм їх національно-культурного розвитку,

- підготовку і виконання бюджетів,
- звіт про виконання бюджетів і програм,
- взаємодія з органами місцевого самоврядування,
- реалізацію інших, наданих державою, а також делегованих відповідними радами, повноважень.

Місцеві державні адміністрації очолюють керівники, які призначаються на посаду Президентом України з відома Кабінету Міністрів України на термін повноважень Президента України. Кандидатури на посаду керівників районних державних адміністрацій висуваються керівниками відповідних обласних державних адміністрацій.

Повноваження місцевих державних адміністрацій розповсюджуються на сфери:

- соціально-економічного розвитку,
- бюджету і фінансів,
- управління майном,
- приватизації і підприємництва,
- містобудування,
- комунального господарства,
- побутового і торгового обслуговування,
- транспорту і зв'язку,
- використання і охорони земель, природних ресурсів,
- а також галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і сім'ї, молоді, соціального забезпечення і соціального захисту населення, зайнятості населення, праці і зарплати, забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян, міжнародних і зовнішньоекономічних відносин.

Місцеві державні адміністрації і їх голови в своїй діяльності відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України. Вони взаємодіють з іншими відповідними центральними органами виконавчої влади, сприяють їм у виконанні покладених на ці органи завдань.

Голови обласних державних адміністрацій мають право відмінити розпорядження районних державних адміністрацій, а за наявності підстав,

передбачених законодавством, можуть піднімати питання перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України про залучення їх до дисциплінарної відповідальності. Посадові особи місцевих державних адміністрацій несуть відповідальність відповідно до існуючого законодавства. Їх розпорядження і акти можуть бути оскаржені в судовому порядку відповідно до закону.

Місцеве самоврядування і територіальне управління мають об'єктом своєї діяльності одну і ту ж територію. Але якщо перше направлене на реалізацію інтересів населення, що проживає на цій території, то інше – на захист загальнодержавних інтересів. Цілі, які стоять перед місцевими органами управління, визначають їх основні функції, які умовно можна розділити на такі групи:

- управлінські;
- господарсько-економічні;
- соціально-демографічні;
- соціально-культурні.

Одна з найважливіших функцій – забезпечення комплексного розвитку місцевого господарства, в першу чергу, через систему комунальних служб, які задовольняють потреби населення. Мова йде про такі обов'язкові служби, як водопостачання, енергопостачання, санітарно-епідеміологічна служба, комунальний транспорт, служби реєстрації актів громадянського стану, похоронні послуги, архіви, а також про об'єкти, які входять в місцеві соціальні інфраструктури (музеї, театри, школи).

Представницький орган місцевого самоврядування - виборний орган, який складається з депутатів. Відповідно до закону, він має право представляти інтереси територіальної общини і ухвалювати від її імені рішення. Важливими якостями будь-якого органу місцевого самоврядування є його правова, організаційна і фінансова автономія щодо інших органів місцевого самоврядування, а також державних органів.

Матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, грошові кошти, земля, природні ресурси, які є у власності територіальних общин, сіл, міст, районів в містах, а також об'єкти їх загальної власності, які знаходяться в управлінні районних і обласних рад, тобто матеріально-фінансовою основою місцевого самоврядування є комунальна власність, яка належить територіальній общині.

ТЕМА 10. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

10.1. Суть і рівні політичної свідомості

Під **політичною свідомістю** розуміємо свідомість учасників політичного процесу, всіх тих сил, які борються за владу і її здійснюють. До нього відносяться також мотиви, які стимулювали політичну активність, оцінки, потреби, осмислені інтереси, соціальні очікування й домагання.

Перш, ніж людина, представник нації, соціальної верстви, регіональної групи включається в політичний процес і боротьбу за владу, в його свідомості поступово формується політична установка, тобто стан готовності або схильності до дії. Таким чином, політичною свідомістю володіють не лише ті, хто активно включився в політичний процес, а й ті індивіди і групи, у яких сформувалися політичні орієнтації, нормативні уявлення, відповідні їх політичним цілям і засобам досягнення цих цілей.

Оскільки політична свідомість не є однорідною, перед політологами виникла необхідність типологізації свідомості, перш за все, за критеріями об'єктивності віддзеркалення та умовами формування. При цьому виділяють наступні рівні: теоретичний, емпіричний, буденний і масовий.

Теоретичний рівень політичної свідомості складає сукупність ціннісних орієнтацій, нормативних уявлень, прагнень, осмислених політичних цілей, ідеологічних установок. Формується цей рівень на основі наукового дослідження політичних відносин і процесів, претензій на розкриття об'єктивних закономірностей, що діють в політичній сфері. Необхідно підкреслити, що теоретично обґрунтовані ідеї, уявлення, установки і цілі не завжди є істинними. Разом з тим, саме теоретичний метод аналізу дозволяє проникати в сутність політичних явищ, уловлювати глибинні взаємозв'язки, відслідковувати випадкове, простежувати закономірне.

Емпіричний рівень політичної свідомості ґрунтується на фіксації реалій політичного буття, практичного досвіду людей. Необхідно відзначити, що емпіричний шлях формування політичної свідомості не обов'язково невірний. Індивід, володіючи достатньою ерудицією, загальною і політичною культурою, нерідко схоплює глибинні характеристики, тенденції, процеси. Проте, емпіричний рівень політичної свідомості, на відміну від теоретичного, все ж таки не повною мірою вільний від емоцій, соціальних відчуттів.

Буденна свідомість відображає лише досить поверхневі процеси і відносини, не здатна проникати в суть, страждає емоційною забарвленістю, деформована стереотипами, міфами, забобонами, ілюзіями.

Під масовою свідомістю політологи мають на увазі сукупність ідей, уявлень, відчуттів, які не в повній мірі адекватні реальним політичним подіям, процесам, історичним фактам і особам. Для носіїв масової свідомості типові конформізм, відчуження від політичного життя, нігілізм і цинізм. За відсутності індивідуальних осмислених орієнтацій на цивілізовану участь в політичному житті, вони (носії рис масової свідомості) схильні до емоційно-вибухової реакції і неконструктивної активності, характерної для охлократії.

Формування політичної свідомості взагалі і тим більше його буденного, масового рівня - це не тільки самостійне осмислення суспільними суб'єктами фактів, подій, осіб, ідеологічних цінностей, але і результат дій як обставин, обумовлених політичним режимом, так і цілеспрямованих ідейно-виховних зусиль. Тоталітарно-авторитарні режими свідомо і цілеспрямовано створюють умови для формування на масовому рівні певних переконань, вірувань, міфів.

Політичний міф, що деформує свідомість, паралізує здатність критичного, аналітичного підходу до оцінки явищ, фактів, процесів. Міфічність свідомості ґрунтується на різних "віруваннях" - в доброго і мудрого царя, авторитет вождів, вказівки і думки яких - істина в останній інстанції.

Політична свідомість, формування якої здійснювалося в умовах цілеспрямованих міфів, породжує психологію "людини-гвинтика", основними принципами якої є: а) не думати; б) якщо діяти, то лише підкоряючись начальству; у) ні за що не відповідати.

Для соціологічного "виміру" подібних деформацій **М.Мароді** розробив класифікацію, в якій типи свідомості диференціюються за критерієм відношення до політики. До першого відноситься так званий "**автомат**" - особа, яка біжить від свободи. Це людина, позбавлена особистої самобутності. Вона не звикла, не вміє самостійно оцінювати факти, події політичного життя, робити власні висновки.

До другого типу відноситься так звана «**індиферентна свідомість**». Як і "автомат", цей тип політично пасивний. Будучи прагматиком і типовим обивателем, індиферентний тип не має ні емоційного, ні інтелектуального відношення до політики і уникає бути втягнутим в неї.

До третього типу М.Мароді відносить **бюрократичний різновид свідомості**. Такий тип - не дурний, не примітивний, але звик діяти лише за розпорядженнями вищих інстанцій. Його особиста політична позиція звично паралізована умовами життя.

До четвертого типу він відносить, так званого, **"політичного мораліста"**, обуреного або захопленого. При високій емоційній залученості він не здатний використовувати законні засоби і можливості для зміни ситуації. Суті політичних подій, що відбуваються, він не розуміє. Його політична інформованість ґрунтується на чутках, випадкових і неповних відомостях.

Наступний тип названий М.Мароді **"псевдоконсерватором"**. Консерватор не здатний розуміти об'єктивну закономірність подій, що відбуваються. Мислить він стереотипами, які можуть бути революційно-марксистськими, великодержавно-шовіністичними, агресивно-націоналістичними тощо.

До п'ятого типу М.Мароді відносить свідомість, так званого **"політичного адміністратора"**. Носій даного типу свідомості відрізняється перш за все, тим, що вміє маніпулювати справами, ситуаціями і масовою політичною свідомістю, відповідно до ідеологічних постулатів. Завершує класифікацію М.Мароді описом рис і особливостей так званого **"політичного теоретика"**. До цього типу відноситься суб'єкт, що вміє маніпулювати ідеями.

В період демократичної ейфорії і суверенізації деякі автори наївно вважали, що маніпулювати масовою свідомістю можливо лише за недемократичних режимів. Тоталітарно-авторитарний режим дійсно створює складну, чітко скоординовану систему, покликану цілеспрямовано формувати відповідну суспільну свідомість.

В умовах демократичних суспільно-політичних систем обробка громадської думки була поставлена на індустріальну основу. Використовуючи технічні прийоми і методи, що спочатку застосовувалися в комерційній рекламі, була розроблена технологія створення і "продажу" іміджу політичних діячів. Такі іміджі, є як би ярликами, які разом з реальними особливостями і рисами осіб і партій містять штучно сконструйовані характеристики.

Достатній рівень загальної, правової, економічної і політичної культури населення ускладнює маніпулювання громадською думкою. Розвиток суспільно-політичної самодіяльності, соціальної, громадянської активності сприяє тому, що людина позбавляється від тоталітарно-авторитарної

зашореності, ідеологічної закомплексованості. Розкріпачена свідомість, громадянська політична активність створюють умови для формування демократичної, правової держави.

10.2. Самосвідомість українського народу

Український народ має свої історико-культурні традиції, пов'язані зі специфікою свого історичного буття, свою історію становлення і відстоювання політичної свободи, етапи формування національної самосвідомості. Ще в часи Київської Русі державна система базувалася на складній структурі влади, яку представляло Віче, князь і княжа рада. Віче формувалося із старійшин, навчених життєвим досвідом освічених людей. Поступово Віче перетворилося на таку демократичну установу, в якій брало участь все повноправне населення держави.

Державне будівництво часів Богдана Хмельницького базувалося на принципах народовладдя Київського періоду і наближалось до республіканського ладу. Суверенна влада по суті належала цілому народу, яку він безпосередньо здійснював на всенародному Віче - Генеральній Раді. Генеральна Рада здійснювала всі функції верховної влади: законодавчу, судову, адміністративну. Вона затверджувала закони і ухвали, вибирала гетьмана і козацьких старшин, вирішувала питання війни і миру, укладала договори з іншими державами, мала право судити не лише козацьких старшин, але й гетьмана.

При гетьманові існувала також Рада Старшин, як виконавчо-дорадчий орган. Фактично всі адміністративні посади в козацькій державі були виборними. Міста, з точки зору управлінських принципів, в цій державі поділялися на дві категорії. Одні мали повне самоврядування, засноване на традиціях Магдебурзького права, інші - неповне самоврядування, яке будувалося на принципах європейських ратуш.

Політична самосвідомість українського народу має і християнсько-духовну основу. В зв'язку з цим, нагадаємо, що на всіх рівнях церковної ієрархії, починаючи від рядового духівництва - священників великих і малих православних церков, - до єпископа і митрополита - посади були виборними. Таким чином, навіть безграмотні і напівграмотні українці досягали демократичні традиції, які входили в генетичну пам'ять всього народу.

Політична самосвідомість українців в значній мірі обумовлена рисами національної вдачі, що історично склалася. **М.Костомаров** вважає, що відмінності між українцями і росіянами почали формуватися ще в XII ст. Основні розбіжності такі: у росіян панує загальне над індивідуальною і окремою людиною, росіянин схильний діяти "як всі", "як велів пан" і при цьому не усвідомлювати себе пригнобленим. Українець віддає перевагу окремій людині. Особисту свободу він цінує над усе. Пригноблення, придушення особистої свободи викликає у нього, як правило, високий ступінь опору. У російській історії деспотичне придушення особи, безправ'я населення - явище звичне, мало не нормальне. Українській самосвідомості властива демократичність, яка ґрунтується на історичних і духовно-культурних традиціях нації.

Наступна відмінна риса, за Костомаровим, виявляється в тому, що росіяни нетерпимі до чужих вірувань, релігій, чужих народів. До них вони відносяться з презирством, так само, як і до чужих звичаїв, мов тощо. В Україні ж люди звикли, з незапам'ятних часів, чути чужу мову і не сторонитися людей з іншим обличчям та іншими звичками. Ворожість наставала і проявлялася у високій мірі лише коли чужаки глушилися над національними святинями і цінностями.

Росіяни, за Костомаровим, мало люблять природу, проявляють до неї байдужість. Українці натхненно відносяться до природи і рослин, обожнюючи рідну природу.

Можливо, що зазначені риси росіян і українців й не безперечні, це лише думка одного з дослідників. Проте особливості менталітету українського народу дають підставу вважати, що деформації масової свідомості долатимуться. Громадяни України навчаться розрізняти правду і брехню, мислити своїм розумом, а не готовими штампами, що підносяться офіційною та неофіційною пропагандою і стануть фізично не здатним жити в умовах тиранії та імперської залежності.

10.3. Сутність та моделі політичної культури

Політична культура - це не лише певна система взаємин громадян, відносин між владою та різними соціальними верствами і групами - це і безперервний процес виробництва і відтворення їх складових. Явище це -

динамічне, таке, що розвивається, збагачується реаліями навколишнього світу. Практика сприяє вдосконаленню, оптимізації політичних концепцій, організаційно-правових інститутів. Змінюються уявлення людей, змінюється і їх політична поведінка.

Політична культура кожної нації має глибокі історичні і психосоціальні нашірування. Національному характеру можуть бути властиві певні стереотипи, міфи, ілюзії. Уявлення у таких соціальних і етнічних груп можуть містити великодержавні, націоналістичні забобони. Тому в умовах однієї держави, особливо на перехідному етапі її розвитку, можуть співіснувати декілька домінуючих моделей політичної культури.

Окрім моделей політичної культури, яка в кожній конкретній країні виявляється в національно-специфічній формі існують і моделі схожі. Західні політологи **Г.Алмонд** і **С.Верба**, простежуючи особливість політичних орієнтацій, характерних для громадян різних політичних режимів, описують відмінні риси трьох типів політичної культури: "патріархального", "підданського" і "активістського".

"Патріархальній" політичній культурі характерна відсутність інтересу до політичного життя, орієнтація членів суспільства на мудрість "вождя", "керівну і направляючу партію", "патріархів племен", які все знають і пояснюють.

Характерною рисою **"підданської"** моделі політичної культури також є пасивність, недостатньо високий ступінь участі громадян в політичному житті. Разом з тим, представники різних соціальних верств і груп не сумніваються в перевазі їх політичної системи. Їм властиві відчуття не сліпого, фанатичного, а осмисленого і усвідомленого відчуття патріотизму.

"Активістська" політична культура відрізняється високим ступенем участі громадян в політичному житті. Вони постійно стежать за політичними подіями, добре інформовані, критично оцінюють діяльність органів виконавчої влади. Через різні організаційні структури, політичні партії, суспільні рухи і об'єднання проявляють своє волевиявлення.

Природно, що всі ці моделі політичної культури в чистому вигляді не існують, вони можуть лише співіснувати. Проте, залежно від політичного режиму, тривалості його функціонування, особливостей суспільно-політичної системи і національних особливостей, питома вага тих або інших компонентів в політичній культурі може превалювати.

У цьому зв'язку виділяють наступні більш менш обкреслені крупні моделі політичної культури:

- ліберально-демократична;
- авторитарна;
- тоталітарна.

Тоталітарний режим, здійснюючи жорсткий контроль над свідомістю людини, її думками і помислами, внутрішнім духовно-емоційним світом, прагне конструювати новий тип особистості. Фальсифікуючи історію, тоталітаризм прагне знищити національні традиції, етичні цінності, соціальні зв'язки і тим самим ізолювати людей, доводячи їх до конформізму, втрати індивідуальної самобутності, здатності мислити і об'єктивно оцінювати реалії. На цьому етапі у людини з'являється прагнення покладатися на вождя, партію. Втрачена впевненість у собі, своїй здатності мислити і оцінювати, людина, як чеховський чиновник, живе за принципом "як би чого не вийшло".

Авторитарна політична культура характеризується, перш за все, прогресуючим відчуженням людей до можновладців, їх ідеологічних цінностей, пропагандистських кампаній. З'являється подвійний стандарт у поведінці людей. На офіційному рівні – риторика, яка відповідає пропагандистським стереотипам і ідеологічним заклинанням. На рівні міжособистісного спілкування - байдужість, апатія, які в усній творчості формулюються: "ініціатива - карається", "не висовуйся", "тихіше їдеш - далі будеш", "моя хатина з краю, нічого не знаю" тощо. Соціально-політична пасивність, індиферентність - типові риси особистості, соціалізація якої проходить за авторитарної моделі політичної культури.

Становлення **ліберально-демократичної моделі політичної культури** взаємозв'язане з процесом формування громадянського суспільства та правової держави. До неї відносять орієнтації і установки на такі демократичні цінності як політичний та ідеологічний плюралізм, парламентаризм, виборність посадових осіб тощо.

Важливими компонентами цієї моделі є також норми, принципи, правила політичного життя про надання рівних можливостей для представників всіх соціальних, етнічних, релігійних груп і прошарків для захисту своїх інтересів, досягнення в межах конституційного права поставлених цілей.

На теоретичному рівні прихильники цієї моделі політичної культури намагаються обґрунтувати можливість співвідношення свободи, рівності і справедливості.

10.4. Функції політичної культури і проблеми її формування

Оскільки політична культура є складовою частиною політичної системи, в умовах однієї держави може існувати декілька домінуючих моделей політичної культури, виникає необхідність вивчення їх функцій. Одні з них можуть розглядатися як культурно-світоглядна надбудова політичної системи, тобто бути функціональними. Інші, носії якої за своїми переконаннями, політичними орієнтаціями, цілеспрямованою політичною діяльністю опозиційно або навіть вороже відносяться до існуючої політичної системи, є дисфункціональними.

Так звані національно-свідомі громадяни, політичні орієнтації яких не суперечать стратегічним програмним цілям держави, зацікавлені в демократичному вдосконаленні політичної системи. Представники різних соціальних верств, етнічних і регіональних груп, які мають єдині політичні орієнтації, основоположні переконання, об'єднуються спільною політичною культурою. У цьому і полягає її ідентифікаційно-інтегруюча функція.

Важливу роль в процесі державного будівництва і функціонування всіх структурних елементів політичної системи відіграє регулююча функція. Єдність і злагодженість системи можуть ґрунтуватися на єдиних ціннісних орієнтаціях, установках, ідеалах, переконаннях і принципах. За наявності соціально-класових, етнічних, регіональних неантагоністичних суперечностей і різночитань політична культура створює ідейно-орієнтаційну основу для регулювання не співпадаючих інтересів.

Політична культура виконує також прогностичну функцію. На основі вивчення ціннісних орієнтацій, переконань, настроїв, традицій, які зумовлюють політичну поведінку і дії представників різних прошарків суспільства, можна передбачати різні варіанти розвитку ситуації.

Політична культура - явище динамічне, таке, що збагачується в своєму змісті та формах. Суспільство, його історія, традиції, звичаї, стереотипи впливають на своєрідність і розвиток політичної культури. У свою чергу політична культура видозмінює орієнтації, переконання і політичну поведінку

людей, здійснює на них корегуючий вплив. Завдяки політичній культурі формується і вдосконалюється політична свідомість, підвищується соціальна активність і ступінь цивілізованості дій в політичній сфері. Тому виховна функція належить до найважливіших.

Духовна культура існує в двох нерозривно пов'язаних між собою формах:

1. у формі духовних цінностей, створених, апробованих, засвоєних людством (наукові роботи, витвори мистецтва, національний фольклор, норми права та моралі, релігійні вчення тощо);
2. у формі засвоєних духовних якостей людини, які впливають на її діяльність. Отже, духовно-етична культура - це сукупність цінностей, яка здатна впливати на людину, "олюднювати" її.

Впливаючи на думки і відчуття людей, національна духовна культура інтегрує ту частину суспільства, в якій прокинулася національна самосвідомість. Ця суспільна група починає орієнтуватися на одні і ті ж цінності, норми, політичні інститути, зразки і способи політичної дії. Отже, національна духовна культура об'єднує представників різних соціальних верств і класів, підвищує їх громадянську активність, додає сенс і спрямованість їх політичній діяльності.

Збагачення, розвиток політичної культури діалектично взаємопов'язаний з розвитком особистості, інтелектуальним прогресом членів суспільства. Осмислюючи справжні, а не фальсифіковані історичні події і факти, глибше пізнаючи реальний світ, суспільство позбавляється від ідеологічних стереотипів та ілюзій. На основі справжніх знань люди отримують здатність пізнавати свої потреби, економічні, соціальні і політичні інтереси, формувати своє відношення до реальностей і порядків.

У демократичній правовій державі громадянин має конституційне право на достовірну інформацію. Разом з тим, демократичний режим припускає і політичний плюралізм. Тому, різні, нерідко полярні політичні партії, суспільні рухи дають різні пояснення і оцінки подій, що відбуваються в суспільстві, прагнуть впливати на процес формування переконань, думок, політичних орієнтацій.

Пропагандистська активність набагато зростає напередодні і в період виборчих кампаній. Владна політична еліта, лідери політичних партій і суспільних рухів безкомпромісно змагаються в боротьбі за розум і серця людей, ухитряються в популістських обіцянках різних благ. Внаслідок цього нерідко

до влади демократичним шляхом пробиваються політичні авантюристи або бездарні і некомпетентні люди.

В умовах криз максимальна політична активність при мінімальній мірі цивілізованості і культури веде до екстремістської діяльності людей, "паралічу" держави. Можливі й інші наслідки політизації: коли замість одних ілюзій і міфів люди, що не володіють достатньою політичною культурою, раптом пристрасно і безапеляційно переорієнтовувалися на інші міфи. Наприклад, - руйнування командно-адміністративної системи, здійснення приватизації вселяли надії на миттєве підвищення добробуту. А коли ці ілюзії не виправдалися, одні увірували в міфи недалекого минулого, інші - впали в стан найповнішої політичної апатії.

Освоєння культурно-політичної спадщини і досвіду йменується політичною соціалізацією. У цьому процесі цілеспрямовано беруть участь багато державних інститутів, система освіти і виховання, засоби масової інформації. Певний вплив на ступінь сприйняття індивідом ідеологічних і політичних цінностей має економічна сфера, матеріальний добробут людей, мікро середовище, сім'я тощо.

Процес політичної соціалізації - це не лише засвоєння цілеспрямованих потоків інформації та ідеологічних цінностей. Це лише перша її стадія. Друга стадія політичної соціалізації досягається лише за умови внутрішнього сприйняття індивідом політико-ідеологічних цінностей, установок, орієнтацій, переконань, зразків і норм політичної поведінки. Лише тоді держава набуває стабільності, коли її громадяни, в усякому разі достатня частина суспільства, пройшли обидва етапи соціалізації. Такі громадяни є переконаними патріотами своєї держави, складають її соціальну базу і опору.

Суспільство, громадяни якого не пройшли через фази політичної адаптації та інтеріоризації, не може бути справжнім демократичним, громадянським, правовим. Політична культура особи і суспільства дозволяють створити дієвий, а не декоративний механізм контролю за діяльністю чиновників, владних структур. Без такого, постійно діючого контролю "знизу", демократія трансформується в демократичний тоталітаризм. Тому, політична культура людини є постійно діючим чинником управління і вдосконалення політичної системи.

ТЕМА 11. ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

11.1. Зовнішня політика та її закономірності

Кожна держава, незалежно від її географічного положення, політичного режиму, техніко-економічного і наукового потенціалу є частиною системи міжнародних відносин.

Міжнародні відносини обумовлені як геополітичними чинниками окремих держав, так і різного роду господарсько-економічних, енергетичних, сировинних, технологічних, наукових, культурних, релігійних взаємозв'язків. Інтереси окремих держав можуть бути близькими, частково співпадаючими і кардинально-протилежними.

Міжнародні відносини – це сукупність економічних, політичних, культурних, правових, військових та інших зв'язків та взаємодії між народами, державами, економічними, політичними організаціями на міжнародній арені.

Отже, **міжнародна політика** - важлива сфера діяльності уряду кожної держави, яка прагне захищати свої інтереси, реалізовувати зовнішньополітичні цілі та завдання.

Система міжнародних відносин - неоднозначна. У цю глобальну сукупність включається безліч підсистем, які відрізняються між собою характером відносин між державами або групами держав. Відповідно до зовнішньополітичних установок, що історично склалися, і цілей найбільш взаємозв'язані держави створюють групові і загальні системи відносин між стратегічними партнерами, між членами союзів, блоків, коаліцій. Над державною, найбільш авторитетною є Організація Об'єднаних Націй (ООН).

Окрім поняття "Міжнародні відносини" широко вживається і таке поняття як "міжнародна політика". Кожна політична одиниця, тобто держава, в межах своїх можливостей, економічних, соціальних і етнічних особливостей визначає для себе тактичні і стратегічні зовнішньополітичні цілі. Діяльність, спрямована на реалізацію цих цілей, і складає суть "міжнародної політики". Вона може включати методи політичного тиску, економічних санкцій, фінансових ін'єкцій, нав'язування своїх умов, в ім'я своїх короткострокових і довгострокових цілей.

Міжнародна політика, залежно від цілей, які держава, її вище керівництво ставить, має декілька різновидів. Зовнішня політика молодих держав може бути спрямована на поступову інтеграцію в міжнародну господарсько-економічну

систему. Окрім економічних, тут переслідуються цілі оновлення промисловості, запозичення і впровадження сучасних енергозберігаючих і наукоємких технологій, підвищення конкурентоздатності продукції вітчизняного виробництва.

Зовнішня політика промислово-розвинених держав, економічно не зацікавлених в примноженні числа потенційних конкурентів, полягає в так званому, "помірному ізоляціонізмі". Помірному, бо вони не зацікавлені в соціальному вибуху, рецидиві комуністичної ідеології. Тому їх "помірний ізоляціонізм" припускає і надання деякої фінансової, економічної і технологічної допомоги. Головне - зберегти для себе ринок збуту товарів сумнівної якості.

Разом з економічними чинниками, що впливають на вироблення міжнародної політики, існують і геополітичні інтереси, які нерідко превалюють. До них відносять, наприклад, виходи до моря або морів, залізничні, автомобільні, трубопровідні комунікації, від яких залежить політика інтеграції в міжнародні господарсько-економічні структури. Ще більш значущі військово-стратегічні інтереси, коли просторово-географічні умови оцінюються в аспекті державної безпеки. Додавши стратегічно важливий геополітичний простір, держава змінює на свою користь співвідношення сил, що дозволяє їй нав'язувати свої умови співпраці з урядами інших сусідніх країн.

Історія багатьох держав свідчить, що в умовах внутрішньої кризи можливі різні варіанти змін зовнішньої політики. В одних випадках уряд будує свою зовнішню політику, розраховуючи на міжнародну допомогу у вигляді пільгових кредитів, надання сучасних технологій. Зовнішня політика в цьому разі приводиться відповідно до міжнародних правових норм і принципів, стає обережнішою, більш цивілізованою. У інших випадках, за допомогою пропагандистських кампаній, шовіністів, неоімперських або радикально-націоналістичних шабашів правляча верхівка прагне перевести масову невдоволеність в інше русло, перекласти відповідальність за кризу на інші народи.

У числі інших чинників, при формуванні зовнішньої політики слід виділити і психологічний: емоційний, національно-патріотичний настрій широких мас населення, що прийшов на зміну відчуттям ущемленості, песимізму і безвихідності. У такому стані уряд, глава держави втягують суспільство у військові авантюри. При цьому розраховують за допомогою

військових акцій згуртувати націю навколо уряду, відвернути від проблем соціальних, обґрунтувати жорсткіші заходи проти опозиційних сил усередині держави.

Історії відомі і такі ситуації коли емоційно – психологічний стан широких мас населення позитивно впливав на зовнішню політику уряду. Як підкреслювали американські політологи і публіцисти, війну у В'єтнамі США програли не в джунглях, а на вулицях власних міст. Всезростаюча опозиція авантюрній політиці, масові демонстрації, акти непокори змусили уряд припинити брудну війну.

З'ясувавши взаємозв'язок зовнішньої і внутрішньої політики, політологи спробували обґрунтувати концепції визначального впливу, тобто, яка ж з них превалує. Думки учених з цього питання неоднозначні. На думку одних, визначальний вплив має все-таки політика внутрішня. Обґрунтувати пріоритет внутрішньої або зовнішньої політики як закономірність, ученим не вдалося, хоча закономірності, що зумовлюють зовнішньополітичну діяльність держав, існують. **Л.Гумплович**, наприклад, вважає, що територіальні претензії, спори по питаннях лінії кордонів - це не просто типове протистояння між сусідніми державами, - а закономірність міжнародного життя.

Закономірністю також є прагнення держав, по-перше, нарощувати свою військову, економічну потужність, зовнішньополітичний вплив. По-друге, всіма засобами прагнути не допустити зростання військового економічного потенціалу сусідньої держави. З'ясування цієї закономірності має величезне практичне значення. Гонка озброєнь, торгова, митна війна, науково-технічний, технологічний ізоляціонізм не сприяють прогресу кожної з держав, але збільшують небезпеку військових конфліктів.

Закономірними є також тенденції економічної інтеграції. Наприклад, в Європі інтеграційний процес в цілому сприяв економічному зростанню і соціальному прогресу всіх держав, які увійшли до Європейського союзу, хоча останнім часом ми бачимо кризові явища в європейській економіці. І не менш важливо, що інтеграція змінила психологічний клімат у Європі. Століттями накопичене взаємне недовір'я, відчуження і ворожість вже не отруюють свідомість громадян сусідніх держав. Ні у економічні структури, ні в НАТО, згідно єдиним для всіх правилам, не можуть бути прийняті держави, які мають один до одного територіальні претензії, знаходяться в стані конфронтації.

Інтеграція, як вже наголошувалося, об'єктивно обумовлена. Проте зближення між державами, по-перше, можливо лише тоді, коли на рівні зовнішньої політики будуть подолані як шовіністські стереотипи та імперські амбіції, так і прояви містечкового націоналізму; по-друге, інтеграцію не можна кваліфікувати адміністративно-політичним тиском, нав'язуванням умов, які забезпечують одній зі сторін будь-які переваги.

11.2. Спрямованість і засоби зовнішньої політики

Спрямованість зовнішньої політики визначається національними інтересами. Зміст поняття "**національний інтерес**" наповнюється не лише з урахуванням об'єктивних, але і суб'єктивних факторів. Представники одного соціального прошарку та ідеологічних переконань упевнені, що національний інтерес вимагає поспішної інтеграції з могутнішим сусідом. Інші ж вважають, що для захисту фізичної, політичної, культурної самобутності свого народу необхідна зовнішня політика, орієнтована на ізоляцію від впливів цього самого сусіда.

Політика держави, орієнтованої на імперсько-колоніальні цілі, спрямована на порушення стабільності, оскільки вона несприятлива для обґрунтування і здійснення експансії. Спрямованість зовнішньої політики держав, які відстоюють свій суверенітет, буде орієнтована на збереження стабільності та миру.

Для реалізації зовнішньополітичних орієнтацій кожна держава має відповідний дипломатичний апарат, систему спеціальних аналітичних інститутів, структуру зовнішньополітичних служб і відомств. Їм ставиться в обов'язок здійснювати довгострокові та короткострокові прогнози в світовому політичному процесі. Відповідно до тенденцій, що простежуються, формуються зовнішньополітичні цілі, розробляється стратегія і тактика зовнішньої політики.

Політологами **дипломатія** трактується як процес, ефективність якого визначається мистецтвом отримання інформації, відповідної обробки і своєчасної передачі її іншим державам. Досить поширеним засобом дипломатичного впливу є офіційні ноти, заяви, меморандуми, в яких доводяться до відома урядів, світової громадської думки ті або інші факти, дії, наміри, що завдають збитку миру, стабільності тощо. До основних обов'язків

дипломатичних служб належить робота з підготовки і укладання міжнародних угод, проведення зустрічей керівників держав, конгресів, конференцій, нарад.

Співпраця між державами неминуче поєднується і з елементами суперництва, змагання, яке на думку американського політолога **Р.Арона**, нагадує спортивні, і проходять за певними правилами. Міжнародне право виробило певні вимоги і норми політичних ігор, які були визнані всіма державами. Разом з тим, в дипломатії, в зовнішньополітичних акціях, діях, рішеннях нерідко простежується прагнення вести "гру без правил". Разом з дозволим "пресингом" застосовується насильство.

В умовах науково-технічної революції, коли навіть, так звані, звичайні види озброєння фактично є засобом масового знищення, "рентабельність" надбань шляхом військових перемог, м'яко кажучи, не витримує критики. І формула війни, як продовження політики іншими засобами, явно застаріла. Політологи, політики, що сповідують соціал-демократичні, ліберальні, миролюбні цінності, ведуть пошук концепцій і аргументів, які б сприяли запобіганню війнам, відмові від силового варіанту міжнародних відносин.

Дієву і стабілізуючу роль в останні декілька десятиліть відіграє Організація Об'єднаних Націй (ООН). Статут цієї організації вступив в силу 24 жовтня 1945 року. Це найповніша програма, покликана забезпечити цивілізовані відносини між державами. В даний час всі члени ООН декларують свою відданість її основоположним принципам і цілям, зокрема, підтримувати міжнародний мир і безпеку; запобігати актам агресії, які загрожують миру на планеті; розвивати дружні зв'язки між народами; відстоювати основні свободи всіх людей без расової, статевої, мовної або релігійної дискримінації; добиватися міжнародної співпраці в розв'язанні економічних, соціальних і культурних проблем.

Це, звичайно, не означає, що на даному етапі у відносинах між державами не виникає гострих суперечностей. ООН - складний механізм взаємодії держав. Вона постійно здійснює стабілізуючий вплив на зовнішньополітичний курс країн і зіграла провідну роль у врегулюванні ряду конфліктних ситуацій.

Разом з тим, останні події громадянської війни та іноземної інтервенції у Лівії, конфлікти «арабської весни», ситуація навколо Сирії та Ірану демонструють необхідність якнайшвидшого вдосконалення системи міжнародних відносин.

Проте уявлення про силовий потенціал держави як засіб нав'язування іншим державам певних правил і норм, все ще превалує. Отже, для збереження суверенітету, захисту національних інтересів, недоторканності кордонів, необхідно підтримувати баланс сил. З появою загрози з боку великої і сильної держави він забезпечується створенням коаліцій, оборонних блоків, що сприяє запобіганню війнам навіть тоді, коли виникають вогнища напруженості.

Аналізуючи причини багатьох військових конфліктів, деякі політологи роблять висновок, що найчастіше чинником порушення балансу сил і виникнення воєн є боротьба за державний суверенітет. Як ілюстрацію, використовують конфлікти і війни після розпаду СРСР і Югославії. Отже, щоб відвести небезпеку нових воєн, необхідно заохочувати інтеграційні процеси, які все більш об'єднують людство.

Інтеграція об'єктивно забезпечує народам найбільш оптимальні можливості співпраці, розв'язання найгостріших екологічних, енергетичних, науково-технологічних проблем, підвищення життєвого рівня населення. Проте вона не реальна за наявності проімперської, шовіністичної політики з боку сильніших держав. Інтеграційні процеси успішно розвиваються лише тоді, коли в них беруть участь абсолютно рівноправні партнери.

ТЕМА 12. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС І СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ

12.1. Поняття і суб'єкти міжнародного політичного процесу.

Категорія «політичний процес» характеризує сукупність видів політичної діяльності і відносин не лише в межах політичних систем, але й світової спільноти. Внутрішні і міжнародні процеси взаємопов'язані між собою і взаємообумовлені. Поняття **міжнародний політичний процес** означає сукупність дій і взаємин суб'єктів світової спільноти щодо реалізації своїх і загальних інтересів. Ці інтереси усвідомлюються перш за все у формі ідеології, хоча є і інші форми - релігія, мистецтво, наука тощо. Ідеологічне віддзеркалення дійсності найбільш безпосередньо пов'язане з політикою. Від політичної свідомості суспільства залежить зміст і характер політичного процесу.

Термін «**ідеологія**» введений у науковий обіг у XVIII столітті французькими вченим **де Грасі**. Він прагнув знайти в світосприйманні логічні та психологічні основи політики. Надалі в науці склалися різні погляди на це духовне явище. Більшість учених визначають ідеологію як систематизовану сукупність ідей, що виражають інтереси, мету і наміри великих соціальних груп - класів, націй, партій тощо.

Політична ідеологія обґрунтовує домагання суспільними групами влади або її використання і тому передбачає певну стратегію дій. Вона конкретизується в програмних документах партій, в заявах різних політичних сил, набуваючи чіткості, спрямованості на конкретні ситуації та владні механізми.

Політична ідеологія виконує ряд функцій:

- легітимація влади правлячих сил або права на владу опозиції;
- мобілізація і інтеграція громадян. Стимулювання цілеспрямованих дій з їх боку;
- компенсація соціальної незадоволеності надією на благополучну зміну соціального буття.

Оскільки політична ідеологія призначена для цільової та ідейної орієнтації політичної поведінки, розрізняються наступні **рівні її функціонування**:

1. **теоретико-концептуальний.** На ньому формулюються основні положення, що розкривають інтереси та ідеали класу, верстви, нації, держави.

2. **програмно-політичний.** Тут соціально-філософські принципи та ідеали втілюються в програми, гасла і вимоги.

3. **актуалізований.** Він характеризує міру засвоєння громадянами цілей і принципів даної ідеології та їх втілення в тих або інших формах політичної участі.

У суспільстві відбувається безперервна взаємодія ідеологічних цінностей, обмін оцінками і думками. Цей процес сприяє народженню та розпаду ідеологій, синтезу ідеологічних течій, постійному ускладненню мотивацій політичної поведінки. Суперництво ідеологій завжди було безпосереднім виразом боротьби соціальних класів, верств, груп.

12.2. Основні ідейно-політичні течії.

Світова практика виробила безліч **ідеологічних систем**. Основні різновиди сучасної політичної ідеології - **лібералізм, консерватизм, комунізм (марксизм), соціал-демократизм і фашизм**. Кожна з них має свої витоки, соціальну базу, теоретико-методологічні принципи і соціально-політичні ідеї.

Історично **лібералізм** пов'язаний зі становленням капіталізму. Його головні теоретичні постулати закладені в працях **Томаса Гоббса, Джона Локка, Адама Сміта** та інших учених, що зв'язували свободу людини з ідеями приватного володіння, приватного підприємництва та конкуренції.

Ядро класичного лібералізму створює наступні положення:

- абсолютна цінність людської особистості і рівність всіх людей;
- автономія індивідуальної свободи;
- існування невідчужуваних прав людини ;
- договірний характер відносин між державою та індивідом;
- верховенство закону як інструменту соціального контролю;
- обмеження об'єму і сфер діяльності держави;
- захищеність - перш за все від державного втручання - приватного життя

людини і свобода її дій (в межах закону) у всіх сферах суспільного життя.

Лібералізм еволюціонував з розвитком західного суспільства, вбирав в себе нові ідеї. Новий вигляд лібералізму ще не склався. Його становлення йде різними, багато в чому суперечливими шляхами. З одного боку, відроджуються

традиції, суть яких - в запереченні втручання держави в сферу економіки. З іншого боку, ставиться помітний акцент на проблемах рівності та справедливості.

Неоліберали бачать помилку старого лібералізму в недооцінці матеріальних аспектів забезпечення свободи. Вони підкреслюють, що в нормально функціонуючому суспільстві повинні бути подолані найбільш суттєві види нерівності, що перешкоджають вільному розвитку кожного індивіда та дестабілізують суспільство. Держава лише в тому разі є соціальною і правовою, якщо забезпечує економічні засоби для досягнення розумних цілей.

Таким чином, основна відмінність неолібералізму і класичного лібералізму полягає в різному розумінні суспільної ролі держави. Якщо класичний лібералізм виступав проти втручання держави в економічне життя, сучасні ліберали відводять йому значну роль в розв'язанні соціально-економічних проблем.

В 70-80 роки ХХ ст. домінуючою ідеологічною течією в країнах Заходу був **неоконсерватизм**. Фундаментальні ідеї консерватизму були сформульовані англійцем **Едмундом Берком** в книзі «Роздуми про революцію у Франції» (1790). Засновниками цієї ідейної течії були також французи **Жозеф де Местр** і **Луї Бональд**.

Їх система переконань базувалася на пріоритеті спадкоємності над інноваціями, на визнанні непорушності форм державного і суспільного життя, що історично склалися, втілених в нації, релігії, моралі, сім'ї, власності. Ці принципи заперечували ліберальний дух індивідуальної свободи, який, на думку консерваторів, руйнував цілісність людського співтовариства.

Неоконсерватизм відображає такі глибинні суспільні процеси, як потреба економіки в ослабленні державного регулювання і заохоченні підприємницької ініціативи, в розширенні сфери дії конкурентних ринкових начал. Як ідеологія і, особливо, як політика він синтезував принципи лібералізму (ринок, конкуренція, вільне підприємництво тощо) з традиційними цінностями консерватизму (сім'я, культура, мораль, порядок тощо). Під впливом неоконсерватизму сформувалася динамічна модель суспільного розвитку, яка ґрунтується на саморегуляції і досить стійка до соціальних катаклізмів. Соціальною базою неоконсерватизму складає «новий середній клас», зацікавлений у впровадженні в економіку досягнень науково-технічної

революції, та угруповання так званого «молодого капіталу», що сформувалися в сучасних галузях економіки - електронної, аерокосмічної, авіаційної тощо.

У зв'язку зі зростанням в сучасному суспільстві ролі знань, інформації неоконсерватизм орієнтується, головним чином, на проблеми освіти, культури і якості життя. Культура і духовність розглядаються як базові цінності для освоєння нових технологій, збереження природи. В найближчому майбутньому неоконсерватизм залишиться впливовою ідейно-політичною течією в країнах Заходу.

Прогрес західних демократій і падіння тоталітарних режимів в СРСР і Східній Європі призвели до різкого зниження авторитету та ролі «лівих» ідеологій. Перш за все, це торкнулося комунізму та його ідейної основи - марксизму.

Марксизм - це вчення про прогрес, як зміну суспільних формацій і зростання продуктивних сил; про соціалістичну революцію на чолі з суб'єктом прогресу - пролетаріатом; про злам буржуазної державної машини і заміну її диктатурою пролетаріату; про побудову комунізму - безтоварного і неринкового суспільства.

За своєю суттю Марксова система формацій з комунізмом, як щасливим фіналом людства, була відгомонам дарвінівської теорії еволюційного розвитку форм життя від нижчих до вищих. У формаційному підході відбулося фаталістичне розуміння марксизмом історичного процесу.

Світовий розвиток виявив історичну обмеженість тез марксизму про класову боротьбу, як головний зміст усесвітньої історії і революційне насильство, як радикальний спосіб ліквідації експлуатації людини людиною. Соціалістична революція, в якій марксизм бачить шлях до створення нової цивілізації, вільної від експлуатації, на практиці призводить до появи нежиттєздатної суспільної системи, яка важко трансформується в демократичну і гуманну систему.

Досвід історії довів не лише нерозв'язність класових суперечностей насильницьким шляхом, але й відсутність реального змісту в однієї з основоположних ідей марксизму - диктатури пролетаріату. До кінця ХХ століття стало очевидним, що робітничий клас, прагнучи поліпшити свій стан, довів здатність виконувати конструктивну роль в межах буржуазного суспільства, гармонізувати відносини праці і капіталу. Разом з тим він не виявив ніяких особливих якостей, що підносять його над іншими класами і

верствами, і не проявив готовність через свою диктатуру привести суспільство до процвітання. Ідея всесвітньо-історичної місії робітничого класу у звільненні людства від всіх форм соціального гніту виявилася утопічною.

Прогнозуючи неминучість переходу людства до соціалізму і комунізму, К. Маркс і Ф. Енгельс не ставили питання про стимули господарювання в суспільстві, що відмовилося від приватної власності.

Історія спростувала Марксову концепцію соціалізму як альтернативи капіталізму в промислово розвинених країнах Заходу, але довела привабливість соціалізму для відсталих країн. Саме у цих країнах, і зокрема в Росії, відбувся синтез вульгаризованої марксистської теорії і нерозвиненої політичної свідомості. Функціонування тоталітарного режиму дискредитувало соціалістичну ідею.

У світлі накопиченого досвіду уявляються перспективними такі ідеї марксизму, як прогноз щодо перетворення праці на першу життєву потребу, а науки - в продуктивну силу суспільства; про вільний розвиток кожної людини як умову вільного розвитку суспільства в цілому.

Сучасний комунізм як ідеологія і політична практика переживає кризу: ряд компартій Західної Європи шукають нові ідейні принципи і назви, багато компартій на території СНД і Східної Європи припинили існування або перетворені в інші партії, різко скоротилася чисельність комуністів та їх підтримка з боку виборців. Компартії є правлячими лише в Китаї, КНДР і на Кубі.

На ідейному ґрунті марксизму в кінці XIX - початку XX століття, окрім революційної течії, очоленої В. І. Леніним, виникла реформістська, **соціал-демократична течія**, обґрунтована в працях Едуарда Бернштейна, Карла Каутського, Отто Бауера, Л. Мартова (Юлія Осиповича Цедербаума), Г.В.Плеханова та ін.

Соціал-демократична ідеологія відмовилася від принципових положень марксизму - про класову боротьбу, революцію, диктатуру пролетаріату тощо. Вона виходила з можливості еволюції капіталізму до соціально справедливого суспільства, збереження миру між класами і державами. Поступове реформування буржуазного суспільства пов'язувалося з розв'язанням суперечностей між буржуазією і робітничим класом на основі компромісів, посиленням соціальної захищеності трудящих, заохоченням робітничого самоврядування й кооперації, використанням парламентської демократії.

Основними принципами соціал-демократизму є:

- відношення до соціальної справедливості як до суспільного ідеалу, якого неможливо досягти, але до якого слід прагнути;
- усвідомлення демократії як недосконалої, але найбільш перспективної форми суспільного устрою, що забезпечує узгодження інтересів різних соціальних груп;
- визнання самоцінності людської особистості та необхідності захисту її прав і свобод від державних інститутів;
- прагнення поєднати соціальну справедливість з ефективною ринковою економікою.

Головна ідейно-політична концепція соціал-демократів - «демократичний соціалізм». Досягнення «демократичного соціалізму» мислиться через здійснення політичної та економічної демократії, створення «держави добробуту». Соціал-демократи, особливо перебуваючи при владі, зробили значний внесок у створення розвиненої системи соціальної захищеності населення, регульованої державою. Ця система, в основному, функціонує й тоді, коли соціал-демократів змінюють при владі партії консервативної або ліберальної орієнтації.

Водночас, ряд чинників серйозно підірвали вплив соціал-демократії як ідеологічної течії. Виявилися нездійсненими концепції «демократичного соціалізму» і «держави загального добробуту». В еру «постіндустріалізму», що розпочалася, виявилася непридатність традиційного підходу до змісту суспільного прогресу. Це виявилось в нездатності соціал-демократів дати адекватну інтерпретацію сучасної ролі середніх верств, соціальних наслідків технологічного ривка в розвинених індустріальних країнах.

У ХХ столітті незліченні страждання людству приніс **фашизм**. Як суспільний рух і політична ідеологія він виник у 20-30 роках, отримав військову і морально-політичну поразку в Другій світовій війні, а в повоєнний період реанімувався у формі неофашистських організацій, що є джерелом напруженості у низці країн.

Ядро фашистських рухів - у минулому і сьогодні - складають маргінальні та люмпенізовані верстви населення, ціннісно дезорієнтовані та зацікавлені в швидкому, радикальному поліпшенні свого стану. Вони найбільш схильні до демагогії, до гранично чітких орієнтирів руху вперед і простих способів розв'язання складних проблем. Їх увагу привертає можливість

подолати соціальне відчуження завдяки приналежності до «обраної» національної або расової групи, до партії, яка обіцяє суспільні зміни.

Основні політико-ідеологічні постулати фашизму полягають в наступному:

- суспільне і особисте життя підлягає жорсткому контролю з боку держави, яка представляє вищі інтереси нації. Їй повинні неухильно підкорятися індивіди і соціальні групи. У ньому не може бути місця плюралізму та розділенню властей.

- вершина владної ієрархії - вождь, наділений надприродними якостями, виразник «духу нації» та її «історичної долі».

- вища цінність - власна нація, яка перевершує інші народи і тому повинна знаходитися в привілейованому положенні. Її процвітання може бути досягнуте шляхом обмеження життєвого простору або взагалі знищення «нижчих» рас.

Основні різновиди фашистської ідеології мали свої особливості. Італійський фашизм базувався на елітарних ідеях Платона і Гегеля, на концепції «держави органіста», яка виправдовувала агресивні дії влади задля блага власного населення. Німецький націонал-соціалізм спирався на ідеї расової переваги. Особливу роль в обґрунтуванні принципу фюрерізму зіграла ніцшеанська ідея «надлюдини», яка, задля користі своєї раси, має право переступати норми суспільної моралі, нібито створеної для того, щоб слабкі могли панувати над сильними.

Неофашистська ідеологія, що сприйняла основні постулати класичного фашизму, відкидається масовою свідомістю і не робить істотного впливу на духовну атмосферу демократичних держав. Разом з тим, існує небезпека фашистського переродження національних, комуністичних, релігійних та інших ідеологій, які орієнтуються на забезпеченні привілейованого суспільного статусу для деяких соціальних груп («корінне населення», «авангард суспільного прогресу») і які пропонують радикальні засоби досягнення цієї мети.

Світова спільнота повинна проявляти пильність відносно ідеологій, які прагнуть обґрунтувати перевагу одних груп над іншими, перешкоджати їх розповсюдженню та реалізації зважаючи на загрозу, яку вони складають демократичним інститутам.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бабкіна О.В. Політологія: підручник / О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко, ред. – 3-є вид., перероб., допов. – К.: Академія, 2010.
- Бєбик В.М. Базові засади політології. – К., 2000.
- Белов Г.А. Политология: Учебное пособие для высших учебных заведений. – М.: Наука, 1994.
- Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М.: Экстра, 1998.
- Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 1997.
- Головаха Е.И. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии. – К.: Наукова думка, 1992.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
- Дзюбка І.С. Політологія: підручник / І.С. Дзюбка, К.М. Левківський, В.П. Андрищенко та ін. – К.: Вища шк., 2001
- Димитрова Л.М. Політологія: підручник / Л.М. Димитрова, С.О. Кисельова. – К.: Знання, 2009.
- Житенев В.А. Политическая культура: опыт формирования и проблемы. - М.: Ника 1990.
- Кирилюк Ф.М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
- Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] – К.: Центр учбової літератури, 2009.
- Коваль І.М. Політологія: Підручник. – К.: Фоліо, 2012.
- Кравченко В.И. Основы политологии: Учебное пособие – Спб., 2001.
- Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання України, 2002.
- Лекции по политологии. – Таллин.: Паннор-пресс, 1990.
- Макар Ю.І. Політологія: навч. посібник / Ю.І. Макар, О.Ю. Докас, Т.П. Лаврук – Чернівці: Чернівецький нац. ун.-т., 2010.
- Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення курсу “Політологія”. – К.: КНЕУ, 1999.
- Огородников В.П. Политология: Учебное пособие. / В.П. Огородников, Н.П. Сидоров. – СПб.: Питер, 2009.
- Основы политической науки: Учебное пособие для вузов. В 2 ч. МГУ им. Ломоносова // (Под ред. Пугачева В.Н.). – М.: Знание, 1993.

- Основы теории политической системы – М.: Терра, 1995.
- Панарин А.С. Философия политики. (Учебное пособие для политологических факультетов и гуманитарных вузов). – М.: Терра, 1994.
- Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції, розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К.: Вища школа, 1998.
- Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004.
- Політологія. Кінець XIX – початок XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. – Львів, 1996.
- Політологія. Навчально-методичний посібник. Політична система країн світу / За заг.ред. проф. В.Ю. Пушкіна – Дніпропетровськ: НГУ, 2003.
- Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.
- Політологія: історія та методологія / Андрущенко В.П., Антоненко В.Г., Ануфрієв Л.О. та ін.; За ред. Ф.М.Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000.
- Політологія: наука про політику / За ред. Кремень В.І., Горлача М.І. – Київ-Харків: Фоліо, 2001.
- Політологія (під заг. ред. Семківа О.І.). - Львів.: Світ, 1993.
- Потульницький В.А. Теорія української політології. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1993.
- Рудич Ф.М. Політологія: підручник. – К.: Либідь, 2006.
- Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. – К., 1996.
- Современный конституционализм. – М.: Наука, 1990.
- Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Наука, 1992.
- Утченко С.Л. Политические учения Древнего Рима: III-I вв. до н. э. – М.: Мысль, 1987.
- Федощев А.Г. Политология: Учебное пособие в схемах и определениях. – М.: Книжный мир, 2010.
- Філософія Відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990.
- Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

